

له کندهاره تراټکه

(په پښتو کلاسیک ادب کې د لوېدیځې لهجې څرک)

څېړنه

د

محمد معصوم هوتک

پیل : لسمه د فبروري ۲۰۱۰ع
اوکویل - کاناډا

اهداء

په ژبپوهنه كي د لوى لاس
خښتن او منلي عالم ډاكټر
عبدالرازق پالوال
ته

بسمه تعالی

ما ته چي به خوشحال خټک (۱۰۲۲) - ۱۱۰۰هـ ق) له ژبي سره د خپلي لهجې مشابهتونه ځای ځای په مخه راتلل، هر وخت به مي فکر کاوه، چي که په دې برخه کي څېړنه وسي، د پښتو په خیر به تمامه سي او د معیاري پښتو د منځته راتگ له جریان سره به مرسته وکړي، خو د خپل پښتنو وروڼو بې‌ځایو او بې‌موردو حساسیتو به هر وخت په دغه برخه کي د علمي کار او څېړني څخه خواتوری کولم. یو وخت چي مي (۱) له گوربت مجلې (لومړی کال، ۶ گڼه - ۲۵مخ) سره د خپل خواخوږي استاد علامه رشاد ▶ مرکه په پردېسي کي وکتله او په هغې کي مي د علامه مرحوم له خولې ولوستل چي د لهجو قطعي ترک په هیڅ ژبه کي نسته او په دې باب "... تاریخي سلسلې باید سړی په نظرکي ونیسي. کوم وخت چي فیصلې سره کېږي، هغه وخت پر دې مفصل بحث په کار دی..." نو مي له ځانه سره عزم وکړ، چي د دغو تاریخي سلسلو یوه برخه به هر وروڼو څېړم. په دې ترڅ کي زه په نورو کارو مصروف سوم او کله چي د ډاکتر عبدالرازق پالوال (معیاري پښتو) کتاب راووت او په هغه کي مي د دوی دغه سپارښتنه ولوستله، چي وایی: "پښتانه دي د تقلید پر ځای باندي پالنه غوره کي ... پښتانه پوهان، ادیبان، او لیکوالان دي خپل کلاسیک آثار وپالي چي خوشحال، رحمان، حمید، قادر او نورو په میراث ورپرې ایښي دي. دوی دي دغه خپل مثل اعلی وگرځوي او د فهم له مخي څخه دي ئې پالنه وکي څو په دغه کار سره ئې د دوی امانت لغات او جملات بشپړ او منظم ساتلي او پالي وي". نو مي پخوانی عزم، جزم سو او کله چي بیا د پوهاند ډاکتر

(۱) معیاري پښتو - ۱۸مخ.

مجاور احمد زیار (د خوشال ادبی پښتو) کتاب لاس ته راغی^(۲) په ما کي یې بیرته د خپلو کت سوو پاڼو د بیا رااخیستلو او سره اوډلو هڅه ژوندی کړه. د ډاکتر پالوال صاحب او ډاکتر زیار صاحب په کتابو کي ډېر داسي مطالب راغلي دي، چي زه یې پر خپله څېړنه باندي نور هم باوري کړم. دغه راز آثار د معیاري ژبي تر ټاکلو وړاندي ډېر ضروري دي او زه هیله من یم، چي د ژبي دغه پیاوړي استادان دغه شان نوري څېړني هم پر "خوارکی" پښتو باندي ولوروي.

زه په دې حاضره لیکنه کي د خوشحال خټک اونور پښتو کلاسیک ادب ژبه له خپلي هغي ژبي سره مقایسه کوم، چي د مور په غېږ کي مي زده کړې، د خالپوڅو (خاپوړو) پر مېنه مي پسې تعقیب کړې او له ورکیني څخه تر زاړه سن پوري په رغېدلی یم او لا اوس هم په رغېږم، له دېرشو څلوېښتو کالو راهیسي مي شعوري څېړنه پکښي کړې ده او قلم مي پکښي چلولی دئ. په دې مقایسه کي مي ترزیاتي اندازې پوري دخوشحال خان اودده دکورني ژبه په پام کي نیولې ده خو پرڅنگ مي دکلاسیک ادب نور آثار دخپلي څېړني دپیاوړتیا په نیامت هم پرکتلي دي .

زه په دې څېړنه کي د خوشحال ژبه له هغي پښتو سره ایږدم، چي ما د مقرر (مکور) د پښ له کندي څخه تر فراه پوري، له روزگان

---

(۲) د ډاکتر پالوال کتاب په ۱۳۸۴ ش کي خپور سو خو لیکلي یې د وخته وو او د ډاکتر زیار کتاب واردواره په ۱۳۸۲ ش کي او دوهم وار په ۱۳۸۴ ش کي چاپ سو. ما ته د ډاکتر زیار کتاب د ۱۳۸۶ ش = ۲۰۰۷ع په نومبر کي په لاس راغی. دغه وخت زیار صاحب کانادا ته تشریف راوړی وو او ما ته یې دغه کتاب د ښاغلي رحمت آریاله پاره راکړ. ما د ښاغلي آریاپه اجازه له ځانه سره وساته، چي له مطالبو څخه یې گټه واخلم. که څه د ډاکتر پالوال صاحب د کتاب د مستدلو او مفصلو څېړنو په موجودیت کي به زما د دې کتابگوتي خپرول، "تکرار مکرر" وي خو ما خپله کښلې خواري هیسته نه سوی غورځولای او که تکراري هم وي، له درنو لوستونکي سره یې په دې نیامت شریکوم، چي گوندي څه گټه به ځني واخیستلای سي.

څخه تر کوتي و قلات (بلوچستان) پوري، له لښکرگاه (هيلمند) څخه تر لکي و صفار پوري اورېدلي ده. دغه لغاتونه چي زه يي تر څېړني لاندې نيسم، د دغي پراخي حوزې په يوه يا څو برخو کي ما اورېدلي او تحقيق کړي دي او يقين مي دئ چي ښايي يوه زياته برخه به يي همدا اوس هم د خلگو په خولو کي متداول وي او بله برخه به يي ښايي اوس دونه عام رواج ونه لري او يا ښايي اوسنی نسل به يي پخپله ورځنی محاوره کي نه کاروي، خو ما دا ټول په سرسره اورېدلي دي، په معنا کي مي غور کړی دئ، د استعمال موارد مې په ياد دي.

زه نه غواړم په دې څېړنه کي وشيم، چي د خوشحال ژبه کټ مټ زما د لهجې ژبه ده او په دې ډول ځان او خپلي لهجې ته امتياز وگټم. زه غواړم چي د خوشحال د ژبي او زما د مورنی لهجې تر منځ مشابهتونه وشيم. دغه لغات چي زه يي پخپله لهجه کي څرک ورکوم، ښايي په نورو لهجو کي هم ژوندي او مروج وي. زما يقين دئ چي دا شان مشابهتونه د نورو لهجو ويونکي هم موندلای سي. د پښتو لهجې خو د يوې ونې ښاخونه دي. اصل يي يو او تاداو يي يو دئ:

در اصل مذهب همه صاحبدلان يکيست

از ناقـــلان بدسخن اينجا رسیده است
 خو زما د خپلي مشاهدې او څېړني له مخي راته معلومه سوې ده، چي که دغه لغتونه په نورو لهجو کي موجود هم وي، **بيابه يي** تلفظونه توپير سره لري، د استعمال ځای به يي متفاوت وي او نور راز راز بدلونونه به باندې راغلي وي.

ما دا څېړنه له دې اسيته هم کړې ده، چي په دې وختو کي هڅه کېږي د لوېديځي لهجې ټولي گرامري او تلفظي ځانگړتياوي د دغي لهجې په بېنظميو، گډوډيو او بې قاعدې گيو کي وشمېرلي سي. لوستونکي به د دې کتاب په راتلونکو پاڼو کي وگوري، چي د دې

ځانگړتياوو له پاره پاڅه کلاسيک تاداوونه موجود دي.

ما چې له خپلي څېړني څخه کومه نتيجه رايستلې ده، د هغې پر بنسټ باندي ويلاي سم، چې د خوشحال خان اونورکلاسيک ادب د ژبي زياتره گرامري جوړښتونه، لغتونه، ترکيبونه او وراشې په لوېديځه لهجه کي تر ننه لا هم خوندي دي. ما ته د خپلو مقاييسوي څېړنو له مخي ښکاره سوې ده، چې لوېديځه لهجه د نورو لهجو په نسبت د لرغونو ځانگړتياوو په خوندي ساتلو کي محافظه کاره پاته سوې ده. ما ته ثابته سوې ده، چې په کلاسيکه پښتو کي د سوچه توب تمايل کورټ نه ليدل کېږي، بلکي د هغه پر خلاف يې د نورو ژبو د کلماتو د هضمولوقابليت ته لاد لاسه وده ورکوله^(۲). د سوچه پښتو او د سوچه کولو ذهنيت زموږ پر ژبه باندي وروسته راخپور سوې دئ. د دې ذهنيت تر شا سياسي انگيزې پرتې وې او دي.

ما ته دا هم ثابته سوې ده، چې د پښتنو د ژونداجتماعي، اقتصادي او سياسي شرايطو د هغوی ژبي ته د هغوی د استوگني د مېني په تناسب د ودي او تکامل بېلابېل استقامتونه ورکړي دي. د هغوی د ژبي د پرمختگ آهنگونه يې متفاوت کړي دي، د هغوی د ادبي او ژبني فعاليتو لوري يې پر مشخصو او سره بېلو جهتو باندي روان کړي دي. زه د خپلي دغي ادعا د ثبوت له پاره د ډيورند د منحوسي کرښې د دواړو غاړو پښتنو د ادبي او ژبني تحرک جريان ته اشاره کولای سم، چې نه يې د انکشاف او پرمختگ سرعتونه سره يو دي، نه يې د ژبنيو او ادبي ايجادياتو ساحې سره

---

(۲) وگ : د خوشحال، حميد مومند، کاظم خان شيدا او نورو دېوانونه. د دوی په کلام کي د فارسي وعربي لغاتو پرېماني پر دې خبره دلالت کوي، چې دغو شاعرانو د نورو ژبو له لغاتو سره هيڅ راز ستونزه نه درلوده.

ورته دي او نه يې د ژبني جوړښت شکل او
محتوی سره يو راز پاته سوې ده .
ما په دې څېړنه کې د خوشحال خان خټک
له آثارو څخه د هغه غزليات او قصايد (يوه
برخه) ، دستارنامه ، سواتنامه ، فراقنامه
غوره وگڼل. د طب نامې ژبه د طبابت ژبه ده
او د بازنامې دا هم د يوې ځانگړې تخصصي
ځانگړې ژبه ده او د خوشحال د لهجې په څېړنه
کې ډېره مرسته نه سي کولای. سره له دې مي
دا دوه اثره هم له پامه پر يوه مخ نه دي
ايستلي او مرور مي پر کړی دئ. د خپل کار
په جريان کې مي د خوشحال خان او د هغه د
کورنۍ د غړو دا لاندي چاپي او خطي نسخې
کتلي دي:

۱ - د خوشحال خټک مرغلري:

د لوی استاد علامه عبدالحی حبيبي له
خوا په ۱۳۱۷ ش کال په کندهار کې خپور سوی
دئ.

۲ - ارمغان خوشحال:

د میان سیدرسول رسا په زیار په ۱۹۶۴ ع
کال د یونیورسیتی بک ایجنسی له خوا په
پېښور کې خپور سو. ما چې له کومې نسخې څخه
استفاده کړې ده ، ښاغلي عبدالباري جهاني له
خپل کتابتون څخه رالېږلې ده چې مننه ځني
کوم .

۳ - سواتنامه د خوشحال خان خټک:

د پوهاند عبدالحی حبيبي له سريزي او
څرگندونو سره د افغانستان د علومو اکاډیمي
د ژبو او ادبياتو انستیتوت له خوا په ۱۳۵۸
ش کال په کابل کې خپره سوه .

۴ - دستارنامه:

دستارنامه د خوشحال خټک د ۲۸۶ تلین په
مناسبت د پوهاند صدیق الله رشتین په سريزه د
پښتو ټولني له خوا په ۱۳۴۵ ش کال خپره سوې
ده . دغه راز د پښتو اکاډیمي پېښور له خوا
د پروفیسر محمدنواز طائر په سريزه او د
حاجي پردل خان خټک په زیار په ۱۹۹۱ع کال

چاپ سوې ده. ما (هوتک) په دې حاضره لیکنه کې زیاته استفاده د پېښور له چاپه کړې ده. ۵ - د خوشحال خټک کلیات - لومړی ټوک: د پوهندوی دوکتور گل محمد نورزي په سریزه او خپرندوی محمد صدیق روهي په پېژندگلوی د افغانستان د علومو اکاډیمي د ژبو او ادبیاتو د انستیتوت د ادب او فولکلور څانگې له خوا په ۱۳۵۹ ش کال خپور سوی دئ.

دا متن که څه هم له "خو" څخه خلاص نه دئ خو بیا هم تر بل هر متن ما ته دقیق ایسي ځکه چې د هغې نسخې بدیلونه یې هم راوړي دي، چې د خوشحال خان په ژوند لیکل سوې ده او ویل کېږي، چې د خوشحال پخپل خط ده^(۴).

۶ - د خوشحال رباعیات:

د پوهاند رشتین په سریزه (پاییزه) د پښتو ټولني له خوا په ۱۳۴۹ ش کال په کابل کې خپاره سوې دي .

۷ - فراقنامه:

د زلمي هیوادم ل له سریزې، څرگندوونو او وېي پانگې سره د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځي له خوا په ۱۳۶۳ ش کال خپره سوې ده. په سر کې د علامه پوهاند عبدالحی حبیبې، پوهاند میرحسین شاه په قلم یاداشتونه (پښتو او پارسي) هم لري.

د فراقنامې متن د اعتماد وړ دئ، ځکه په تهیه کولو کې یې له ډېرو نسخو (چاپي او خطي) څخه کار اخیستل سوی دئ. زه فکر کوم چې د خوشحال د کلام د ژبنيو خصوصیاتو په څېړنه کې حساب پر کېدلای سي خو بیا هم ما د هغه متن څخه د رااخیستل سوو برخو مقابله له نورو چاپو سره له پامه نه ده ایستلې.

---

(۴) د (خوشحال ادبي پښتو) په ۲۱ مخ کې د استاد بڅاني په حواله د خوشحال خان د خپل لاس کښلې نسخه "په پېښور کې راخوندي شوې فضلنامه" ښوول سوې ده. په دغه مخ کې د استاد له نامه سره د "ع" راوړل، چې د "عليه السلام" لنډیز دئ، د حیرانتیا وړ خبره ده.

۸ - د عبدالقادر خان خټک دېوان:

واردواره د علامه عبدالحی حبیبی په همت له کندهار څخه په ۱۳۱۷ ش کال خپور سوی دئ او دوهم وار د افغانستان د علومو اکاډمی د ژبو او ادبیاتو د مرکز له خوا د نورالله ولسپال په سریزه، تحشیه، تصحیح او مقابله د پوهاند عبدالشکور رشاد تر لارښوونې لاندې په ۱۳۶۸ ش کال خپور سوی دئ. په سر کې د پوهاند رشاد، پوهاند عبدالاحمد جاوید او سرمحقق محمدصدیق روهی په قلم یاداشتونه هم لري.

ما له دواړو چاپو څخه استفاده کړې ده، خو ډېره تکیه مې پر دا دوهم چاپ کړې ده. د عبدالقادر خان نوی چاپ دېوان سره له دې چې په دقت تهیه سوی دئ خو د لیکدود تجانس یې یو څه کمزوری دئ.

۹ - د کامگار خټک دېوان:

د افغانستان د علومو اکاډمی له خوا د څېړونکي عبدالمتین متین په زیار په ۱۳۵۸ ش کال د خوشحال خټک د درې سوم تلین د بین المللي سیمینار په مناسبت خپور سوی دئ. په سر کې د څېړندوی محمدصدیق روهی یو یاداشت هم لري.

۱۰ - د هجري دېوان:

د همېش خلیل په زیار په ۱۹۵۸ع کال د پېښور په شاهین برقي پریس کې چاپ سوی دئ. د دې تر څنگ مې په ځینو برخو کې د کلاسیک ادب دا لاندې دېوانونه هم پر کتلی دي:

۱۱ - د عبدالرحمن بابا دېوان:

په ۱۹۷۶ع کال د یونیورسیتي بُک ایجنسی له خوا خپور سوی دئ د میاسیدرسول رسا په قلم اوردده دیباچه لري. دا چاپ د پادري هیوز په لاس د خپاره سوي دېوان فوتوکاپي ده. د دې خبري یادونه د دېباچې په ۱۷ مخ کې سوي ده.

۱۲ - د عبدالحمید مومند کلیات:

دا کلیات د محمد آصف صمیم په سریزه،
څېړنه، اوډون او ویپانگي سره د دانش
خپرندويي ټولني له خوا په ۲۰۰۴ ع کال خپور
سوی دئ، چي د عبدالحمید مومند دېوان،
نیرنگ عشق او قصه شاه وگدا لري.

ما په دې حاضره لیکنه کي پر دغه کلیات
سربېره د عبدالحمید مومند دېوان (د زلمي
هیوادممل په زیار - ۱۳۶۳ش)، د عبدالحمید
مومند دېوان (د صدیق الله رشتین په زیار -
۱۳۳۰ش)، دُر او مرجان (مرتبہ سید انوارالحق
جیلاني - ۱۹۷۸ع) او زما د کتب خانې د نیرنگ
عشق له خطي نسخې څخه استفاده کړې ده.

۱۳ - د میرزاخان انصاري دېوان:

دا دېوان د څېړنمل دوست شینواري په
زیار ترتیب سوی دئ (۱۳۵۴ش). د دې دېوان په
باب په زړه پوري خبره دا ده، چي په ټول
دېوان کي یې (چي) د (چه) په شکل کښلی دئ.
ارواښاد دوست شینواری پخپل وخت کي منلی
ژبپوه وو او د ژبي په باب یې درانه آثار
کښلي دي. ده چي په دغه دېوان کي (چه) په
همدې شکل راوړی دئ آیا معنا به یې دا نه
وي چي ده دا کلمه په اوږده (ې) نه تلفظ
کوله؟

د میرزاخان انصاري پر دغه دېوان
سربېره مي زما د کتبخانې د میرزاخان د
دېوان له خطي نسخې څخه هم ځای ځای استفاده
کړې ده.

د ارواښاد استاد کامل مومندپه لاس (د
خوشحال کلیات) ته مي تر دې گریه (د اپریل
دریمه ۲۰۱۰ع) لاس نه رسېږي.

دمیرزاخان بارکزي اوشمس الدین
کاکرددېوانوله هغه چاپه مي کاراخیستی دئ
چی دصحاف نشراتي مؤسسي لخواپه ۱۳۸۸ش کال
خپاره سوي دي .

زه دا اوسنی مقایسوي څېړنه په دې
نیامت کوم، چي گوندي د معیاري پښتو د منځ
ته راتگ په کار کي مي د څېړونکو او
متخصصینو کار یو څه وراسانه کړی وي. د

معیاري کېدلو او معیاري کولو کار په دفتر کې نه کېږي، چې څو تنه مامورین سره کېښېني او د ژبي مقدرات پخپلو منځو کې سره فیصله کړي^(۵).

د ژبي د معیار د ستري ودانۍ د جوړولو له پاره اومو موادو ته اړتیا سته. اومه مواد د ساحوي څېړنو او کتبي متونو د سپړلو له لارې تر لاسه کېدلای سي. زه پخپل دغه حاضر کتاب کې پر دغو مسئلو باندې، چې پورته مي اشاره ورته وکړه، رغېدلی يم. په دې بیان کې مي گرامري جوړښتونه ډېر لیر څېړلي دي. زیاته پاملرنه مي د لغاتو مقایسې ته اړولې ده. له گرامري جوړښتو څخه د اجتناب دلیل مي دا دئ، چې نه غواړم د ژبي د متخصص رول ولوبوم او هغه بیا په دې دلیل نه غواړم چې زه د دغه راز تخصص له پاره نه رسمي جواز لرم او نه هم علمي صلاحیت و توان. مگر دا خبره په پوره ډاډ سره کولای سم چې څېړنه مي تر سر تېره کړې نه ده. د خپل صلاحیت په حدودو کې مي پر هره برخه باندې ښه پوره دقت کړی دئ. د مثالو ډېرښت به یې ښايي پر لوستونکو باندې ستومانوونکي تمام سي خو ما په دې نیامت نه دي رااخیستي چې لیکنه بې‌ځایه په وپرسوم. له امکانه لیري نه ده، چې زما له دقت سره سره دي بیا هم تېروتلې يم. په هغه صورت کې د هر راز سالم انتقاد اورېدلو ته تیار يم. دم درحاله تاسي د کتاب لوستلو ته رابولم او خبري به د ستر خوشحال په دې بیت پای ته ورسوم:

خدایه! چاوته یې کښم، څوک به پرې پوه شي

---

^(۵) په دې شپو و ورځو کې د پښتو د یوه مشر او درانه حقدار لیکوال له خولې په یوه انټرنیټي ویبپاڼه کې د "مونیر، مور - رغ، غیر - پزه، پوزه" په باب ځینې تبصرې خپرې سوي دي، چې د ډېرې اندېښنې وړ دي او ژبپوهنه یې تر مضحکې سوبې پورې راټیټه کړې ده. دغه راز لیکنې، هغه هم د حقدارو مشرانو استادانو په آدرس خپرول د دغو مشرانو په حق کې ظلم دئ. نه پوهېږم پښتانه ولې پخپل خپروشرنه پوهېږي؟

اول فصل

۱ - خوشحال خان خټک او کورنی

یې:

ارواښاد سید رسول رسا (۱۹۱۰ - ۱۹۹۰ع)
پېښور د "پښتو شېراز" بللی دئ^(۱). له شېراز
څخه یې مراد د پارس هغه مشهور ښار دئ، چې
د پارسي ژبي دوه مشهور نوابغ، شیخ مشرف
الدین مصلح بن عبدالله سعدي شېرازي (۶۹۱ یا
۶۹۴ هـ ق مړ) او خواجه شمس الدین محمد
حافظ شېرازي (۷۹۲ هـ ق مړ) ورته منسوب
دي^(۲).

خواجه حافظ شېرازي د دغه ښار د فضیلت
او د هغه د اوسېدونکو د کمال په باب پخپله
ویلي دي:

خوشا شیراز و وضع
بیمثالش
خداوندا! نگه دار
از زوالش
به شیراز آی وفیض
روح قدسی
بجوی از مردم صاحب
کمالش

د خوشحال خان خټک کړوسی کامگارخټک چې
کله د خپل پلرني ټاټوبي (سرای) پر توصیف
باندي راسي نو یې له (شېراز) او (خجند)
سره پرته کوي:

^(۱) د رحمان بابا دېوان دیباچه - ۳۴مخ، د ۱۹۷۶ع چاپ.

^(۲) خوشحال خان د (شېرازي) په نامه د یو راز ښو خوارو
یادونه لري:

شېرازي که ښه خوراک و، وار وه تېر شه
ملوکي که ښه پوشاک و، وار وه تېر شه

(مرغلري - ۳۴۶مخ)

د کامگار د سرای په مثل
نه شېراز دی نه خجند^(۳)

(دېوان - ۳۴مخ)

پېښور له شېراز سره پرتله کول یوه
تعارفي خبره نه ده. د دغه ښار په لمن کې د
پښتو ادب داسې ستر نخه گان زېږېدلي او
لوی سوي دي، چې تر څو پښتو او پښتانه پر
دې نابوده دنیا باندي ژوندي وي، د دوی په
نامه به ویاړي^(۴).

د پېښور د تاریخي سیمې ادبي اهمیت هغه
وخت یو په سله سوی دئ، چې پر دغه مېنه
باندي د یوه شعوري ادبي خوځښت تاداو
کښېښوول سو او تر مراده ورسېد. دا زمانه د
یوولسمې هجري قمري پېړۍ د منځ کلونه دي او
دا بیا هغه وخت دئ، چې د سرای اکورې د
مشرتابه بگری د ملک اکوري د کړوسې، د یحیی
خان د لمسي او د شهباز خان د زوی خوشحال
خان خټک (۱۰۲۲ - ۱۱۰۰هـ ق) پر سر ایښوله
سوي ده.

دا ادبي خوځښت زه ځکه شعوري حرکت
بولم، چې تر یوه ټاکلي پروگرام لاندي یې د
یوه ټاکلي هدف له پاره هڅه راپیل کړې ده.
په منظمه توگه یې اشخاص روزلي دي، د ادب
او شعر لارښوونې یې کړي دي، په پښتو ژبه یې

---

(۳) (خجند) د ماوراء النهر د مشهورو تاریخي ښارو
څخه دئ، چې د سیحون رود پر غاړه پروت دئ. په
پخوانیو کتابو کې خجند(د دنیا ناوې) بلل سوی دئ.
دغه ښار اوس د تاجکستان د جمهوریت دوهم لوی ښار
دئ. د شوروي واکمنۍ په دوران کې د دغه تاریخي ښار
نوم په (لنین آباد) باندي واوښت (۱۹۳۹ع) خو د
شوروي اتحاد تر ړنگېدو وروسته یې بیرته خپل پخوانی
نوم (خجند) راژوندی سو.

(۴) رحمان بابا(۱۱۲۸ هـ ق مړ) که د "ظالمانو
حاکمانو" له اسیته دا ښار له (گور) سره یو شان
بللی دئ، خو دا غندنه د هغي ستاینې پله نه ورسپکوي
چې د پېښور په باب کماحقه بیان سوي دي.

د آثارو د ژباړلو کار پر مخ وهلی دئ^(۵). د دې خوځښت باني، ستر خوشحال خان د پښتو ژبي خوار موقعیت درک کړی وواو په پوره برياليتوب سره يې دا کاروان تر ډېري اندازې و منزل ته رسولی دئ. خوشحال خان له خپل دغه ادبي تلابن څخه رضائيت په دې بيت کي ښه پوره ښوولی دئ، چي وايي:

له خوشحال سره که کښېني يو څو کاله
دا د غــــــــــــره خټک به واړه شاعران شي
دا خوځښت له پلاره زامنو ته او له هغو
څخه لمسيانو ته راوغزېدی او په دې ډول يې
د پښتو ادبياتو د تاريخ يو پشپرفصل جوړ
کړ.

*****

خوشحال خټک يو خانزاده پښتون وو. پلارونیکه يې د خپل وخت ننگيالي و توريالي پښتانه مشران ول. دی وايي:

راپاتي يو نه شو دوولس مې ترونه وو

ولاړل فنا شول چه اولسونه وو

څه بادشاهان ولاړل، څه څه خانان ولاړل

چه په دربار يې ولاړ زرگونه وو

(رباعيات - ۳۴مخ)

دغه وخت پر هندوستان باندي د مغولي شاهانو واکمني چلېده. د ډهلي دربار که په اتنيکي لحاظ د مغولي تورکانو په لاس کي وو، خو په فرهنگي لحاظ يې تر پارس او ماوراء النهر وروسته د فارسي ژبي او ادب يو بل پياوړی مرکز تشکيل کړی وو. له دغه سياسي او فرهنگي مرکز سره د خوشحال خان د کورني اړېکو د دغي کورني غړو ته د پارسي ادب د مطالعي پراخه زمينه برابره کړې وه او ستر خوشحال له دغي زميني څخه تر بل هر چا پراخه استفاده کړې وه. ده د پارسي ادب

---

(۵) د پښتو آثارو د ترجمې او خپروني کار تر خوشحال خان دمخه د روشاني خوځښت پيروانو او د هغو مخالفينو هم کړی دئ (قصيده برده، د مخزن نوري برخي) خو د هغه ډېره پاملرنه د مذهبي شخړو او تصوفي فرهنگ لور ته وه.

کلاسیک آثار لیدلي ول او پخپل کلام کي یې د
دغو آثارو نومونه پر دې خبره دلالت کوي، چې
هغه یې ټول لوستلي هم ول.

چه لاس مې نه رسی غلیم مې یار دی

چه لاس مې ورسی غلیم مې پلار دی

دا پند به نه مومی پــــه شاهنامه کېږي

په شاهنامهــــه کېږي که ډېر اسرار دی

- (رباعیات)

(مخ ۱۲۹)

خوشحال خان خو لا خان په فارسي شعر
"طاق" بولي.

زه خوشحال پښتون چې په پښتو په پارسي طاق

یم

لامې په پښتو ژبه کې ژبه درغلېږي^(۱)

اشرف خان ویلي دي:

د پښتو ژبه مې ناوې کره په نظم

د مغلو په شعر هم عالی مکان یم

- (دېوان)

(مخ ۱۰۱)

یا:

هسې نه چې شعر کـرم په خپله ژبه

تر پښتومي د فارسي شعر والا دی

(مخ ۵۰۱)

خو دا چې ولي یې پښتو شعر ته مخه کړې

ده، داسې وایي:

د پښتو ژبې مې آب ورکه پــــه شعر

د فارسي شعر چې نه وایم افغان یم

(مخ ۹۸)

د ډهلي له دربار سره روابطو پر ده

باندي د کتاب پرېماني هم میسره کړې وه. دی

په دستارنامه کې د داسې کتابو حوالې

ورکوي، چې د سرای اکورې یوه اولسي خان ته

یې د هغه وخت په شرایطو کې تر لاسه کول له

(۱) خوشحال خان خټک په دستارنامه په یوه مخ کې (مخ ۱۲۶) د
مثنوي معنوي، سلسله الذهب، نفحات الانس، معارج النبوة،
شاهنامه، سکندرنامه، ظفرنامه، اخلاق ناصري، گلستان،
بوستان او نورو کتابو نومونه راوړي دي، چې په پارسي ژبه
د ده د پراخي مطالعې ښکارندويي کوي.

ناممکناتو څخه وه. دی په دستارنامه کي د چنگېزخان په ارتباط پر تاریخ روضه الصفا باندي حواله ورکوي. دا تاریخ خواندمیر هروي (۹۰۳ یا ۹۰۴ هـ ق م) د لسمي هجري پېړۍ په سر کي ليکلی دئ. تاریخ روضه الصفا خو به د هندوستان پایتخت ته رسېدلی وو، خو د روه د يوه پښتانه لاس ته رسېدل يې که له ناممکناتو څخه نه وه نو ډېره مشکه خو هر ورو وه. دا د ډهلي د دربار له علمي و ثقافتی اشخاصو سره د اړېکو برکت وو، چي د خوشحال لاس يې د خپل وخت نادر و او مهمو کتابو ته رساو. له دغي مساعدې زمينې څخه د ده پلارونیکه دومره استفاده نه وه کړې او هغوی له دې دونه قومي او اولسي دبدبې سره سره عالمان يا لږ تر لږه باسواده خلک نه ول. د خوشحال خان د پلار د بې سوادې شهادت خو پخپله خوشحال هم ورکړی دئ. دی د پلار د سخا او توري توصيف کوي خو بېسوادي يې نه پټوي:

پلار مي شهبازخان په سخاوت لکه
حاتم وو

زړه يې د مزري پـــــــه
توره تېر وو تر رستمه
ټينگ ولاړ په شرعه تل يې کار وو په رښتيا
کښې

خط ســـــــواد يې نه وو
نـــــــور دانا وو له فهمه
(ارمغان)

(۶۵مخ)

له دې څخه څوک حدس وهلاي سي، چي د خوشحال خان نيکه يحيی خان هم د سواد له خوا بابېز وو، ځکه باسواده پلار هر ورو پخپل زوی ليک لوست زده کوي. د دې کورنی علمي و ادبي تاريخ له خوشحال خان خټک څخه را شروع کېږي او د علم او پوهي څراغ پکښې له خوشحال خان په هيسته بل سوی دئ خو د رونا اواز په عين تر دکن

و کندهار پوري لا هم رسېدلې وه . عبدالقادر
خان خټک ويلې دي:

نوم يې لار وو تر دکن تر قندهاره^(۷)
نه وو بل هسي نامي لــــه زمينداره
(۴۶۲مخ)

خوشحال خان په دستارنامه کي شاه اويس
صديقي ملتاني د خپل استاد په توگه راښيي
او وايي چي "ډير بزرگ متبرک سړی وه - د
علوم ظاهري او باطني بهره ور وه "

(دستارنامه ۳۹مخ). دغه راز يې د شاه جهان د
دربار له ستر عالم مولانا عبدالحكيم
سيالکوټي سره د پېژندلو يادونه هم کړې ده ،
(دستارنامه ۷۰مخ). د شاه اويس ملتاني د
پېژندگلوۍ په باب مي څه ونه موندل خو
مولانا عبدالحكيم سيالکوټي (۱۵۶۱ - ۱۶۵۶ع) د
شاه جهان په دربار کي تر ټولو محترم عالم
وو. وايي چي شاه جهان يو وار له سرو زرو
او دوه واره له سپينو زرو سره تللي وو.
نوموړی عالم د ۱۰۶۶ هـ ق کال د صفري پر
څلږوويشتمه مړ سوی او د سيالکوټ په تاريخي
ښار کي ښخ دئ^(۸). د ده د قبر پر شاوخوا
احاطه باندي اوس يو پارک سته چي د ده په
نامه نومول سوی دئ^(۹).

خوشحال خان خټک له دغه ستر عالم څخه د
باغي (ياغي) د مال د رواوالي او نارواتوب
په باب او دغه راز د سعد و نحس "ساعت" په
برخه کي پوښتني کړي وې.

خوشحال خان خټک د نابغه (Genius) شخصيت
څښتن وو. پياوړي حافظه يې وه . ده

---

(۷) په چاپي متن کي "تر دکنه تر قندهاره" دئ چي د
شعر وزن يې يوه هجا زيات کړی دئ.

(۸) وگ : ويکيپيډيا - په تقويم تاريخي (مرتبېه عبدالقدوس
هاشمي ۲۶۷مخ کي د عبدالحكيم سيالکوټي وفات د اپريل ۲۵
مه ۱۶۵۶ ع کال د سه شنبې ورځ بللې ده، چي دغه نېټه د
صفري له مياشتې سره سر نه خوري).

(۹) د سيالکوټ تاريخي ښار د پاکستان د پنجاب ايالت په
شمال ختيځ کي د چناب رود ته نژدې پروت دئ له لاهورڅخه يې
واتن ۱۲۵ كيلومتره دئ (ويکيپيډيا).

دستارنامه د رنتنبور په جېل کې په داسې حال کې کښلې ده، چې هېڅ راز ماخذ ته يې لاس نه رسېده او وايي، چې: "...کتابونه راڅخه نه وو او که نه ښې ټکي مې به په دا کتاب کې وې. نظم نثر عربي، فارسي مې به په اشتهاد په کېښې ډير راوړي وو. اما په عنديات په حافظه خو به دا هونبره څه کېده..." (دستارنامه - ۲۳۸، ۲۳۹ مخونه).

خو د کتاب په دغسې نېستي کې يې په دستارنامه کې تقريباً شپېته آيته، حديثه، ادعيې، مقولې راوړي دي او د غزل، مثنوي، قطعې، رباعي، فرد او مصرع په چوکاټ يې خپل و پردي فارسي و پښتو دوه سوه اتيا بيته له حافظې څخه رانقل کړي دي.

خوشحال خان جهان گشته سړی وو د پښتونخوا زياتره برخې يې تر پښوکښلي وې او په هغو کې يې د اولسو د ژوندوژواک، ژبي او کلتور په باب پراخ مشاهدات راغونډ کړي ول. د دې پر څنگ يو با فرهنگه جنرال وو د جنگ و جگړو پر ميدانو يې ډېرې سړې و تودې ليدلي وې او هر څه ته يې د يوه مدقق سړي په توگه کتلي ول او د دې ټولو پر څنگ بيا ښکاري وو. ما ته د خپل ژوند تجربې راښوولي ده، چې ښکاريان په مختلفو سيمو کې د گڼت و ښکار کولو له اسيته له خورا ډېرو اولسي لغاتو، د ونو، بوټو، حيوانانو، مرغانو او نورو له نومو سره مخامخ سوي او هغه يې په ياد کړي وي. دې کار د ده شعر ته د رنگينو لغاتو او وراشو د لاري موندلو زمينه برابره کړې ده.

د خوشحال خان تر وخت ښه ډېر کلونه پخوا د هندوستان نيمې وچې ته د اروپايانو تگ راتگ شروع سوی وو. د ده او د ده د زمانو له اشعارو څخه څرگندېږي، چې دوی له اروپايي کلچر او مصنوعاتو سره يو څه بلد سوي ول. خوشحال خان د پرتگالي شرابو يادونه کوي:

دواړه شونډي دي شراب پرتگالي دي

په ســــره والي له ياقوتو په سيالي دي
- (کليات

(مخ ۳۸۵)

عبدالقادرخان هم دې ته ورته مطلب لري:

ساقی می بســــويه چي وي پرتگالي

خواه پياله وي مرصع خواه سفالي

(مخ ۳۰۲)

خوشحال خان په ښکار کي د "فرنگستان"
له توپکو څخه کار اخيست او په دستارنامه
(مخ ۵۵) کي ليکي: "د توپک ښکار له
فرنگستانه اوس په دا آخر پيدا شه".

د شطرنج، نرد، موسيقي، نقاشي په اصولو
پوهېږي او په دې برخه کي يې ليکني داسي
ايسي لکه د يوه ماهر شطرنج باز، موسيقي
پوه او نقاش له خوا چي ليکلي سوي وي.
دا ټول مطالب پر دې خبره باندي دلالت
کوي، چي خوشحال او کورني يې مهذب، باسواد
او مدني اشرافي خلک ول.

خوشحال خان د ديني علومو پراخه مطالعه
درلوده خو متعصب او رانده مذهبي افکار يې
نه درلودل، بلکي د ژوند په چارو کي دى او
د کورني زياتره غړي يې ليبرال کسان ول. زه
نه غواړم چي له دوى څخه د نن زماني
روښانفکران جوړ کړم لکه دا کار چي د ثور
په اوله پاچاگستى کي ځينو کسانو کاوه او
له صوفي رحمان بابا څخه يې د يوه بيت له
اسيته "طبقاتي مبارز" جوړکړ^(۱۰). مور وينو
چي د خوشحال کورني کله چي دخاني منافع پر
غالب سي، له خپل تنور سره سره بيا د محتسب
او احتساب حمايه د "امراوو" وظيفه او د
"غيرت" جزء بولي او هغه هم په دې دليل چي
گويا که دوى نه وي خلک بې لاري کېږي (وگ):
دستارنامه ۲۱۷مخ، د ۱۹۹۱ع چاپ، پېښور).
مگر پخپل خصوصي ژوند کي بيا د اشرافي ژوند

^(۱۰) هغه بيت دا وو:

نشې د خانانو او ملنگو سره کلي
چيرته عزيزخان چيرته ملنگ عبدالرحمان

له غوښتنو سره سم مذهبي حدود ماتوي او "پر بکره باندي لاس بری" د "هغه جهان د سقر" په بیه رانیسي :

که دي لاس په بکره بر شي پرې يې مه ږده
که دي خُـای شي په هـُـغه
جهان سقر

(ارمغان - ۵۷

مخ)

او اشرف خان د بیجاپور په بند کي په سپینه ږیره له نامحرمو څخه د وصال غوښتنه کوي او کله چي د "رد" جواب اوري نو بیا خپل خبط و خطا د شعر په ویلو پاکوي (وگ دیوان - ۵۵۳، ۵۵۴ مخونه).

د خوشحال خان د کورنی ژوند د "امراوو" په شان دئ د یوه عادي پښتانه خان ژوند یې نه دئ. د خانی په ژوند کي زامن د پلار اطاعت پر ځان باندي لازم گني خو د امراوو او سلطانانو دود و دستور بیا بل راز او د سیاست پر غوښتنو ولاړ دئ. د سلطنت او آمریت د بقا له پاره بیا پلار و زوی سره وژني. شاه جهان ته زوی د سر په کاسه کي اوبه ورکوي او د بهرام له لاسه خوشحال خان په غرو کي سرگردانه گرځي. داسي معلومېږي چي نااهله بهرام دي دا ور (میکروب) د هند له درباره څخه اخیستی وي.

د خوشحال د شخصي و ټولنیزو ادبي ژوند په باب کتابونه بویه چي وکښل سي او کښل سوي هم دي. زما د همدې لیکني سره په ارتباط کي، فکر کوم، همدومره به بس وي.

۲ - د خوشحال خان خټک او د هغه د کورنۍ ادبي ژبه:

که څوک د خوشحال خان خټک د ادبي ژبې یا لهجې په باب پوښتنه کوي نو ساده او بسیط جواب یې دا دی چې خوشحال خان په خټه خټک وو، په سرای اکوره کې اوسېدی. د دې سیمې خټک چې اوس په کومه لهجه ږغېږي، د خوشحال ژبه هم دغه او لهجه یې هم همدا وه. دا راز جواب په کلیاتو کې سم خپړي خو کله چې خبره د ژبې تحولاتو، انکشافاتو، جزئیاتو او بدلونو ته ورسېږي، هلته بیا دا راز استنباط د دغې مسئلې په واقعي پېژندنه کې مرسته نه کوي. او یا دا چې ځینې ما وارو! بیا کله چې د خوشحال خان په ژبه کې محوري فعلونه په شین سره وویښي، سمدلاسه حکم وکړي چې د ده ژبه د پښتو ختیځه لهجه وه. دا تحلیل تر ها بل څو چنده ساده او عامیانه دی.

د خوشحال خان د ادبي او شعري ژبې په باب زموږ محققینو تر یوې اندازې پورې ورته نظریې وړاندې کړي دي.

سید رسول رسا په ارمغان خوشحال (۱۲۰مخ) کې د خوشحال خان خټک د ژبې په باب لیکي، چې: "د خوشحال خان خټک د شعر ژبه، ساده خو الهامي او ادبي ژبه ده. عام ژبې

ته نزدو، خو عام ژبه نه ده. د هغه په دیوان کېږي د هرې طبقې او هرې قبیلې د مخصوصو الفاظو استعمال شوی دی او په دې وجه د هغه د شعر ژبه، عالمگیر وسعت لري. خو په حیثیت مجموعي په محاوره کېږي د خټکو ژبه ده".

پوهاند دوکتور مجاور احمد زیار صاحب هم دې ته ورته نظر ورکړی دی او لیکلي یې دي: "خوشال په ټولیز ډول دا هڅه کړې ده، چې په خپله پښتو لیکلار او په ځانگړي توگه په شعر کې د خپل تېرني (ختکي) گړدود تر څنگه له نورو شاوخوا گړدودو څخه هم کار واخلي، نه یوازې د ویپانگې، بلکې په رغاونیزه (گرامري او غریزه) برخه کې هم. په دغه لړ کې یې وینگ له اړوند لیکدود سره، هغه هم لیر و ډیر د گرامر په بیه، دومره د شعري ټول وتال، پښېلې او پایلې (قافیه او ردیف) لاستکوی کړی چې کله کله له لاسکښونکیو هم لار و لودن ورکوي، پاتې لا له ټولیزو لوستونکیو او اورېدونکیو څخه^(۱۲)".

که په دغه رانقل سوي عبارت باندي زه سم پوه سوی یم نو د پوهاند صاحب مراد دا دی، چې د خوشحال خان په شعري ژبه کې چې د نورو لهجو لغتونه او گرامري سکښتونه راغلي دي، دا د خان ارادي هڅه وه او ارادتاً یې د نورو لهجو لغات کار کړي دي او هدف به یې غالباً د پښتو لغوي زېرمه خوندي کول وو او دوهمه خبره دا ده، چې د خوشحال خان د دېوان په خطي نسخو کې چې د لیکدود او تلفظ کوم توپيرونه لیدل کېږي، دا د کاتبانو لاسوهني نه دي، بلکې خوشحال خان پخپله د ژبي وینگ او لیکدود د شعر تر قافیه او ردیفو دومره قربان کړی دی چې له کاتبانو څخه یې لار و لیکه ورکه کړې ده.

د دغو دواړو حکمونو په منلو کې زه (هوټک) ځان ته قناعت نه سم ورکولای. د

---

(۱۲) وگ : د خوشحال ادبي پښتو- ۲۵، ۲۶ مخونه، دویم چاپ.

خوشحال په ژبه کې چې د پښتو له نورو لهجو سره لغوي مشابهتونه په سترگه کېږي، سبب يې دا نه دئ چې گویا خوشحال د نورو لهجو لغتونه اورېدلي دي، هغه يې خوښ سوي دي، نو يې په شعر کې کار کړي دي. د دې لغتو سته والی زما په فکر پر دې خبره دلالت کوي چې هغه وخت د پښتو لغوي زېرمه او گرامري سکېتونه دومره سره ليري سوي نه ول، لکه دا نن چې يې مور په ليکنې پښتو کې وینو او لولو يې. هغه وخت پښتو "بکره" وه او لاس نه وو په وهل سوي، ځکه يې لغوي او گرامري مشترکات پر ځای پاته ول. د ښاغلي ډاکټر عبدالرازق پالوال صاحب په عقیده خو "په ختيځې او لوېديځې پښتیا کښې لا تر ۱۲۰۰هـ پوري يوه لهجه وبله کېدله (معياري پښتو- ۵۱ مخ). ډاکټر پالوال صاحب دغه لهجه د پښتو لومړنۍ لهجه بولي چې "د آنيانو، غرغوښتيانو، ابداليانو او سربنيانو ټبرونومشترکه لهجه وه". نن چې پښتو د سره ليري کېدو پر خوا روانه ده، لامل يې د خواخوږی او دشمنۍ په نامه بېخايه لاسوهني دي. د دې حکم له منلو سره چې د کاتبانو د لاسوهنو پړه دي پر خوشحال خان يا کوم بل شاعر باندي واچول سي، زه جدي مشکلات لرم. د متونو د اړولو او مسخه کېدو جريان ما په يوه بل کتابگوټي کې څېړلی دئ. محترم لوستونکي دي د دغه کتابگوټي د خپرېدو تر وخته غاښ وچيچي.

دا خبره سهې ده، چې د خوشحال خان خټک شعري ژبه د دې سيمي د خټک قام ژبه وه خو د نژدې څلورو سوو کالو وړاندي ژبه. د دغې ژبې د پېژندلو له پاره مور مجبور يو، لږ څه وړاندي ولاړ سو او د تاريخي و ژبنيو واقعيتو پر اساس باندي يې ځان ته معلومه کړو، چې د خوشحال او کورنۍ ژبه د پښتو ژبې په اوسنيو لهجو کې له کومي يوې سره د مقاييسې وړ ده.

د ژبي پوهان او د دې سيمي د تاريخ څېړونكي او لرغونپوهان په دې عقیده دي چي تر ميلاد زيات وكم پنځه سوه كاله وړاندي د پښتونخوا په ټوله پراخه اورشو كي خروشتي ليكدود باب وو. علامه رشاد ▶ د عكسي خيرالبيان د سريزي په سر كي ليكي: "په پښتونخوا كي د آمو له غاري رانيولې تر سيستان، كندهار، روب، كورمي، پېښور، ټيكنسيلا، سوات، امب، باجور، هده (ننگرهار) او وردگو پوري په هر ځاي كي په دغه خروشتي ليك سره كښل سوي سكي، لوبي او كتيبې پيدا سوي دي"^(۱۳). خروشتي (خروشتي) هم د خلكو نوم وو، هم د ژبي او هم د ليك. ډاكټر عبدالرازق پالوال ليكلي دي چي خروشتي ليك "...له پرثوي آرامايك سره كټ مټ ورته دئ، خو رڼو غونه يې ځله بيل دي. دغه مانا دا چي هغه يو تورئ په خروشتي كښي يو رغ لري، او په پرثو آرامايك ليك كښي بل رغ لري. په دغه ليك كښي د/ښ/ او/خ/ توپير سوئ دئ ... په خروشتي ليك كښي دواړه توري سته والي لري. خروشتي په ختيځي او منځني پښتونخوا كښي سته والي لاره". له دې څخه يې دا بله نتيجه هم رايستلي ده، چي تر دوهمي هجري قمري پېړۍ وړاندي د هندوكش د جنوب اوسېدونكو ژبي د (ښ) او (ر) دواړه آوازونه درلودل^(۱۴).

د پښتونخوا د اوسېدونكو په ژبه كي د (ښ) او (ر) د سته والي مستند ثبوت د لسيمي هجري پېړۍ په ليكلو آثارو كي راپاته دئ. په دغو ليكلو آثارو كي د روښاني خوځښت د موسس بايزيد روښان (۹۲۵ - ۹۸۳ ه ق) آثار او د هغه د مخالفانو د مشر اخوند دروېزه ننگرھاري (۹۴۰ - ۱۰۴۸ ه ق) آثار د زماني

^(۱۳) وگ : د خيرالبيان په سر كي د "خيرالبيان ليكدود" تر نامه لاندې د علامه رشاد مقاله، ۵۸ مخ.

^(۱۴) وگ : معياري پښتو- تر ۵۸ مخ په هيسته، او د كابل چاپ خبرالبيان ۵۶، ۵۷، ۵۸ مخونه.

له توپانو څخه خوندي سوي او اوس زموږ په
 اختيار كې دي. د دغو دواړو تحريكو مشرانو
 د پښتو ژبې د الفبې نيمگړتيا درك كړې وه
 او د هغې له پاره يې ځيني سمبولونه يا په
 نننۍ اصطلاح (گرافيمونه) غوره كړي ول. د
 روښانيانو په الفبې كې د دغه خوځښت د مبلغ
 شاعر دولت لوانې له خولې د پښتو له پاره
 "ديارلس حرفونه" ټاكل سوي دي. دې وايي:
 افغاني لفظ مشكل و، لوست كوېښ نه شه
 ورته وشو_____وه كنده

ديارلس حرفونه

څېړونكې د (ديارلس حرفونه) په باب لږ
 څه مشكوك دي ځكه د پښتو الفبې د عربي او
 فارسي الفبې په مرسته جوړه سوې ده او په
 هغې كې تر عربي الفبې دوولس توري زيات دي
 نه "ديارلس". چې په هغو كې اته توري (ټ،
 ځ، څ، ډ، ړ، ږ، بن، ن) د پښتو خپل توري دي،
 چې په عربي او فارسي الفبې كې نسته او
 څلور توري (پ، چ، څ، گ) له فارسي سره
 مشترك دي، چې ټول دوولس كېږي. د روښاني
 تحريك په اساسي كتاب، خيرالبيان كې چې كوم
 توري كار سوي دي، په هغو كې، ويل كېږي، د
 گاف توري مكرر راغلي دي. د پېښور چاپ
 خيرالبيان د عالمانه مقدمې ليكونكې حافظ
 محمد عبدالقدوس قاسمي وايي چې "گ، بايزيد
 دوه ځله ليكلي دي چه مونږ ئې په فرق پوهه
 نشو"^(۱۵). علامه پوهاند عبدالشكور رشاد
 (۱۳۰۰ - ۱۳۸۳ هـ ش) د دغه مكرر گاف په باب
 كومي وروستي فيصلې ته نه دئ رسېدلي او د
 عكسي چاپ خيرالبيان په سر كې د خپلي ليكنې
 په ۶۷ مخ كې تر يو لړ دلايلو وروسته ليكي:
 "تر څو چې د مكرر گاف په باب كومه نوې
 څېړنه منځ ته راځي، زه د پورتنيو دليلونو
 له مخې د خيرالبيان الفبې څلوېښت توري
 شمېرم او پر عربي الفبې باندي د دوولسو
 تورو زياتوب سم بولم".

^(۱۵) وگ : خيرالبيان - ۶۶ مخ، د پېښور چاپ.

ډاکټر عبدالرازق پالوال د خیرالبیان په الفبی کې د "دیارلسو تورو" د زیاتوب د توجیه له پاره دلیل موندلی دئ او وایي چې هلته گاف مکرر نه دئ، بلکې "د بایزید پیر روښان د خیرالبیان په پیللوستي کېښي پښتو/گ/ دوه رازه کېښه سوئ دئ. د یوه راز /گ/ مرکس ته ئې کړی ورکړې ده. دوهم راز ئې د/گ/ مرکس ته د کړی پر خای باندي یوه کرښکه ورکړې ده، یا ئې تر /ک/ لاندی درې ټکي ایښي دي ...".

ډاکټر پالوال صاحب زیاتوي: "دا په زغرده سره ویلای سم چې کړی لرونکی /گ/ یوه ستوی /گ/ ؤ، او ټکیالی /ک/ یا کرښکن /گ/ یا /ک/، غبرگ ږوغئ، تېنکیز /نگ/ ؤ...". ډاکټر پالوال د یوه ستوي گاف په مثالو کې (گنج، گرگه، گرگن، گوگ، گوگلی، گلاگل، گگیانی، بگی، برگ...) او د تېنکیز غبرگ ږوغ په مثالو کې (جنگ، چنگاښ، شرنګ، رنګ، ...، رنګارنګ، ترنګ او ترونګ، ...) راوړي دي (۱۶).

د ډاکټر پالوال صاحب دغه نوې څېړنه د خیرالبیان په متن کې د دوو گافونو د سته والي له پاره تر ټولوزیاته موجه او د قناعت وړ څېړنه ده چې د دولت لوانې د "ورته وشوه کونده دیارلس حرفونه" په باب خرڅښه هم له منځه په وړله کېږي.

د خیرالبیان په الفبی کې د (ږ) له پاره گرافیم داسې جوړ سوی دئ چې د دال په منځ کې یې ټکی ایښی دئ او د (ښ) له پاره یې د علامه رشاد او حافظ محمد عبدالقدوس هاشمي په قول همدا اوسنی شکل خو د ډاکټر پالوال په قول، تر سین لاندې یې درې ټکي ایښي دي (۱۷).

(۱۶) معیاري پښتو- ۶۳ مخ.

(۱۷) وگ : معیاري پښتو- ۶۲، ۶۳ مخونه.

ما (هوټک) د خيرالبيان په عکسي چاپ کي د علامه رشاد او حافظ محمد عبدالقدوس قاسمي د قول ملاتړ موندلی دئ.

زما د اوسني ليکني له پاره د مطلب ټکي دا دئ چي پير روښان (ږ، ښ) جلا توري بولي او (گ، خ) جلا توري.

د اخوند دروپزه ننگرھاري له خوا د پښتو د دغو دوو آوازو (ږ، ښ) له پاره همدا اوسني شکلونه، چي مور يي کاروو، منلي دي. دی په مخزن الاسلام کي ليکي: "... گاهي زاء معجمه چون ثقيل شود سه نقطه بر فوق او داده (ژ) می شود و چون ثقيل تر شود يك نقطه بر فوق و يك نقطه در تحت ايزاد کرده (ږ) می شود و گاهي سين مهمله چون ثقيل شود يك نقطه بر فوق و يك نقطه در تحت آن نهاده (ښ) می شود"^(۱۸). گویا اخوند دروپزه هم (ږ، ښ) له (گ، خ) څخه بېلول او دوه جلا توري يي گڼل.

د دغو دوو تحريکو په ادامه باندي په پښتونخوا کي د خوشحال خټک په لاس د يوه بل سياسي نظامي او فرهنگي خوځښت تاداو کښي ښوول سو. د دغه خوځښت په فرهنگي تگلاره کي د پښتو ژبي، چي د دوی په نظر تر دغه وخته پوري لا "بکره" پرته وه، د غنا له پاره منظمي هڅي د ټولو نورو کارو په سر کي راغلي وې. خوشحال خان هم د روښان پير او اخوند دروپزه په شان د پښتو الفبي د ايجاد اړتيا درک کړه او نوې الفبي يي ترتيب کړه،

---

(۱۸) وگ : مخزن الاسلام د ۱۳۰۰ هـ ق (يکم ماه صفر) = ۱۸۸۲ع چاپ، دا چاپ له نن څخه يو سلو اته ويشت کاله وړاندي د دهلي ښار د يوسفي پريس په مطبع کي د پېښور د کتابو د تاجرانو دېوان ايشرسنگه اوچھجوسنگه په فرمايش چاپ سوی دئ، چي يوه نسخه يي زما هوټک په کتب خانه کي خوندي ده. د دي چاپ پر ځنډو باندي د حاجي بهادر صاحب کوهاتي تصنيف سوی ائړ، مفتاح الدقايق ليکل سوی دئ. دا نسخه د کندهار د زري جامع د امام ارواښاد عبدالاحد اخندزاده "غريبک" د کتابتون وه، چي پر دريم مخ باندي د دغه ارواښاد مهر هم سته او ما د کراچي ښار د کتابفروش مرحوم حاجي عبدالغني په کتابو کي وموندله.

چي د ده د زامنو، لمسيو او د ده د نورو پيروانو له خوا په لږ و ډېر توپير سره پالل كېدله^(۱۹).

د ده له خوا په وضع سوې الفبي كي د (ږ) توري د ښوونې له پاره يې تر (ژ) لاندي همزه او د (ښ) توري د ښوولو له پاره يې تر شين لاندي همزه ايښووله^(۲۰).

كه د روښان، اخوند دروېزه او خوشحال خان په ژبه كي (ښ) د (خ) په شان او (ږ) د (گف) په شان تلفظ كېدلای نو دا دوه توري خو يو په عربي او بل فارسي الفباوو كي موجود وو او دوی هم پخپلو نوو ترتيب كړو الفباوو كي رااخيستي ول، نو بيا د نوو تورو د وضع كولوضرورت څه وو؟ جواب ډېر ساده دئ او هغه دا چي د دغو درو سرو ذواتو په ژبه كي (ښ) د (خ) او (ږ) د (گف) په شان نه تلفظ كېدله. دغه دوه آوازونه يې هغه راز وینگ ته ورته تلفظ كول، لكه اوس چي په لوېديځه لهجه كي تلفظ كېږي.

د دغه حكم بل ثبوت هغه بيتونه دي چي خوشحال خان خټک پكښي (ازمايښته، بهشته، زشته، غوښته، نشته، كشته، خښته، خارښته، بالښته، رغښته، جورښته) سره قافيه كړي دي. زه به دا بشپړه غزله دلته رانقل كړم:

څه به وايم د دې نفس له ازمايښته
چي ادم يې را ايستلی له بهشته^(۲۱)

چي په كي^(۲۲) د دواړو كـــــــونو مراد مومي

---

(۱۹) د دغې كورني يو غړی دوست محمد خټک پخپل يوه اثر بحرالعلوم كي د (خټک) نوم په خوشحال خاني الفبي ليكلي دئ. د بحرالعلوم يوازي نسخه د دوست محمد خټک پخپل خط د افغانستان په ملي آرشيډ كي په (۲۲/۱۲ محفظه) نومره خوندي ده.

(۲۰) وگ: د خوشحال خټک كليات - لومړی ټوك، تر ۱ مخ

وراندي پاڼه، ۱۳۵۹ ش.

(۲۱) په (مرغلري) او (ارمغان خوشحال) كي دا نيم بيتي داسي دئ:

"نفس آدم دی را ايستلی له بهشته"

هغه چار دې تر نظر لاندې کا زشته (۲۳)
 د کېمیا د بوټي گل کله مونده شي
 چې د پښو تلي گلگون نه شي په غوښته
 د سړيو په غفلت پوري حيران يم
 چې په گور کې تورې خاورې هومره نشته
 بيا به ځله څوک طلب د دنيا کاندې
 چې يې خلاص نه وي يو دم د کار له کشته
 که تر سر لاندې بالښت کېږدي (۲۴) د پرونو
 عاقبت به ترسر لاندې کاندې خيسته
 د دنيا مينه په مثل د خارښت ده
 هيڅوک نه وينم خالي له دې خارښته
 د صحرا په کاني رخه د شيطان شوه
 عیسی سر په مځکه کېښېښه (۲۵) له بالښته
 د زړه مينه په مثال لکه پټک ده
 چې د گوی څښتن وهله هـــــــــــــــــورته رغښته
 غم يې واړه د اشنا د بيلتانه دی
 د خوشال څه سريکار شو له جوړښته
 (د خوشال خان خټک کلیات - ۱۲۴مخ)

په دې پسي په يوه بله غزله کې
 (بالښته، خيسته، زشته، خارښته، کېښته،
 غوښته، پښته، رغښته، بهشته، ونغښته،
 رغښته، تښته).

که داسې وای چې خوشحال خان خټک ښين د
 (خ) په شکل تلفظ کولای نو (نشته) او (خيسته)
 به يې هيڅکله نه وای سره قافيه کړې.
 له دې ټولو خبرو څخه داسې نتيجه
 راوړي، چې د خوشحال خان په ادبي ژبه

(۲۲) په (ارمغان خوشحال) او (مرغلري) کې "چې پکښې"
 دئ.

(۲۳) په کابل چاپ کلیات (۱۹۶مخ) او نوي چاپ کلیات کې
 "زښته" دئ. "زښته" دلته سمه معنا نه ورکوي زښته د (ډېر)
 معنا لري او (زشته) د (بد، خراب، ناوړه) معنا لري، چې
 دا دوهمه معنا له بيت سره سمه راځي. ما د ارمغان خوشحال
 او مرغلري ثبت واخيست.

(۲۴) په (ارمغان خوشحال) او (مرغلري) کې "کښېږدي"
 دئ.

(۲۵) په ارمغان خوشحال کې "عیسی سر په مزمه کېښو..."
 او مرغلري کې "عیسی سر په مځکه کېښېښو..." دئ.

کي د کلماتو تلفظ د لوېديځي لهجې وینګ ته نسبت تر نورو لهجو نژدې وو. خوشحال خان خټک تر روښان او اخوند دروېزه د ژبي د الفبې په برخه کي هم دقیق وو او هم یې په منظمه توګه تعقیب کړې ده. ده پخپله ایجاد کړې الفبې کي د عربي خاص توري په حساب کي نه راوستل. ده د پښتو الفبې دېرش توري بلله.

د "خوشحال ادبي پښتو" ښاغلي مؤلف د خوشحال خان خپله الفبې دېرش توري بللې ده او د خپلي ادعا تاداوي یې د خوشحال خان پر دغه بیت باندي درولی دئ:

عشق یو هسي یو دېرشم توری را زده کړ
چي په دېرش توري ځکوم د قلم کیلي^(۲۶)
(د خوشحال خټک مرغلري - ۵۱۰ مخ)

خو وروسته یې په یوه احتمالي خبره چي "... ښایي موخه یې د بیواکو نښې وي او په دې توګه تش یو توری زیات راځي" تر مطلب ګام اړولی دئ.

زما په ګومان دلته د خوشحال مطلب سم نه دئ درک سوی. د خوشحال پښتو الفبې پوره دېرش توري ده او دی په همدې دېرشو تورو قلم چلوي:

(ا ب پ ت ج چ خ غ څ خ ځ دډررژږس ش ښ غ ک
گ ل م ن ن وهی). خالص عربي توري (ث ح ذ
ص ض ط ظ ع ف ق) په حساب کي نه راولي. په
تېر بیت کي د خوشحال مطلب دا دئ، چي د ده
قلم د دېرشو تورو په مرسته چلېږي او همدا
دېرش توري د ده د قلم چلولو محرکه قوه ده،
خو پر دې محرکه قوې باندي یو بل قوت هم
ورزیات سوی دئ، چي د ده قلم په چلېږي او
هغه "عشق" دئ. ګویا "عشق" د ده د الفبې (د
قلم چلولو د محرکه قوې) یو دېرشم توری دئ.
او دا هغه محرکه قوت دئ چي **دپښتو "غیب"**

^(۲۶) کیلي = لیکي، کرښي، خطونه.

اللسان"رحمان بابا يې په تعريف كې ويلي دي
:

داجهان دئ خدای له عشقه پيدا كړی
دهمه

وومخلو وقتاوپلاردئ دا
اودپارسي "لسان الغيب" حافظ شيرازي يې په
توصيف كې ويلي دي :

طفيل هستی عشقند آدمی وپری

ارادتی بنماتاسا عادتی ببری

د خوشحال ژبه د خپل اولس ژبي ته نزدې
ده خو د زامنو ژبه يې د اشرافو ژبه ده. د
خوشحال خان د زامنو ژبه يومخيزه د فارسي
تر اغېزې لاندې سوې ده (۲۷).

د ژبي پوهان په دې پوهېږي، چې د
علماوو ژبه، د ښاري خلکو ژبه، د كليوالو
ژبه، د نارينه وو ژبه، د ښځو ژبه، د
کوچنيانو ژبه، د ټولني د بېلا بېلو طبقاتو
ژبه يو له بله سره توپير لري. دغه راز د
اشرافو ژبه هم د اولس له عادي ژبي سره فرق
لري. خوشحال او کورنی يې په سراي اکوره کي
اوسېدل خو ژبه يې له هغې كليوالي ژبي سره
فرق درلود، چې عادي خټک په ږغېدل.

له دې ټول بيان څخه مي مطلب دا دئ، چې
د خوشحال خان د ژبي او لهجې د څېړلو پر
وخت يوازي دا خبره کافي نه ده، چې دی خټک
و، په اکوره کي اوسېدی نو ژبه يې هم د نن
ورځي خټکواله ژبه وه. د ده ژبه پر نننيو
معيارو باندي سنجول علمي غلطې ده. همدا
سبب دئ چې ما پخپله حاضره څېړنه کي د ده د
ژبي او د پښتو د لوېديځي لهجې تر منځ

---

(۲۷) د هجري ژوند د يوه اشرافي خانزاده په شان دئ. د شعر
اصطلاحات يې ټول درباري دي. اشرف خان زما په خيال که
فارسي و عربي لغات پيدا نکړ، بيا نو پښتو لغت ليکي.
د عبدالقادر خان خټک ژبه هم له عربي و فارسي څخه متاثره ده او د ده په
شعر کي بيا د اسلامي ثقافت خوا د خوشحال د نورو زامنو په پرتله غالبه ده
او دې غلبي يې هم د شعر ژبه يو څه ملایي کړي ده.

مشابهتونه بیان کړي دي نور قضاوت مي نه دئ
کړی.

د لهجې استازیتوب څوک کولای سي (۲۸)؟

انسانان چي پر یوه مېنه وزېږي د
زېږېدلو له هماغې لومړۍ ورځې څخه د خپلې
مور د ناز او مینې خبري او د خپل شاوخوا
نور ږغونه اوري او په مغز کي یې ثبتوي. د
ثبت تر دې عملیې وروسته چي بل هر وخت کوم
آواز اوري، مغز یې له هماغه ثبت سوي لیست
سره گوري او که له هر ثبت سوي ږغ سره دا
نوی اورېدل سوی آواز موافق و، د هماغه
آواز حکم پر کوي. که نوی اورېدل سوی آواز
د مغز په لیست کي موجود نه وو، نو بیا مغز
هغه ته د بل قریب المخرج آواز زیگلن
ورکوي. د مثال په توگه هغه ماشوم چي د خپل
چاپېریال په ژبه کي یې د (ډ) آواز موجود
نه وي او یوازي یې دال اورېدلی وي، د ده د
مغز په لیست کي هم (ډ) نه وي ثبت سوی. کله
چي د پښتو (ډوډی) یا د انگرېزي ژبي (door)
کلمه واورې د (d=ډ) آواز، د انسان مغز له
خپل ثبت سوي لیست سره وگوري او طبیعي ده،
چي نه سي یې موندلای خو هغه ته یو بل قریب
المخرج آواز په لیست کي موجود وي چي هغه
(دال) دئ، ځکه نو د (ډوډی) وینگ د (دوډی)
په شکل اود (door) د تلفظ له پاره د (دور)
حکم صادر کړي. د دغه ژبني قانون اغېزه ده
چي فارسي ژبي اورېدونکی د پښتو ژبي (ډوډی)
د (دوډی) او د انگرېزي ژبي (door) د (دور)
په شکل اوري. مگر دا کلمه که یو پښتون
واوري، څرنگه چي د ده د مغز په لیست کي د
(ډ) آواز له کوچنیوالي څخه ثبت سوی دئ، ده
ته هیڅ نابنده نه ښکاري او په نتیجه کي د

---

(۲۸) په دې برخه کي به زه د خپلې یوې پخواني مقالې یوه
برخه دلته رانقل کړم، چي د ۲۰۱۰ع کال د جنوري پر ۲۴ مه
نېټه مي په بېنوا او نورو وېبپاڼو کي خپره کړې وه.

(door) کلمه هماغه شان واوري لکه يو انگرېز چې يې تلفظ کوي.

په انټرنیټ کې د يوې کلمې يا يوه نوم پلټنه هم کت مت د مغزي عمليې په شان وي. کله چې تاسې د يوې کلمې د سر دوه يا درې توري ټايپ کړي لا نه وي، بيا نوموړي کلمې ته د ورته تورو يو لیست د کمپيوټر پر پرده باندې درته راښکاره سي او تاسې ښايي خپل د غوښتنې لغت يا کلمه پکښې ومومئ.

په مغز کې د ثبت سوو آوازونو لیست چې هر څومره اوږد وي، هغومره يې د تلفظ ستونزه کمه وي.

د ماشوم ژبه او لهجه له همدې ورځې څخه شکل نیسي او د ځوانۍ تر مرحلې پورې يې لهجه پخېږي. دی که په هر لهجوي چاپیریال کې رالوی سوی وي، لهجه يې هم د هماغه چاپیریال مسلطه لهجه وي.

که د ماشوم د کورنۍ ژبه يا لهجه له دباندني ماحول سره يوه وه نو د ماشوم ژبه يا لهجه هم کت مت د هغې سيمې لهجه ته ورته وده کوي خو که د ماشوم د کورنۍ ژبې يا لهجې او تر کورنۍ دباندې د شاوخوا ماحول ژبې يا لهجې يو له بلي سره توپير درلود، د ماشوم ژبه يا لهجه هم د کورنۍ او دباندني ماحول د ژبو يا لهجو دواړو اغېزې اخلي.

لهجې چې يو د بل په څنگ کې واقع سي يوه پر بله اغېزه کوي. دغه راز که دبلي ژبې په شپول کې راسي هم بدلېږي. دا اغېزه او بدلون يوازي په لغتو کې نه وي بلکې په وينگ او د جملو په جوړښت کې هم منځ ته راځي. زه په سر سره خپل ځان درښيم چې څو پرله پسې کلونه مي په داسې چاپیریال کې کار کړی دئ، چې هلته زما د مورنۍ لهجې ويونکي يا نه ول او که ول هم، بيخي لږ ول. اوس چې خپلې پښتو ليکنې ته گورم، هغه راز پښتو نه پکښې وينم لکه پخپل محيط کې چې مي له مورو پلاره زده کړې وه.

کابلي سوي پښتانه پخپله ورځنی محاوره
 کي هغه جملې او ترکیبونه په پښتو راژباړي
 چي د کابل فارسي ژبي يې پخپلو خبرو اترو
 کي کاروي. دا پښتانه خو خامخا يوي پښتني
 سيمي ته منسوب دي او دوی هم ځان د هغي
 سيمي بولي خو دغه ترکیبونه چي کابلي سوي
 پښتانه يې استعمالوي، د دوی په مسقط الرأس
 کي څوک نه سي موندلای. دا څو مثالې به سره
 ولولو:

فارسي	ناسمه پښتو	سمه پښتو
درخانه ما بچه شد	زموږ په کور کي زوی وسو	زموږ په
کور کي زوی وزېږېد	واوره ولوېده	واوره وسوه
برف افتيد	زړه مي په تنگ سو	خوابدی سوم،
(وشوه)		
دلنگ شدم		
خپه سوم		
در کار ته سه مي نشينم په دريمه کارته کي کښېنم په		
دريمه کارته کي اوسم	مېلمه مي راوور	مېلمه مي
مهمان آوردم		
راووست		
گرېه ميکند	ژړا کوي	ژاري

نو اوس که څوک د دوی دغه ترکیبونه د
 هغوی په مورني لهجه پوري وتړي، غټه ژبني
 غلطي به يې کړي وي.

څه موده مخکي مي يو کتاب کاته چي د
 لوېديځي لهجه ويونکي ځوان ژباړلی دی. په
 دغه کتاب کي د "رانيول = خريدن" فعل د
 "راونيول - ۹۰مخ" په شکل، او د "مندکي" پر
 ځای "مندتي" کار سوي دي، چي دا کلمات په
 هيڅ صورت د ده د مورني لهجه نمايندگي نه
 سي کولای. دا کلمات يې د ختيځي لهجه له
 ويونکو ملگرو څخه اخيستي دي. زه د دي
 اخيستنې پر ښه والي يا بدوالي خبري نه کوم
 بلکي مراد مي هغه اغېزې دي چي د لهجو
 ويونکي يې يو پر بل باندي کوي.^(۲۹)

^(۲۹) کاظم خان شيدا د خوشحال خټک د کورني غړی دی، خو ژبه
 يې د خپل مشر نيکه له ژبي سره له خپل وکور و کلي څخه د
 اوږده مهاجرت او د پارسي او هندي ژبو د اغېزې له اسسته
 توپير لري او په هيڅ ډول د خټکو د لهجه پوره نمايندگي
 نه کوي.

د لوېديځي اوختيځي لهجې وېش بايد هيڅکله داسې تعبير نه سي چې په دغه لهجوي حوزو کې ټول پراته اولسونه په يوه داسې طريقه باندې ږغېږي، چې د لغاتو تلفظ او د جملوسکېت او جوړښت يې بالکل يو دئ. مور د لوېديځي لهجې ويونکي د کندهار د ښار، د هغه د اطرافو، د هيلمند، روزگان، زابل، چمن، کوټي، ږوب، ښوراوک، گرمسير، فراه او ... اوسېدونکي د هغوی د خبرو له مخې پېژندلای سو. په داسې حال کې چې دا ټولي سيمي په لهجوي لحاظ يوې حوزې ته منسوبې دي. دغه راز د ختيځي لهجې ويونکي پخپلو منځوکي د کونړ، لغمان، ننگرهار او پېښور اوسېدونکي د هغوی د لهجوي توپيرونو او د کلماتو د ادا کولو له مخې تشخيصولای سي. د پکتيا د پراخو اولسو تر منځ خو دا راز توپيرونه تر دا نورو لهجوي حوزو لا زيات او رنگارنگ دي. د هري لهجوي حوزې اوسېدونکي هم پخپلو منځو کې د وینګ جزئي توپيرونه لري.

د لهجې استازيتوب هغه څوک کولای سي، چې د زېږېدلو له وخته څخه بيا د ژبې د پخېدلو تر زمانې پوري په هماغه ټاکلې ژبني حوزه کې پاته سوې وي او تر هغه وروسته هم د زياتو پرله پسې کلونو له پاره له خپل مورني ټاټوبي څخه ليري اوسېدلی نه وي.

دوهم فصل

كل عالم پخپله بخره هوسيري
د هر چا تر فهمه خپل هنر كره دى
(ميرزاخان
انصاري)

د خوشحال ژبه د لوېديځي ژبځانگي په ترازوكي

۱،۲ - د كندهار او پېښور تاريخي اړيكي:
په دې څېړنه زما مراد له كندهار څخه
همدا اوسنى ښار او ولايت نه دى. د كندهار
تاريخي حدود تر دې ډېر پراخ دي. د
روښانيانو د وخت كندهار د كاسيانو او
شينوارو د اوسېدنې له مېني څخه شروع كېدى.
د كاسيانو او شينوارو ټاټوبى د ننني
بلوچستان د كوټي ښار ټول اطراف دي. دا
سيمه د مغولي شاهانو له خوا اداره كېدله.
د ميرويس نيكه د زوى شاه حسين هوتك (۱۱۱۴
هـ ق زوكړى) په وخت كې دا سيمه له مغولو
څخه ونيول سوه.

د خوشحال خان په وخت كې هم د كندهار
حدود له همدې برخې پيل كېدل. دى يو ځاى
وايي:

د مغلو سره گډ په زيارت روزگار كېښي
غوريه خپل دي يا ترين د قندهار

- (مرغلري)

(۱۰۲۱مخ)

د ترينانو سيمه د اوسنى كوټي، شال
حدود دي. خوشحال دا سيمه د "قندهار" په
نامه بللې ده. د خوشحال خان په وخت كې به
دا سيمه د مغولي او پارسي پاچهيو تر منځ
لاس پر لاس كېدله.

د ميرويس نيكه د فرهنگپال زوى شاه
حسين هوتك په وخت كې پېښور ته د يوه
فرهنگي مركز په سترگه گتل كېده. څرنگه چې
دغه فرهنگپال پاچا، د پټې خزاني په روايت،

په کندهار کې هم د دغه ښار د فرهنگپالو په مرسته د پښتو ژبې او پښتنو شاعرانو یو مرکز جوړ کړی وو، نو یې د پښتونخوا له گوټ گوټ څخه د پښتو آثارو د راغونډولو کار ته پاملرنه کوله او په دې لړ کې به له کندهاره پېښور ته د پښتو آثارو د رانقلولو له پاره کاتبان لېږل کېدل^(۱).

وايي چې لوی احمدشاه بابا د ځمکنو د میاعمر ▶ لاسنیوی کړی وو. زما استاد علامه رشاد ▶ کښلي دي: "د حضرت میا عمر ▶ د ملايي او بزرگي ږغ کندهار ته هم رسېدلی و، د کندهار نامتو عالم ملا شاهو اخوند ساگزی هوتک، چې په ارادت سره مشهور و، د ده خلیفه و. زه باور لرم چې لوی احمدشاه بابا (۱۱۶۰ - ۱۱۸۶ هـ ق) ته به هم تر پاچا کېدلو دمخه د ده د ښه سریتوب آواز رسېدلی وه

...

لوی احمدشاه بابا که له یوې خوا بزرگانو ته ارادت او ملایانو ته احترام درلود، له بلې خوا یې د خپلې پاچهۍ ستنې هم په دوی ټینګولې. د ۱۱۶۰ هـ ق کال د میانۍ په میاشت کې چې لوی احمدشاه بابا له خپله لښکره تر خیبر واوښت او پېښور یې له ناصرخان زیگ (د ډهلي د دربار والي) څخه ونيو، له میا صاحب ▶ څخه د دعا اخیستلو له پاره ځمکنو ته ورغی د ځینو په قول مرید یې سو او د لنگر له پاره یې په وارو وارو ډېري سرکاري مخکې وروبخښلې..."^(۲).

د خټکو کورنۍ کندهار ته په درنه سترګه کتله. کله چې پر کندهار باندي د پارس له لوري څخه د علیمردان خان په مشرۍ لښکري راځي، خوشحال خان خټک خپله ناراضي داسې ښکاره کوي:

هندوستان به گوره څه شي ستا له فعله
خدای دي ورک کړه رافضي علیمردانه

(۱) پټه خزانه - ۹۳ مخ، د ۱۳۲۳ش چاپ.

(۲) پوهاند رشاد، د ځمکنو میا عمر ▶، ۲۲ - ۲۳ مخونه.

له هغې ورځې چې راغلي په دا ملک کښې
غم دي راوړ تر سپاهه تر د هقانه
چې دا هسې شوم قدم دي په ملک گډ کړ
چې دي گورم څه ناپوه يې شاه جهان
(ارمغان - ۲۹مخ)

دا واقعه د هغې اسماني بخولي (وبا)
سره يو ځای بيانوي، چې د زرو انسانانو
سرونه يې وخورل.

خوشحال خان د کندهار مېرمني
"نيکفرجامي" بللي:
کشمير فرخار کابل کندهار څو چې خراسان دی
په دا کښې نیک فرجامې ډېري ډېري موندې
کېږي

(ارمغان - ۹۱مخ)

او د کندهار ښايسته وو ته د کشمير دا
(بنده = مړی) کوي:

ښايسته د کندهار د چا په ياد دي
په دا حسن يې بنده واړه کشمير کړ
(۷۶مخ)

افضل خان خټک په کندهار کې د ميرويس
نيکه په زعامت باندي خوښي او خوشالي کوي.
ده په تاريخ مرصع کې د "ذکر ميرويس غلجي"
تر سرليک لاندي مفصل بيان کړی دئ او په پای
کې يې کښلي دي "... تر دا تاريخ چې سن زر
څلوېښت دی، په کندهار ناست خپل حکومت او
سرداري کا توفيق يې رفيق شه ښه پښتون
دی" (۳).

د خټکو د کورنۍ او نورو پښتنو مرورو
به کندهار ته ځکه مخ نيوی چې دلته يې هم
عزت کېدی او هم يې حرمت ساتل کېدی. په دوی
کې د بحرالعلوم او اخلاق احمدي مؤلف دوست
محمدختک راتگ کندهار ته د يادوني وړ دئ.
دوست محمدختک د محمداکرم خان زوی د کرم

---

(۳) تاريخ مرصع: ۴۴۵ مخ، د ۲۰۰۶ع می چاپ، پېښور. د تاريخ
مرصع دغه برخه علامه پوهاند عبدالحي حبيبي د تاريخ مرصع
تر چاپ شپږ کاله وړاندي په وړمه مجله - ۱۳۴۷ ش کې خپره
کړې وه.

خان لمسی او د زمان خان کړوسی وو. دغه زمان خان بیا د زرنام خان زوی د پاینده محمد خان لمسی د عبدالقادرخان خټک کړوسی او د خوشحال خان کوسی وو. دوست محمد خټک د امیر شېرعليخان د پاچهی په دوهمه دوره کي د ځینوکورنیو خوابدیو له امله کندهار ته راکډه سوی وو او د کندهار خلکو ورته د یوه خانزاده مېلمه په سترگه کتلي او د ارغنداب د رود پر غاړه یې د محتشم په کلي د استوگي له پاره مځکه ورکړې وه^(۴).

د میانعیم متي زي کورنی هم له پېښور څخه کندهار ته مهاجره سوې ده او په ناکودک کلي کي یې اړولي دي. دا کورنی د کلات د شیخ متي بابا له اولادې څخه ده خو د پېښور په خلیلو کي زېږېدلی دی^(۵).

د خوشحال په کورنی کي یوازنی سړی چي "کندهاري" یې کړلي دي، هغه اشرف خان هجري دئ. دی وایي:

نوم د وفا شته اثر یې نه وینم په دور
خلق د جهان دي همه ټگ قندهاري
(وگ : ۵۵۰ مخ)

ما ته د دې کړني انگېزه نه
رامعلومېږي.

---

(۴) وگ: بحرالعلوم، سريزه (و) مخ، د ليکونکي په زيار.
(۵) د تفصيل له پاره وگورئ: پښتانه شعراء، دوهم ټوک، ۴۱۹مخ. د میانعیم دېوان د خیال بخاري په دیباچه، ترتیب او تدوین سره د پېښور یونیورسیتی پښتو اکیدیمی له خوا په ۱۹۶۴ع کال چاپ سوی دئ. "پېژندگلو" یې مولانا عبدالقادر لیکلي ده.

۲، ۲ - د گرامري سکښت او جوړښت مشترکات:

لهجوي توپيرونه يوازي د لغتو او کلماتو په وینګ پوري محدود نه پاته کېږي، بلکې هره لهجه ځينې ځانګړي گرامري سکښتونه او جوړښتونه هم لري. د همدغو گرامري سکښتو له توحيد څخه د ژبي عمومي گرامر تهيه کېږي. لهجوي سکښتونه لکه د ژبي لغتونه، زېږي، وده کوي او مري لا هم.

زه به په دې راتلونکو کړښو کې هغه گرامري سکښتونه بيان کړم چې د لوېديځي لهجې او د کلاسيک ادب تر منځ سره مشترک دي. لکه مخکې چې مي هم يادونه وکړه له ليکنې متن څخه دا خبره معلومول سخته ده، چې دغه سکښتونه به د شاعر يا ليکوال له خپل کښنگ سره سم کټ مټ رانقل سوي وي که يا؟

۲، ۲، ۱ - اسان، اسونه:

آس مذکر نوم دئ. په پښتو کې د مذکرو نومو د جمع لاحقې (ان، ونه) ده. آس - اسونه، لاس - لاسونه، اوښ - اوښان، چرگ - چرگان. د کندهار په لهجه کې د آس جمع (اسان) ده.

خوشحال خان د "اسان" او "اسونه" دواړه راوړي دي.

خدای چې ښه کړي په دا جهان دي
که پرې پوهېږي انسان، اسان دي
چې _____ ښه یو شی دا دواړه توکه
مشکل کارونه ورتـــه اسان دي
(رباعیات - ۱۸۴مخ)

یا:

اسپې اسونو وته _____ اتلی شي
تېو یې خرونو _____ و سره شړلی شي
تېوان یا _____ رونه باندي ختنه کا
ځینې نابودې گلې حاصلې شي
(د خوشال خان خټک کلیات - ۴۵۵ مخ)

+++++

٢، ٢، ٢: و - ونو (مغیره جمع):
د پښتو په زیاترو لهجو کې د مفرد مذکر
نومو مغیره جمع په (ونو) سره کېږي، لکه:
کتابونو، لاسونو، ځنگلونو او نور. د کندهار
په لهجه کې یې د "کتابو"، لاسو، **ځنگلو** ..."
شکل کارېږي. د خوشحال خان خټک او نورو
کلاسیکو شاعرانو کلام هم دغه راز ترکیبونه
لري.

لاس، لاسو:

بند په بند د لاسو گوتې وبله کېږي (٦)
سـر تر پایه درست صورت سره یو راز کا
(مرغلري ٢ مخ)

زړه، زړو:

خوشحال وایي:

یو بڅری درومي، واړه بهر سرې لمبې کا
مه گوره ښه مخ ته زړو ته غم راوړي بصر
(٦٠مخ)

دا بیت له هغې نسخې څخه رانقل سوی دئ،
چې د خوشحال خان په ژوند لیکل سوی ده.

ځنیو، ځنیو:

خوشحال خټک ویلي دي:

بیا له کـــــــــــــــــومه لوریه بوی راځي د
ځنیو
چې خاطر مې په های هوی راغی د ځنیو
(١٦٩مخ)

(ځنیو) ته یې په حاشیه کې زیاته کړې ده
چې "د کامل په دواړو چاپونو او کندهار چاپ
کې (ځونیو) ... " راغلی دئ خو په دریمه خطي
نسخه کې " ... (ځینیو) راغلی دی". د خوشحال
خپل تلفظ یې (ځنیو، ځینیو) دئ او د پښتو د
لوېدیځې لهجې تلفظ یې هم په همدې راز دئ.
په (٤١٧مخ) کې یې په متن کې "ځنیو"
لیکلی دئ خو په لمنلیک کې ورته کېږي دي چې

---

(٦) په کابل چاپ کلیات، نوي چاپ کلیات کې "کیردي" دئ خو په ارمغان
خوشحال (٣١٠ مخ) کې بیا "کښیږدي" راغلی دئ.

"په كندهار چاپ كې (ځونو) او په نورو كې
(ځنو) دى" له دې حاشيې څخه څوك ويلای سي چې
د (ځنو) شكل يې تر (ځنيو) عام استعمال
لري. بيت داسې دئ:

په هر چين كې يې د ځنيو مښك چين دي
لخلخې ځنې توييري چې پـــــــــــــــــــــــه لار ځي
(۴۱۷مخ)

رحمان بابا وايي:

رحمان ستاپه مخ بي ځنو هم مين دى
بېهوده دي ورته كيشو دام پـــــــــــــــــــــــه څه
(۱۳۳مخ)

مړ، مړو:

د كندهار په لهجه كې د (مړ) مغيره جمع
(مړو) ده په نورو لهجو كې (مړيو) ويل
كېږي. په خوشحال خانې ادبياتو كې هم زه د
(مړو) له شكل سره ډېر مخامخ سوي يم.
د خوشحال خان زوى اشرف هجري وايي:

په مسند يې هسې غوره نمسي ناست دي
چې يې فخر كه پـــــــــــــــــــــــه مړو باندي
نيكونه
(دېوان - ۱۷۵مخ)

وار، وارو:

د خوشحال په بل اثر فراقنامه كې د
"وار" جمع د لوېديځې لهجې په شان "وارو"
راغلي ده نه "وارونو".
زما فكر ستاوارو ته
ته تيار د ما خارو ته
(۶۱ مخ)

د دوهم نيم بيتي "د ما" زما په نظر د
خوشحال خان له خوا كار سوي لغت نه دئ. د
نسخې د كاتب اراده پكښې ډېره دخيله
معلومېږي. خوشحال خان هر وخت د (زما، ستا)
ضميرونه كاروي. د خټكو په لهجه كې د "دما"
ضمير رواجېدل تر خوشحال خانې عصر وروسته
انكشاف دئ.

لېونى، لېونو:

رحمان بابا هم د "ليونيو" پر ځای
"ليونو" کاروي او داسي څرگندېږي، چې دا
قاعده يوازې د خټکو په لهجه پورې منحصره
نه وه او د دغې سيمي پراخو اوسېدونکو
اولسو کاروله. د رحمان بابا د کلام مثال يې
دا دئ:

ليونتوب لــــه ليونو نه تلونی نه دی
که يې راج په خونه ورشي که تاراج
(۲۸ مخ)

ژوندی، ژوندو:

حميد مومند هم د (لېوني) مغیره جمع
(لېونو) راوړې ده، نه (لېونيو). ده ويلي
دي:

وې يې څه له گذشته وو شر و شور کړئ
د ژوندو ترانه واورئ مــــره درگورکړئ
(کليات - ۳۴۸ مخ)

دا قاعده د کندهار په لهجه زيات
عموميت لري او مور يې د حاجي ولي محمد
مخلص کندهاري په کلام کې گورو، چې د (موټر)
مغیره جمع (موټرو) ليکي. دی وايي:
نن خـــــــاوند يې د مانی او موټرو
چې عالم دئ ستا د درب په نندارو
درپوهېږو ځـــــــان به نه اچوې پلن
چې لـــــــه بدو دي ميندلي په زرو
(د لوی مخلص کليات - ۱۹۹ مخ)

مولوي بريالی هم د (سري) مغیره جمع
(سرو) ليکي نه (سريو).
ته هم ما رنگ يو سري يې له سرو څه
کمينی درڅخه صرف کئ پشمي کوټ
(اهار - ۱۷مخ)

پوهاند دوکتور زيار صاحب د دغه راز
مغیره واو د کارولو په وخت کې له واو سره
د (ی) نېلول لازمي بولي خو ورپسې زياتوي،
چې "که د گدون ويره نه وي او رواني پېښوي،
نو د (ی) غورځول دومره نادوده نه بريښي،
په تېره بيا په شعر او وينا کې".
(ليکلارښود - ۵۱ مخ).

+++++

۲، ۳، ۴: و او - سربل:

په پښتو کلاسیک ادب کې د (و) سربل ډېر لرغونی دئ او زیات په سترګه کېږي. لکه و کابل ته، و بل چا ته، و اسمان ته، ... د منځنی دورې شاعرانو هم پاللی دئ. دغه د جهت ښوولو (و) په انګرېزي ژبه کې د (to) معادل دئ. د کندهار لهجې دغه ځانګړتیا خوندي کړې ده او نورو لهجو له لاسه ورکړې ده. اوس د پښتنو لیکوالو عمومي تمایل هم د دغه راز (و) د نه کارولو و خوا ته زیات دئ.

خوشحال خان دغه ګرامري ځانګړتیا پاللي ده.

و نور چا وته به څه
ل_____ره څه وايي^(۷)

و خپل ځان وته خوشحال خټک دا پند کا
(مخ ۴)

یا:

چې دنیا ورته ښکاره شوه بې وفا
و دنیا ت_____ه به مخ نه کا
بې قفا
(مخ ۹)

دا بې درد عالم پرې هیڅوک خبر نه شو
و خوشحال ته یې خوله ورکړه په اخفا
(مخ ۱۰)

یا:

اول ښه شهپر پیدا د ال_____وتو کړه
بیا له پسه الواته کړه و اسمان ته
(مخ ۲۰۱)

د هغه غزل، چې دا بیت ورڅخه رانقل سوی دئ، نوري قافيي (وجهان ته، و درمان ته، و ایمان ته، و مهمان ته، و باران ته، و پان ته) دي.

---

^(۷) په ارمغان خوشحال (مخ ۳۱۱) کې دا نیم بیټی داسې دئ:

"و نور چا وته به څه وته څه وايي"

یا:
د رحمان بابا (۱۱۲۸ هـ ق مړ) په کلام
کي هم دغه راز ترکیبونه سته. دی وایي:

هر چي اچوي و اور ته واره سوزي
مور به نه شي طلبگار د دې دنيا
(دېوان، د سیدرسول رسا په تصحيح، ۴ مخ)
یا:

بت خانې و ته یې مخ وي
و مسجد و تـــــــــــــــــــــــــــــــــــــه یې شا
(۱۲مخ)

عبدالقادرخان وایي:
نصیحت و لېونې ته لېونتوب دی
که پاـــه وایي اومه وایي واعظ
(۷۲مخ)

هیڅ له کبره نـــــــــــــــــــــظر نه کاندې و خوار ته
شایسته په معنی زر درومي زردار ته
(مخ ۱۶۰)

مولوي بريالی وایي:
هدایت و نا اهلانوته عبث
لارښوونه و ړندیانوته عبث
(اهار - ۱۹مخ)

+++++

۲، ۲، ۴: د عدد او معدود رابطه:
دا رابطه د پښتو په ټولو لهجو کي یو
شان نه ده او لږ څه توپیر لري. د کندهار
په لهجه کي چي کله د جمع مونث کلمې له
پاره د (دوه) عدد کارېږي، خپل شکل اړوي او
د معدود سره د مطابقت په حکم (دوې) ځني
جوړېږي. لکه: دوې سترگې، دوې نجونې، ... د
پښتو په نورو لهجو کي دغه راز موارد د
"دوه سترگې، دوه نجونې، ..." په ډول ویل
کېږي. د خوشحال خان په کلام کي د لوېدیځې
لهجې دغه ځانگړتیا موندله کېږي.

زـــــــــــــــــــــــــــــــــــــم دوې سترگې و لارې ته څلور شوې
که ښکاره د یار له لوریه خدای رسول کا

په ژړا کې دې دوې سترگې
دوه رودونو _____ ه کا زاهب
(کلیات - ۳۹مخ)

په "در او مرجان" (۱۳مخ)، د عبدالحمید
دیوان (۴۲مخ) کې د (دوې سترگې) پر خای
(دواړه سترگې) او د عبدالحمید مومند دېوان
(۴۸مخ) کې بیا (دوې سترگې) ثبت دي. دلته
ما ته نه معلومېږي چې دغه "دوې" به د
کلیات د ترتیبونکي اراده وي او که د حمید
خپل وینګ.

میرزا خان انصاري ویلي دي:
دین دنیا دي په مثال سره دوې خویندي
چې یوه یې په عقد کېږي بله طلاقه
(۱۶۸مخ)

یا:

دوې وروځي تکی توري
پرې دپاسه وسمه کړي
(۱۷۵مخ)

یا:

د مشرک آینه یوه، مخونه دوه شوه
د عارف سترگې هم دوې نه دي دوبیني
(۲۴۵مخ)

میرزااحنان بارکزي ویلي دي :
په کثرت داسباب نه شي مطلبونه
په دووژبودوې خبري نه کړي مار
(۵۸مخ)

هغه غزل چې دابیت پکېښي راغلی دی، دکوټي
بلوچستان په چاپ کې نسته . ددغه چاپ په
۲۶۶مخ کې دشاغلي سعیدگوهرپه قلم
دهغوغلویادونه سوې ده چې زما(هوتک) په
واسطه دترتیب سوي دېوان په لومړي چاپ کې
نه دي راغلي خوددې خبري یادونه ځني پاته
سوي ده چې داغزله بیاددوی له خواپه ترتیب
سوي دېوان کې نسته . د کابل دپښتوټولني
چاپ بیاداغل لري،خودغه بیت پکېښي نسته .
زما(هوتک) په لاس دترتیب سوي دېوان په
دواړوچاپوکي داغزل خوندي ده .

پوهاند زیار صاحب هم په لیکلارښود
(۲۳۳مخ) کې "دوې ښځې" کره او "دوه ښځې"
ناکره بللي دي. د کابل پر مطبوعاتو باندي
واکمن د پوهاند صاحب دغه لارښوونه نه پالي
او پر خپل سر يې ډنگوي او دی هم دا
سرغړونه جدي نه نيسي!

د خوشحال خان په کلیات کې د عدد په
ارتباط پر یوه بله قاعده هم پېښېږو او هغه
داسې ده: په لوېدیځه لهجه کې د نورو لهجو
پر خلاف (دوه اويا) د (دواويا) په شکل ویل
کېږي. د خوشحال د دېوان په قلمي نسخو کې
هم (دواويا) لیکل سوی دئ، خو د چاپي متن
ترتیبوونکو له هغه څخه (دوه اويا) جوړ
کړی، مگر کور يې ودان چې د قلمي نسخو د
ثبت (دواويا) خبره يې په حاشیه کې پته کړې
نه ده. بیت دا دئ:

یو يې اصل سره، دوه اويا مذهبه
خدایه څه بني ادم فریق فریق شو
(۱۸۷مخ)

یا:

چې مې وليدې څو خولې، همره خبرې
راڅرگند شول واړه دوه اويا گروهه
(۲۸۰مخ)

په قلمي نسخو (دریمه او څلورمه) دا
عدد بیا د (دواويا) په شکل ثبت دئ.
رحمان بابا د "دوه دېرش" پر ځای
"دودېرش" کاروي:

زړه مې تراشي د بــــــــــــنو پــــــــــــه
تېره نوک

ماتوي مې دودېرش غاښ واړه په سوک
(۶۷مخ)

د عبدالقادرخان خټک په دې لاندي بیت کې
چې د "دوشپېته" پر ځای "دوه شپېته" راغلی
دئ، د مرتب ناسمه لوستنه باید وگڼل سي.
دوه شپېته کاله دې لار عــــــــمر په لهُو
عبادت دې په عادت نيکي په سهو
(۴۹۲مخ)

سورې) دي او يوه يې هم داسي نه چې فشار دي
يې پر لومړۍ څپه وي^(۸).

+++++

۲، ۲، ۶: د فعل په گردان کي د مصدر ي لام
ساتل:

د کندهار لهجه د فعل د گردان په وخت
کي د مصدر وروستي لام ساتي او يايې غبرگوي.
لکه راغلم، ورغلله، غوزار سولم، ...
زمونږ ليکوال اوس د راغلم، ورغلم،
غوزار سوم، ... شکلونه غوره گڼي. خوشحال
خان خټک هم د غبرگ لام قاعده پاللي ده.
راغلم په شهر لاس په لاس شوه له ما ورکه
کوي په کوي جاروزم پسې غـواړم بخارا
(۷مخ)

يا:

په درتللو يې شـــــــــــــــــــــــــــــري
په تلو يې بولي
چې يې نه پرېږدي په هيڅ کي خوشحال څه کا
(۲۱مخ)

يا:

ښه چې راغلي په غېږ کي
بيا مي لرې د زړه زنگ دی
(۳۱۵مخ)

يوړله (يووړه) :

خوشحال وايي:

هغه يووړله له ځـــــــــــــــــــــــــــــــــــــانه، دا
فاني دنيا اي ځوانه!
چې يې تار په تار خوره کړه، نه هغو چې يې
ونغبښته
(۱۹۸مخ)

په نورو لهجو کي (يووړه) د (يووړله)
پر ځای ويل کېږي.

شوله (شوه) :

---

(۸) دا موضوع ما پخپل کتاب "پر معياري ژبه د معيار په ژبه يوه څيړنه"
۱۱۱ - ۱۱۴ مخو کي مفصله څيړلي ده.

(۱۰۶مخ)

حمید مومند ویلي دي:

وران به وای جهان له بي نیاوی که
بادشاهانو

کرای د ستا په خپر دا
هـومره کبر و تغافل
(کلیات- ۱۳۴مخ)

د حمید مومند په کلیات کي د (وای) پر
ځای کله کله (وې) هم په مخه راځي:
د زړه زخـم و م وژلی
نهایت
که مې نه وې تر خولې شوی سرایت
(۵۱مخ)

دلته (وې) د شرطیه (وای) پر ځای راغلي
دئ او دا فیصله گرانه ده چې دا به د حمید
خپل وینګ وي که د کاتب یا مرتب تلفظ.
میرزاخان وایي:

که مې وای د حقیقت ژوندون لیدلی
یو زـمـان به بي دیدنه نه
پایېږم
(۸۲مخ)

یا:

که مقصود يي د خپل مخ ننداره نه وای
د انسان جامـه یې څه لره کره
سازه
(۱۴۳مخ)

کامگار خټک وایي:

یا مې مینه په یار نه وای
یا مې یار ستمگار نه وای
(۱۵۴مخ)

میرزاخان بارکزی وایي :

نسب نه دئ شرط په مینه کي که وای
دمحمودمینه به نه وه له ایاز
(۶۷مخ)

د حمید سبک پیرو شاعر مولوي بريالي
کندهاري ویلي دي:

د طلب نغده چې وړي په ناکامی کي
بالکل مـه وای د دې دهر د بازار مخ

(اهاره ۲۶مخ)

معصوم هوتک ویلي دي:
که د میني ترون نه وای د "معصوم" په حساس
زړه کي
لا دمخه بی سوځلي وای
قله م و جزدان دواړه

شوای:

خوشحال خان وایي:

هیڅ سزا یې نه شي باندي لاس د ماد زړه شوای
تورې زلـــــــــــــــــــــفي ستا وای چې دايم د زرونو
غلا کا

(۲۹مخ)

دغه راز ۲۱۱مخ، ۲۱۹مخ، . . . . خو ځای
ځای د دېوان له ترتیبوونکي څخه د لیکدود
تجانس گډوډ سوی دئ.

واست، واستئ:

په دستارنامه (۲۰۹مخ) کي د "واستئ"
حالت ثبت دئ "که واره سره یو ځای په یوه
اتفاق واستئ، څوک مه به مات نه کا، . . .".
په دغه راز حالاتو کي د کندهار په لهجه
کي د "واستئ" پر ځای "واست" ویل کېږي.
د (وای، واست، یاست) شکلونه په
لوېدیځه لهجه کي عمومي استعمال لري او په
نورو لهجو کي یې پر ځای (وی، وې، یی)
کارېږي. د کلاسیک ادب استعمال یې لوېدیځ
گړدود ته ورته دئ.

پوهاند دوکتور زیار صاحب د (واست،
یاست) شکل د (واستئ، یاستئ) په وړاندي
معیاري گڼي. (وگ: لیکلارښود - ۴۸مخ)

+++++

۲، ۲، ۸: "ستا، زما، زمور، ستاسي"

ضمیرونه:

د خوشحال خان په کلام کي دا ضمیرونه له
کندهاری لهجې سره سم راوړل سوي دي. پوهاند
دوکتور زیارصاحب وایي چې دا ضمیرونه د
څټکو په اوسني لهجه کي (دتا، دما، دمور،
دناسي) ویل کېږي (د خوشال ادبي پښتو - ۳۰مخ).

د کندهار په لهجه کې (زما، ستا، زمور) یوه څپه ویل کېږي او خوشحال یې هم یوه څپه وایي. په ختیځه لهجه کې (زما) د دوی څپې (زما) ویل کېږي، (ستا) د (دُتا) په شکل دوی څپې او (زمور) د (زُمونر) په بڼه دوی څپې ویل کېږي.

د رحمان بابا په دېوان کې (خما) دوی څپې دي:

گوره هسې کردگار دی رب خما
چې صاحب د کل اختیار دی رب خما
د کندهار په لهجه کې چې د (خما) ضمیر د دوو څپو وینګ ضرورت احساس سي نو په دغه صورت کې د (زُما) په شکل تلفظ کوي یعنې لومړي توري ته یې (پېش = ضمه) ورکوي او په ختیځه لهجه (زې) ته زور = فتحه.

شمس الدین کاکړ په یوه بیت کې د (زما) یوڅپیز او دوه څپیز شکلونه دواړه راوړي دي:
زما د حسن خراغ گل شو "شمس الدینه"

اې زُما د زړه پتنګه څه وې څه شـــــــــــــــــوې؟
په (لیکلارښود - ۵۳ مخ) کې د (زما، زمور) ضمیر دوه څپیز وینګ په دې دلیل معیاري گڼل سوی دی، چې ویونکي یې زیات دي خو پر څنګ یې دا فتوا هم ورکول سوې ده چې "په شعر کې دواړه بڼې جواز لري، ان (زمور) درې څپیز (زموره) هم راتلای شي". زه د دې عجیبي فتوا په سر پوه نه سوم.^(۹)

---

^(۹) کله کله لیدل کېږي، چې ځیني لیکوال د خپلي خوښې لهجې د کومې قاعدې له پاره د ژبپوهنې د مجوز موندلو په خاطر پرنسبونه د خپلي مرضا سره سم پرله اروي او رااروي. دغو کسانو پخپل ذهن کې یوه لهجه د معیاري په توګه منلې ده او د هغې د مسجل کولو له پاره د ژبپوهنې له پرنسبپو څخه په بې پرنسبې سره استفاده کوي. د مثال په توګه د (دېروالي، نه التباس، باقاعده گي، سپما، اسانی او رواني، بلاغت، لرغونوالي) پرنسبونه مني. خو له هر یوه څخه په هغه ځای کې کار اخلي چې د ده د خپلي خوښې لهجې سره مرسته کولای سي. که د ده د خپلي خوښې لهجې ګټه په لرغونوالي کې وه، لرغونوالي ته ډېر اهمیت ورکوي په دېروالي او نه التباس او نورو کې بیا ری نه وهي؛ که یې فایده په دېروالي کې وه بیا پر ټول کلاسیک ادب، رواني، ساده گي او باقاعده توب باندي چلیپا کاري؛ که یې مفاد

+++++

۲، ۹، ۲: ولاړ، ولاړل:

د کندهار په لهجه کې د (تلل) مصدر د گردانولو پر وخت هره صیغه په سر کې (واو) اخلي: ولاړ، ولاړم، ولاړل. د پښتو په ځینو لهجو کې دا حالتونه د (لاړ، لاړم، لاړل) په شکل راځي.

خوشحال خان یې ډېر ځایونه د (ولاړل) په ډول کاروي.

ستا د مخ په یاد یې دواړه له زړه ولاړل
د خوشحال د زړه آرام، د سترگو خوب
(۳۶مخ)

یا بل ځای وايي:

هم مې زړه په غمزه وړي، هم ځان نادان کا
راته وایي وایه بیا دې زړه په
څه ولاړ

(۷۳مخ)

یا:

ما لیدې په دا چشمانو، وړانې
مېنې د شاهانو
یکباره ورځني ولاړل چې یې درسته دنیا غوښته
(۱۹۷مخ)

یا:

ښه ښه یاران وو ښه اشنايان وو
چه په دولت کېنې راسره ځان وو
دولت چه ولاړ شو راته یې شا کړه
جدا له _____ نه په یوه
نان وو

(رباعیات - ۳۶مخ)

پوهاند زیار صاحب هم د دې خبرې تایید کوي او لیکي: "تر لاړ، لاړ شي ... ولاړ، ولاړ شي ډېر کاروي، بې له دې چې د خپل کرلني گردود له مخې ورته له وپلار سره ټکر ورکړي"

په سپما کې وو، بیا دا نور ټول پرنسیبونه په لخته وهي. دا روښنه علمي دڼ او نه هم عملي. پرنسیبونه باید د خپل ژبني اهمیت او منطق له مخې درجه بندي سي او قیمتونه ورکول سي. په دې صورت کې د عندي خوښیو او ناخوښیو مخه نیول کېدلای سي.

(وک : د خوشحال ادبي پښتو - ۳۳ مخ) . د ده په دېوان کې که ځای ځای لوستونکي له "لار شي، لار" سره مخامخ سي هغه دي د کاتب لاسوهنه وپولي.

دشمس الدين کاکړپه دېوان کې هم
د (ولارل) پرځای (لار شول) اچول سوي دي چې په
هيڅ ډول يې دشمس الدين کاکړخپله ژبه نسو
بللای .

دخوښي دهوس خلق له مالار شول
اوس راپاته شول په غم لرلي خلق
(۷۳مخ)

سم شکل يې :

دخوښي دهوس خلق له ما ولاړل
اوس راپاته شول په غم لرلي خلق
+++++

۲، ۱۰، (Metathese) او ورون :

په پښتو کې د ځينو لغتو توري سره
اورې. دې عمليې ته په ژبپوهنه کې
(Metathese) وايي. لکه (روغ) او (ورغ)،
(اروبدل) او (اورېدل)، (ازانگه) او (انگزه)،

.....

د کندهار په لهجه کې تر مور يو نسل
وراندي (روغ) او (اروبدل) په ويلو او کښلو
دواړو کې باب ول خو اوس دا لغتونه د (ورغ)
او (اورېدل) په شکل ويل کېږي. (ازانگه) اوس
هم دخلکوپه خولوکي جاري ده . شمس الدين
کاکړيې داسې راوړي :

لکه غردخپله درده ازانگه کړم
داسې زجرمي دلبره له تاوخور
(۵۹مخ)

د خوشحال خان خټک په کلام کې د لوېديځي
لهجې دغه ځانگړتيا سته .

البته د خوشحال خان په کلام کې د (ورغ)
استعمال هم زيات سته . په ارمغان خوشحال کې
خو هر ځای (ورغ) راغلي ده . له چاپي دېوانو
څخه د دې خبرې سپينېدل گران دي، چې دا به

د کاتبانو تصرف وي، که به د خوشحال خان خپل کلام .

د میرزاخان انصاري په چاپي دېوان کي (ورځ) تر (ورځ) زیاته وینو. ما ته یو ځای دوه د (ورځ) شکل په مخه راغلی دئ:
روځ يې نوراني په خپل جمال کړ
شپه يې هم د دوو زلـــفودواج
(۶۵ مخ)

یا:

د جمال جلوه يې زیاته ده له روځي
بیا د تورو زلفو زب یې توره شپه در
(۷۰مخ)

خو کله چي مي د چاپي دېوان هغه ځایونه چي (ورځ) پکښې په همدې شکل ثبت سوې ده، زما د کتبخانې له خطي نسخې سره مقابله کړل، په ټولو کي د (ورځ) پر ځای (ورځ) لیکل سوې ده. د میرزاخان انصاري د دېوان دغه قلمي نسخه په ۱۱۲۷ هجري قمري کال د عبدالغني کاسي په لاس په ملتان کي خطاطي سوې ده .

کندهاری شاعرشمس الدین کاکرد(ورځ) شکل

کاروي :

روناروځ پرماڼي یاره توره شپه ده

داتاریکه شپه به کله شي سحر بیا

(۳۴مخ)

اروپدل :

یو سر بل سر په سر جور کا دوه غوړونه
چي پـــــــه دواړو اروپدنه د
اواز کا

(د خوشحال خټک کلیات - ۱ مخ)

د دغه کلیات ترتیبوونکی وایي چي په "ارمغان خوشحال" کي دغه لغت "اروپدنه" دئ. د نورو چاپی او خطي نسخو بدیلونه یې نه دي راوړي نو گویا هورې هم "اروپدنه" ثبت دئ.

یا:

که کاته دي که لیده که اروپده دي

دا د _____ و یارانو واره دی شفا (۱۰)
(۹مخ)

یا:

دا چیستان د یار د شونډو راته حل شو
اروږده شو یو ځای نقل هم شراب^(۱۱)
(۳۴مخ)

یا:

تیارېره وخت د کوچ راغی خوشحاله
په هر ل_____وري نارې اروې د جرس^(۱۲)
(۸۴مخ)

یا:

چې د کبلیو په لیدل نه وي محظوظ
د سرود په اروږدل نه وي محظوظ^(۱۳)
(۹۲مخ)

یا:

مست یم، می پرست یم، رندي کرمه، کرمه، کرمه، کرمه،
واوره محتسبه! باده _____ورمه، خورمه،
خورم
(۱۴۸مخ)

د (واوره) کلمې ته یې په حاشیه کې
کبلی دي "قلمی نسخې: واروه". گویا دا
تبدیل د چاپی دېوان د ترتیبوونکو له خوا
پېښ سوی دی.

یا:

د بهل_____ول او د شیرشاه خبرې اورم
چې په هند کې پښتانه وو بادشاهان
(۱۵۴مخ)

---

(۱۰) (۱۱) د خوشحال خان خټک کلیات (۲۵مخ) کې او ارمغان خوشحال
(۳۳۳مخ) کې په ترتیب سره "اوریده شو" او "اوریده شو" راغلی دی خو په
مرغ

لري (۳۹مخ) کې "اوریده شو" ثبت دی.

(۱۲) په "مرغلري - ۱۶۰مخ" او د خوشحال خان خټک کلیات
(۵۷مخ) کې هم "اروي" راغلی دی خو په ارمغان خوشحال
(۴۰۳مخ) کې "آوري" ثبت دی.

(۱۳) په "مرغلري" کې (۱۷۴مخ) او د خوشحال خان خټک کلیات (۶۲مخ)
کې هم "اروږدل" دی خو په ارمغان خوشحال (۴۱۲مخ) کې بیا "اوریدل"
ثبت دی.

(اورم) ته يې په حاشيه كي كښلي دي
"قلمي: اروم" (۱۴).

زه نه پوهېږم چي مور ولي د "اروېدل"
شكل له كلاسيك قدامت او په لوېديځه لهجه كي
له استعمال سره سره له ليكني ايستلي دي په
داسي حال كي چي د "اروېدل" شكل په استعمال
سره به مو له "اورېدل = باريدن" سره شكلي
التباس هم ورك كړي واي.

په دستارنامه (د پېښور چاپ) كي هر
چيري د "اروېدل" شكل خوندي سوي دي. لكه:
"... دا چه د وارويدي، د خروار مُشت
هم نه دي". (۲۰مخ)

په فراقنامه (۲۳مخ) كي هم "اروېده"
ليكل سوي دي.

اروېده په دواړو غورو
_____ په تا ارووي زړه
په سواتنامه (۲۰ مخ) كي لولو:

پښتانه واره نادان د _____ هـ
كان دي

كه يې واروي يوسفزيه په بل كان دي (۱۵)
(۲۰مخ، د كابل چاپ)

اشرف خان هجري ويلي دي:
نصيحت د ناصح نه اروې س_____ركشه
په محسنو پسې ځي خپله رضاكړي
(۲۰۳ مخ)

دغه راز د هجري دېوان ۲۰۸، ۲۵۳، ۳۰۹
مخونه، ...

عبدالقادرخان وايي:

---

(۱۴) په كندهار چاپ "مرغلري" (۲۵۱مخ) كي هم "اروم" ثبت دي خو په
ارمغان خوشحال (۴۶۰مخ) او د خوشحال خټك كليات (۹۶مخ) كي بيا
"اورم" ليكل سوي دي.

(۱۵) په ارمغان خوشحال كي دا دوهم نيم بيتي داسي دي:
"كه يې واوري يوسفزيه په بل شان دي"
(۱۰۲۲ مخ)

او د خوشحال خان خټك كليات كي بيا بل راز ثبت دي:
"كه دي واورېد د يوسف دا په بل شان دي"

(۹۲۱مخ)

چې له کبره یې سم نه ویل و چا ته
اوس کـــبرې خبرې آروي له هر چا
(مخ ۳۳)

دغه راز ۴۷، ۲۹۵ مخونه، ...
د حمید مومندپه کلیات کې خای خای
"اروي" د کاتب یا مرتب له چپاوه خوندي
پاته سوی دئ.
ستور د سر په سترگو غور اروي هم ویني
سترگې غـــــــور بویه د زړه
بينا شنوا
(کلیات - ۱۱مخ)

د میرزاخان انصاري په دېوان کې د
"اورېدل" شکل عام دئ خو خای خای "اورېدل"
هم په سترگه کېږي:
کم دلیل عالم یې نه اروي له لیري
د خپل راز خـــبري واړه د مقرون کا
(مخ ۲۶)

یا:
"میرزا" واروه اوازونه
واړه دا وایي یک لخته
(مخ ۱۱۲)

د کندهار نقاد شاعر مرحوم حاجي ولي
محمدمخلص ویلي دي:
چې دي پروت وو د بابا د ســـــــخا
ږور
هم د ډېر ښه ســـــــریتوب و
حیا ږور
تا به څه رنگ بـــــــولي زوی د هغه پلار
چې له هیڅ بابو نه اروي ستا ږور
(مخ ۱۷۰)

د دې قاعدې په مثالو کې (چکښو) او
(څښکو) هم راتلای سي. چکښو یا څکښو یې د
کندهار تلفظ دئ او په ځینو لهجو کې
(څاښکو، څښکو) ویل کېږي. حمید مومند وایي:

داپه کبرلېچن کسي به دي روغ شي
که څاښکوکړې دخوبانوخواکپای
(مخ ۲۶۰)

+++++

۳، ۳، ۱۰: د کلمې د سر تر (واو) وړاندي
(الفونه):

د پښتو په لوېديځه لهجه کې د ځينو هغو
کلماتو په سر کې الف زیاتېږي چې په (و) یا
(ی) باندې پیل سوي وي. دا قاعده د خوشحال
خان په کلام کې له ځینو استثنایو سره سره
بیا هم ښه ډېره پالل سوې ده. مثالونه یې
دا دي:

اوبال:

د کندهار په لهجه کې دا کلمه (اوبال) ویله
کېږي مثلاً وایي "د مرغانو په چیچیانو کارمه
لره، اوبال بې را په غاړه سي".
په کلاسیک ادب کې یې ما په همدې شکل
مثال د میرزاخان انصاري په دېوان کې
موندلی دئ:

له اوبالــــــــــــــــــــه نه ویریري
خونرېزي يې کړه مباحه
(۱۲۱ مخ)

زما د کتبځاني په خطی نسخه کې هم
"لاوبال نه ویریري" لیکل سوی دئ.
خو په ارمغان خوشحال کې او د کندهار
چاپ "مرغلري" کې بیا د "وبال" شکل راغلی
دئ.

حق ناحق يې چي څوک راشي په منگل کښي
خـــواروي يې غـــم
يې نه وي د وبال
(ارمغان - ۲۲مخ)

رحمان بابا يې هم (وبال) ليکي (وگ): د
دېوان ۱۰۶مخ)

اوجاره:

دا لغت په لوېديځه لهجه کې په همدې شکل
ویل کېږي. د کندهار مېرمني وایي "خپله مي
اوجاره، زه د بل پر در ولاړه". یا وایي:
"دا خونه مېرمن لري؟ ولي داسې اوجاره
اوجاري ده پکښي". يعني ولي داسې بې نظمه

خلک بد گني د خور و لـــــــور تر
بار
(د لوی مخلص کلیات - ۱۶۵مخ)

اودل:

دا لغت په کندهاری لهجه کې همداسې ویل
کېږي او خوشحال خان یې هم زیاتره په همدې
شکل راوړي. د پښتو په نورو لهجو کې یې د
(وودل) ډول رواج لري. ځکه نو په چاپي
دېوانو کې هم (وودل) سوی دئ. په ځینو
لیکنو کې (اوبدل) سوی هم دئ چې دا راته د
کاتبانو (پارسیټ) ښکاري.

خوشحال وایي:

چې هر دور یې و اودلو ته هوس کا
د زربفـــــــتو هنرچیرې دی اسان
(۱۵۸ مخ)

په حاشیه کې ورته لیکلي دي چې "... دا
مسی په چاپي کې داسې ده:

(... وودو ته هوس کاندې). دلته بیا د چاپي
متن ترتیبونکو له (اودلو) څخه (وودو) جوړ
کړی دئ. د خوشحال خپل تلفظ (اودلو) دئ.

په گلشن روه کې اول نیم بیټی داسې دئ:

"په هر دهور ئې و اودلو ته هوس کا"

او په (مرغلري) کې بیا "چه هر ډور ئې و
اودو ته هوس کاندې" دئ.

یا:

د بـــــــملو په اودل به خبر نه شي
په شماره که اتیا زره بوریاباف وي
(۴۰۰ مخ)

د خوشحال خان په شعر کې (ویده، بیده)
هم هر کله د (اوده) په شکل راغلی دئ،
(مثالونه):

گوره بیا دې څه په زره کوم مې گناه دی
چې لیدو لـــــــره دې درشم ځان اوده کړې
(۴۴۶ مخ)

یا:

د ســـــــحر گټنه ډیره تر
هر څه ده

ځنې ځنې ورته ویش ځنې اوده کړې

(مخ ۴۴۸)

اوربشینه:

د خوشحال خان په کلام او د پښتو په لوبديځه لهجه کې (اوربشي) او (اوربشینه) له (الف) سره یو ځای ویل کېږي. په نورو لهجو کې یې (وربشي) او (وربشینه) بولي. خوشحال ویلي دي:

د ماره تر فهمه هیڅ نه ده غنمینه
ولې وړي ته حلوا ده اوربشینه
(مخ ۲۷۸)

یا:

ډوډی غنمینه وی که اوربشینه
په وخت د لـــــــوړی خوره لگینه
مور د نباتو حلـــــــوا ته نه گوری
هوبیار به پوه شی په دا رازونه
(رباعیات - ۸۳ مخ)

یا:

د غنمو پـــــــه لذت
بــه نه پوهیږي
د هر چا چې زیست روزگار وي په اوربشي
(مخ ۴۶۷)

یا:

چې اوربشي کړي، کله غنم ریبی
پته نه ده څه کـــــــــــــــري هغه اخلي
(مخ ۴۷۹)

په دستارنامه - ۵۲ مخ کې راغلي دي: "آس دي ... نور ... ښه په پوخ واښه او په اوربشو مراوه شي".

خان په سواتنامه کې ویلي دي:

هر هر بیت د قصیدې چې درمرجان دی
په پښتو کې تـــــــر اوربشولا ارزان دی
(مخ ۴۵)

عبدالقادر خان خټک وايي:

قوت خو هومره چې قوت ځني حاصل شي
که پـــــــــــــــــــــه توک يې د اوربشو که غنمین
کا

(مخ ۲۳)

په ارمغان خوشحال کي هم د "اوربشي" ليکنه عامه ده.

رحمان باباوايي:

هر چي کر کا د اوربشو غنم غواړي
له خاطره دي بيرون کا دغه خيال څوک
(مخ ۶۹)

حميد وايي:

چي کرلي دي اوربشي د عمل دي
بيا به نه ————— مومي غنم په اخسته
(کليات - ۱۹۲ مخ)

اوربل:

دا کلمه هم د پښتو په زياترو لهجو کي
(وربل) ويل کيږي. د لويديځي لهجي ويونکي
يي (اوربل) تلفظ کوي. د خوشحال په کلام کي
ما دواړه شکله ليدلي دي. يو ځای وايي:
ډېر به ما غوندي په عقل تېروبيږ کړي
چي وربل دي تېروبيږ درڅخه شته
(مخ ۲۶۵)

يا:

دلريا، خوب ————— اوربل دي تېروبيږ دي
هر هر تاري يي د عاشق تر زړه چاپېر دي
(مخ ۳۲۵)

يا:

يا د ښو زلميو خيال دي په شمله کي
يا د ښو نجونو د تور اوربل دماغ دي
(مخ ۳۳۲)

په ځينو ځايو کي خوشحال غوښتي دي چي د
(اوربل = کاکل) او (اوربل = آتش) تر منځ د
تجنيس صنعت تطبيق کړي خو دلته لا هم د چاپي
نسخو ترتيبوونکو د (وربل) شکل ليکلی دئ او
د خوشحال خان هڅه يي په پام کي نه ده
نيولي. مثلاً:

توري دي زلفي دي تور دي وربل دي
مخ مي دي وليده لکه اوربل دي
هم تور لوگي دي هم سرې لمبي دي
د غوښو زړه مي پکښي قبل دي
(رباعيات - ۱۲۸ مخ)

نه وي، نو دلته به هم په دغه مشخصه قاعده
کي د خوشحال وینګ او د لوېديځي لهجې تلفظ
يو له بله سره بېل وي.

اورکزي:

د پښتنو دا قوم په ځينو لهجوکي
(ورکزي) ويل کېږي. د لوېديځي لهجې وینګ يې
(اورکزي) دئ. خوشحال خان هم (اورکزي)
راوړی دئ:

که اورکزي يې سراسر واړه گمراه دي
اپريدي دي تر گـــــــــــــــــــــــــــــــــــــمراهو لا
گمراه
(مخ ۲۹۸)

اورميږ:

"مثلا اوسپنه پيدا ده چه توره شی - که
د استاد تر لاسه ورغله، توره ځنې سازه شوه،
...، د کافر تر اورميږ پريوته..."
(دستارنامه - ۲۸ مخ)

هجري وايي:

چي يې لاس زما امېل د اورميږه کړه
له نشاطـــــــــــــــــــــــــــــه مي د سترگو ډر نثار وه
(مخ ۴۵۵)

د هجري په دېوان کي (ورميږ) هم راغلی
دئ (۴۴ مخ) چي ما ته د هجري خپل تلفظ نه
ايسي.

اورنی:

د اورني کلمه په لوېديځه لهجه کي د
(اونې) په شکل ويل کېږي. په ځينو لهجو کي
(ونی) ورته وايي. د خوشحال خان په کلام کي
يې هم د سر الف ورسره پاته دئ خو په
ارمغان، کلیات (د کامل صاحب) او په کندهار
چاپ کي يې ځای ځای الف ځنې ايستلی او ځای
ځای يې (اونې) کړی دئ. خوشحال وايي:

هغه وخت چې د زانگو او د اورني وو
په مـــــــــــــــــــــــــــــــــــــرغيي هيڅ نظر نه و
د ده

(مخ ۲۶۷)

یا:

ته لاطفل د اورني يې
که دې ريره کر بلا ده
(مخ ۲۷۷)

په چاپي نسخو کي (اوبی) دئ.
حمید مومندي يې هم (اورنی) وايي:
که هر څو مې لکه وورکی د پرهېز په اورني
بلېش
تپند زره راڅخه ترکـــــــــــــــــو عاقبت ځان
ته راکېش
(کليات - ۱۰۱ مخ)

اورېځ:

حمید وايي:

د مـــــــــــــــــخ پتي شکلي حسن کشش ډېر کا
ولې تاب وي د اورېځي د آفتاب سخت
(مخ ۴۷)

بل ځای:

لا که مخ له خال وخطه آب وتاب ډېر
ولې تاب وي د اورېځي د آفتاب ډېر
(کليات - ۷۶ مخ)

د کندهار په لهجه کي (اورېځ) ويل کېږي
او په نورو لهجو کي (ورېځ) .
۳، ۱۰، ۱۰: اورېدل:

د پښتو په نورو لهجو کي (اورېدل) =
باریدن) د (وورېدل) په شکل ويل کېږي.
رحمان بابا وايي:

که همه عـــــــــــــــــمر باران ورباندې
ووري
لا گرمي يې په صورت کښي د آفتاب وي
(مخ ۱۰۸)

د پروفیسر عبدالمجید افغاني په چاپ
(۷۶مخ) کي د لومړي نیم بيتي (ووري) د
(اوري) په شکل ثبت دئ.

د لويديځي لهجي تلفظ يې (اورېدل) دئ.
خوشحال خان دواړه شکله راوري دي.
ستا د مهر باران نه ووري چې شين شي

_____ په زړه کرلی ستا د مینې کر
دی

(مخ ۳۱۶)

په گلشن روه کي د خوشحال خان خټک د
کلام په (مخ ۳۴) کي "ستا د مهر باران نه
اوري چه شين شي" ليکل سوی دئ او همدا يې د
خوشحال خان خپل تلفظ بايد وي ځکه د میجر
راورتي له پاره د (ووري) او (اوري) تر منځ
يو انتخابول مطرح نه وه.

یا:

په لاتقنطوا تکیه ده
که نه، اور ووري تور تم دی

(مخ ۳۴۲)

په رباعیاتو کي هم (ووري) راغلی دئ
(مخ ۱۹۵).

ما ته (ووري) د کاتبانو او مرتبینو
لاسوهنه ښکاري (والله اعلم).

اورکی:

هجري وايي:

عارفان دي له نېستي هستي ويزار دي
لکه اورکي ترخه گوټ کا په شودو کښي

(مخ ۶۵)

دغه راز ۳۵۴مخ، ۴۳۲ مخ.

د رحمان بابا د کلام په هغه برخه کي چي
میجر راورتي په گلشن روه (مخ ۲۶) کي راوړي
ده، (وور = کوچنی) د (اور) په شکل ثبت
دئ:

عاشقي به د اسمان غنډ سر لوړ کا
که مجنون غنډ هر څو په صورت اور ئي
(بيت د گلشن روه په ليكدود دئ)

اوری:

اوری د (دوبي = تابستان) معادل لغت
دئ. د کندهار د لهجي تلفظ يې همدا سي دئ خو
په نورو لهجو کي (ووری) تلفظ کېږي. خوشحال
خان يې هم (اوری) کاري.

په دا باغ کي یې _____ وه ونه،
تل تازه تره برخنه

چې يې اوړی ژمی بر خورم، برخو هسي وي کنه
(مخ ۲۹۵)

دغه راز په سواتنامه کې داسې راغلي دي:

تر کابل نه يې هوا د اوړي ښه ده
د کابل هـــــــــــــوا ترخه د ده خوږه ده
(مخ ۴)

حمید وايي:

چې پوښاک کا ژمی اوړی یو خرخوړی
وي به سبزه لکه ســـــــــــــــــــــــــــــــــــــروه ژمی اوړی
(کلیات - ۲۷۴ مخ)

میرزاخان انصاري ویلي دي:

گه اوږه، برېښنا، تناچي باران ووري
گه (ي) اوړی، منی، ژمی او بهار شي
(مخ ۳۸)

اوسپنه:

خوشحال په دستارنامه کې ویلي دي:
"مثلاً اوسپنه پیدا ده چه توره شی- که د
استاد تر لاسه ورغله، توره ځنې سازه شوه،
... د کافر تر اورمیر پریوته..."
(دستارنامه - ۲۸ مخ)

رحمان بابا وايي:

نصیحت د ناصحانـــو اثر نه کا
د سرې اوسپنې خوشي ټکول دي
(مخ ۹۵)

اوسپنه په ځینو لهجوکي (وسپنه) تلفظ
کېږي. د کامگار خټک په دېوان کې زه د
(وسپنه) پر شکل پېښ سوی يم:
په کې نه مومم د صبر یو بڅری
که د وسپنې سینه کرم، زره له سنگه
(مخ ۱۲۱)

زه د "وسپنې" دغه راز استعمال ځکه د
بل چا لاسوهنه بولم، چې کامگار خټک خو "ومه
شه، ونه لید، ... لا د" اومه شه، اونه لید"
په شکل کاري. له دې کارېدني سره سره د
کلاسیک ادب مثالونه یې ټول د لوېدیځي لهجې
له وینګ سره برابر دي.

عبدالقادر خان خټک اوسپنه په توصيفي
شکل کي "اوسپرين" ليکي :
د زړه مست لـــــــــــــــــــــــــــــــــره د زلفو
زنځير بويه
په اوسپرين زنځير دا مست تړلی نه شي
(مخ ۳۰۰)

اولجه :

دا لغت هم له لوېديځي لهجي پرته په
نورو کي (ولجه) ويل کېږي. خوشحال خان يي
هم له الف سره يو ځای ليکي.
بيا به صبر د خوشحال خټک اولجه کا
راڅرگنده شوه سره کړې خوله په پانو
(مخ ۱۸۰)

بل ځای :

له کوره لـــــــــــــــــــــــــــــــــوته واخلي، استنجا
لره روان شي
تقوی تر هسې حده، په اولجه يي وړي که زر
شته
(مخ ۲۵۹)

يا :

له ځوانمرده هومره غواره چي د زيست شي
د نامـــــــــــــــــــــــــــــــــرد خو نه هـــــــــــــــــــــــــــــــــمه
واره اولجه کړه
(مخ ۳۰۲)

دغه راز دستارنامه - ۹۵ مخ کي راغلي

دي :

"... غليم نفاق شمارلی بويه، چي دا
هسې وخت اولجه دی".
په ارمغان خوشحال کي زياتره "اولجه"
ثبت ده خو کله کله يي "الجه" هم ليکي (۱۸،
۲۰ مخونه)

هجري ويلي دي :

الجه مال له ترکه چا گټلی نه دی
د باغي نه وقاضي ته څه فرياد دی
(مخ ۱۹۹)

ميرزاخان ويلي دي :

دا حضور زمان اولجه ده

وبال پرېږده کړه ثواب
(۶۴مخ)

اوسى (هوسى) :

د کامگارختک د دېوان د الف رديف په لومړۍ نيمگړې غزله کې د پنځم نيمگړي بيت په دوهم نيم بيتي کې د (اوسى = هوسى) له سرخه الف ايسته سوي دئ او "وسى" ځيني جوړه سوي ده. دى وايي:

"د وسى مشک يې پيدا کړه په صحرا"
(د کابل چاپ دېوان - ۱ مخ)

کامگارختک د خوشحال خان خټک کړوسى دئ . که د "وسى" دغه راز وينگ د ده خپل تلفظ وي او د کاتب لاسوهنه نه وي، نو بيا څوک ويلاى سي، چې دغه وخت د اوسنى ختيځي لهجې قاعدې د تکوين تر مرحلې وتلي او شعر ته يې لار موندلې وه.

اولس:

دا کلمه د پښتو په نورو لهجو کې (ولس) ويل کېږي او مشتقات يې هم بې الفه وي. لکه: ولسي جرگه، ولسوال، ولسوالي، ... خوشحال خان يې د (اولس) په شکل راوړي:

درست اولس، قبيله واړه
گرفتار په ډېرغضب شول
(۱۰۷ مخ)

يا:

په ښادي ســـــــــــــــــره شريک دي اولسونه
غم يوازې د خوشحال خټک د ځان دى
(۳۱۸ مخ)

يو ځاى مي د (ولس) په شکل هم په سترگه

سو:

د خټک ولس پـــــــــــــــــه ننگه نه پوهېږي
کار يې درست د نادیده و په خصال دى
(۳۴۷ مخ)

خو دې بيت ته يې په حاشيه کې کښلی دي، چې په "دويمه او دريمه" خطي نسخه کې (اولس) ثبت دئ.

دغه راز په دستارنامه -۱۵۴ مخ کي لولو:

"... پښتون ډير دى، تومنونه اولسونه، د وارو گنجايښ نشته. که حق تعالى نجات راکړه ... په کور عليحده تاريخ به انشا شي".

د خوشحال کړوسى کامگارختک وايي:
د آشنا په عشق کي هسې بينوا شوم
چې خندان د اولس، کلي، محلت زه يم
(۷۴ مخ)

اولکه:

دا کلمه په ختيځه لهجه کي (ولکه) تلفظ کېږي. اوس يې د (واک، قبضه، تصرف) په معنا استعمال عام دئ. د کندهار په لهجه کي (اولگه) ورته وايي. خوشحال خان يې هم (اولکه) ليکي. په دستارنامه (د ۱۹۹۱ع چاپ) کي لولو:

په دستارنامه کي دا کلمه داسي لولو:
"... چنگيزخان کافر خوگ خوروه، اتفاق يې په قوم په قبيله په خيل خانه کښي وه، پلار يې د يوې اولکې څښتن وه. ده په ربع مسکون حکم وچلاوه..."
(۲۰۸ مخ)

د هوتکو په نارو کي يوه ناره داسي ده:
د قيتول پر سر مي ده رابيا ولاړه
يوه لو ناره يې وکړه، د حاجي ميرخان گټلې
اولکه ولاړه

اير:

په کندهار کي يې (اير) بولي. په ختيځو لهجو کي (ير) ورته وايي. د ميرزاخان انصاري دېوان په قلمي نسخه کي (زما د کتب خانې) دا لغت همداسي راغلی دئ، خو په چاپي دېوان کي يې د دغه لغت مربوطه غزل ځکه د (ياء) په ردیف کي راوړې ده، چې نوري قافيي يې (خيرې، کيرې، لويرې،...) دي او څرگنده

خبره ده، چي (اير) يې د (ايری) په شکل ثبت کړی دئ.

مگر بخل دي په حلم باندي زور شو
و جحيم وته تيار شو — لکه ايری
(۲۳۱ مخ)

زما د مطلب ټکی په (اير) يا په (ايري)
کي نه دئ، بلکي د دغه لغت د سر په الف کي
دئ چي گویا ميرزاخان يې هم (اير) ليکي نه
(ير).

اینه:

په کندهاری لهجه کي اینه (جگر = lever)
ته وایي او د تلفظ پر مهال يې فشار پر
دوهمه څپه راځي. اینه د (جگر) په معنی په
نورو لهجو کي (ینه) ویل کېږي او فشار يې
هم پر لومړۍ څپه دئ.

خوشحال خان خټک یو ځای ویلي دي:
ستا له خويه نه مي خوړينه ده اینه
ځکه هسي وهم کاني په سینه

(مرغلري - ۳۴۲مخ، کلیات د کابل چاپ ۲۸۷مخ)

بل ځای يې (ینه) هم راوړې ده:
د دلبرو په ستاینه
ما پخه کړه خپله ینه
(مرغلري - ۲۶۲مخ)

میرزااحنان بارکزي ویلي دي :

ستادمیني گړگ په هسي شان رنځورکړم
چي زهوب می مدام وزی له ایني
(۱۸۱مخ)

بل ځای وایي :

ترورېشمويې پسته هسي سینه ده
وبغل تي دزاهدخوړينه اینه ده
(۲۰۴مخ)

مولوي بريالی وایي:

چمبه گل مي په سینه لاسونه سره کا
په اینه مي وهي گوتي د منگول ناز
(اهار - ۴۷ مخ)

تر (واو) وړاندي د (الف) د زیاتولو
قاعدہ دومره پراخه وه، چي "ونه لید" غوندي

کلمات لا هم "اونه لید" او "ومه شه" د
"اومه شه" په شکل ویل کېدل. کامگار خان
ختک ویلي دي:

په دنیا کې مې اونه لیده په سترگو
په فردوس کې د سرور نبي صحبت را
(دېوان - ۲۴ مخ)

تر قیامته بیا په ما باندي اومه شه
که د تا د لاس د زخم څه درمان کړم
(دېوان - ۶۴ مخ)

دغه راز "اوخوت" په ۶۸ مخ کې.

+++++

۲، ۲، ۱۱: څخه:

(څخه) هم یو هجایي تلفظ لري هم دوه
هجایي. له دوه هجایي تلفظ سره یې د ختیځو
لهجو کاتبانو مشکل نه دئ موندلی او ځای
ځای یې پر خپل حال پرې ایښی دئ، خو یو
هجایي تلفظ یې یو مخیزه ایستلی او پر ځای
یې (نه) ایښی دئ (وگ: معیاري پښتو - ۲۱۶ مخ).

د دې کلمې پر ځای د پښتو په ځینو لهجو
کې (نه) توری استعمالېږي. د خوشحال خان په
کلام کې د (څخه) استعمال ډېر په سترگه
کېږي. داسې ځایونه هم ډېر دي چې د (څخه)
پر ځای (نه) ورلوېدلی دئ او که دغه ځایونه
بیرته په (څخه) ولیکل سي، د شعر پر روانی
باندي ښه اثر ښندي. مثالونه یې:

موسی څخه هیڅ نه وو، ورڅخه یوه عصا وه
قارون څخه دنیا وه، خـــــــود یې ولیدل
آفات

(۳۹ مخ)

د پښتو په ځینو لهجو کې په پورتنیو
مواردو کې (سره) کلمه ډېر رواج لري (موسی
سره هیڅ نه وو، ورسره یوه عصا وه).

د نورو کلاسیکو شاعرانو په دېوانو کې
هم کاتبانو (نه) سرباری کړی دئ. لکه د
حمید په دې بیت کې چې یې لولو:

دا مې پرېوته پېښه د زړه له داغه

که د لاس نه د نمر مخي مشال پرېووت

(کلیات - ۵۰ مخ)

د دوهم نیم بیټي سمه بڼه باید داسي وي:

"که د لاسه د نمر مخي مشال پرېووت"
زما یقین دئ چي په خطي نسخه کي به د
(لاس) په کلمه کي د سین پر سر باندي زور
(فتحه) له کاتبه هېره سوې وي او د کلیات
مرتب یا بل چا به د نیم بیټي د وزن د پوره
کولو په خاطر (نه) پر زیات کړی وي.
د خوشحال خان په کلام کي د (درڅخه،
راڅخه) نور مثالونه دا دي:
چه هنر د بزرگي درڅخه نه وی
طالع څه کا تا په سر واخلي مگر
(دستارنامه - ۲۸ مخ)

یا:

ځان او زړه، صبر ارام یې له ما یووړل
له ژوندونه خو هـمدا څه وو راڅخه
(۲۰۵ مخ)

یا:

یو قـــ رین هسې پیدا نه شو
راڅخه
چې دما په زړه یې نه کړل منگول ښځه
(۲۰۶ مخ)

یا:

آئینې وته نـــ ظر کره گل به څه
کړې
چې خپل مخ د گل په څېر درڅخه شته
(۲۶۵ - مخ)

دغه راز په سواتنامه کي لولو:
په ورتله به بیاخـــــــــــــــــــــــــ دم ت راڅخه غواري
پښتانه چې سره وژنو، ديو پرې وباري
(۱۴ - مخ)

هجري وایي:

زړه عجب راڅخه گم شه نه یې مومم
بي گمانه به هورې وي چې صنم دی
(۱۸۵ - مخ)

رحمان بابا وایي:

په يوه _____ نظر يي زړه
راڅخه يووړ
خدای دي خیر کا چي لا وکړي بل نظر بیا
(مخ ۱۷)

میرزاخان وایي:
دغه نن ساعت درڅخه غنیمت دی
د پ_____رون اندیښنه واړه ده سلفه
(مخ ۱۶۴)

د کندهار لهجه د (څخه) د استعمال دغه
راز موارد ډېر لري. ملا محمد عیسی کندهاری
د عمرجان صاحبزاده کیشانی (۱۳۴۸ هـ ق مر)
په مرثیه کي وایي:
اوس يي بېلتون دئ له جهانۀ څخه
ولاړئ _____ احب له خراسانه څخه
(د ؟ مخ)

پوهاند زیار صاحب د خوشحال په کلام کي
د "څخه" د استعمال په ارتباط لیکي چي د
خوشحال خان په کلام کي د دغه ضمیر "بېځایه
کارونو څرک ... هیڅ نه لیدل کېږي ... او
دا چي (څخه) يي زیاتره د (سره) هممانیز
کارولي دی کومه نادره نه بلل کېږي".
پوهاند صاحب د "څخه" بل انډول "نه" معیاري
نه بولي او دلیل داسي راوړي، چي "له نفی
ویکي (نه) سره گډون پېښوي". دغه راز د
کندهاري گړدود "څه" هم معیاري نه گڼي. دوی
يې دلیل نه دئ راوړئ خو غالباً به يې مراد
له "څه = قدری (فارسي) "التباس وي. پوهاند
صاحب د دې ضمایرو پر ځای "له - سره" معادل
معیاري گڼي (وک: د خوشال ادبي پښتو- ۷۹ مخ). زه
د پوهاند صاحب دغه پیشنهاد سوې قاعده له
پخوا څخه په ټینګه تعقیبوم.

+++++

۲، ۲، ۱۲: (پر) او (په):

د خوشحال خان په کلام کي د (پر) پر ځای
زیاتره (په) راغلي دئ. پوهاند زیار صاحب
هم دغې گډوډۍ ته اشاره لري (د خوشحال ادبي
پښتو - ۷۸ مخ) او دا بیا د ختیځو

لهجواغېزه بولي. زما په خيال د (په) دغه راز بې‌خايه استعمال د خوشحال خپل انتخاب نه بلکې د کاتبانو لاسوهنه ده. د پوهاند صاحب دا خبره چې وايي " له کندهاري او تاريخي ادبي پښتو پرته نور زياتره گړدودونه (په) او (پر) سره گډوي، پر يوه وخت يا دواړه په الي، ارتباطي او تسلسلي مانا کاروي، په بله وينا دواړه د (په) پازه پر خای کوي او يا دواړه په استعلايي مانا؛ يا په بله ژبه دواړه د (پر) دنده تر سره کوي، ... " (۱۸).

دپوهاند صاحب ددغي خبري دتاييدله پاره دشمس الدين کاکړيوبيت رااخلم چې د(په) او(پر) دکارولوډېرښه مثال کېدلای سي :
چې يې شرط تاره په سرديارپرزلغو
مستوج_____به دکشتن شوزمادل
(۸۱مخ)

د (په) او (پر) په برخه کې ما (هوتک) يو وخت په دعوت جريده (۱۱۳ - ۱۱۴ گڼه ۹ مخ) کې د زيارصاحب پر "واښه پر خوله" باندې تبصره کړې وه او ليکلي مي وه، چې دلته د ظرف و مظروف په حکم (واښه په خوله) کره راځي. پوهاند زيار صاحب پخپل کتاب (ليکلارښود - ۳۲ مخ د ۱۳۸۶ش چاپ) کې زما په جواب کې بيا پر خپله خبره ټينگار کړی دئ او خپل دلايل يې داسې ليکلي دي، چې: "... يو خو په ظرفي مانا او جاج (په) ما هيڅکله، په هيڅ گړدود او متن کې بې (کې) سربله نه دی موندلی او بله دا چې دلته اړينه نه ده چې واښه دې کورټ او سکوت دننه په خوله کې ونيول شي، بلکې کېږي د چا خبره هسې يې اکت و شي "... زه د دوی له دغو دلايلو سره سره بيا هم "واښه پر خوله" سم نه بولم او "واښه په خوله" کره گڼم. دلته

(۱۸) زيار، مجاور احمد (دوکتور)، ويې پوهنه - ۴۷ مخ، کابل پوهنتون - ۱۳۶۰ ش. د ډبري ليکه ده. دا خبره د ليکلارښود په ۳۱مخ کې هم تاييدکړې ده.

(کي) حذف سوی دئ او دا چي پوهاند صاحب
وايي په هيڅ متن کي يې (په) له (کې) پرته
ليدلی نه دئ، د حميد دا شعر د دوی په جواب
کي ورته راوړم چي ويلی يې دي:
رستمان د صبر په دا په ځمکه؟
و هلک ته د زاری وابه په خوله کا
(د عبدالحميد مومند کلیات - ۲۵۵ مخ)
لومړی نیم بیټی سم نه دئ ثبت سوی.

یا:

که هر څو ورته نیوه په خوله وابه
لا يې ځان لکه لمبه راته گواشه
(کلیات - ۳۷۴ مخ)

+++++

۲، ۲، ۱۳: لره:

خوشحال دغه اداتي ضمير هم له لوېديځ
گردود سره سم کاروي. پوهاند زیار صاحب د
خوشال ادبي پښتو په ۵۲ مخ کي د دې قاعدې
په مثال کي "هر طبیب لره چي ویرشمه ناقص
دی" راوړی دئ.

د تلوکان ملاحسن اخوند (۱۲۴۵هـ ق مر)

ويلي دي:

چي چندن لره ورځي سر خو به بايلي
د ابي مارانو ځای د چندن سيوري

+++++

۲، ۲، ۱۴: خبر، خبره:

د کندهار په لهجه کي (خبره) د (خبر) -
د باء په زوه ره کي) په شکل ويل کېږي. جنس
يې مونث دئ. د خوشحال خان په ځينو بيټو کي
که (خبره، خبرې) د (خبر) په شکل راوړه سي،
د مسرې وزن ډېر روان کېږي. د (خبرې) په
سته والي کي د خان شعر بي وزنه سوی دئ.
مثال يې:

موره

څوک د وصل خبرې کاندې
خوښ په خپل بر بست يو
(۱۷۸ مخ)

په دې غزل کې هر نيم بيتی اته څپې دي. که (خبر) د (خبرې) په شکل وليکل سي، د نيم بيتي وزن يوه څپه زياتېږي او نهه (۹) کېږي. خو که (خبر) د کندهار له لهجې سره سمه وکښل سي، د څپو شمېر اته کېږي او وزن هم په سمېږي. د دې غزل نور بيتونه داسي دي:

په سما _____ و قدم ايښی
 لکه _____ هسې پست يو
 هغې _____ ولې وته نظر کړه
 هغه هسې نيست و هست يو

له موضوع سره د ارتباط په لړ کې، خوشحال (څپر) کلمه هم بې له (ه) کار کړې ده خو د کاتبانو لاسوهني له هغې څخه (خيره) جوړه کړې ده او د خوشحال خان شعر يې بېخونده کړی دی. بيت دا دی:

لس کالونه تېر کاپه يوه جامه خيړنه
 کوز وجود برمنډ، په سر څيره کښېږدي زرينه
 (کليات - ۲۵۴مخ، کابل، مرغلري - ۲۷۳مخ)
 دلته (څيره = چهره، څهره) معنا نه ورکوي او دا کلمه غالباً (څپر) ده، چې د (خبر = خبره) پر وزن مجازاً د (خولۍ) معنا ورکوي. (څپر) په نورو لهجو کې (څپره) ويل کېږي.

+++++

۲، ۲، ۱۵: د (ې) لنډون:

(ددې قاعدې له پاره دلنډون اصطلاح پوهاندزيارصاحب کارکړې ده) دا قاعده په کندهاري لهجه کې ډېره عامه ده او ما په (پر معياري ژبه د معيار په ژبه يوه څيړنه — ۹۴مخ) کې په تفصيل سره بيان کړې ده. دلته يې د خوشحال په کلام کې هم څيړم:

بې = به يې:

خوشحال وايي:

نه به سترگې د سړي په چا خوږې شي
 نه بې _____ اته په اوبو شي د چا
 تنده

(۲۰۷مخ)

د (بې = به يې) قاعدې په پوهېدلو کې د پښتو د زياترو لهجو ويونکي مشکلات لري. همدا سبب دئ چې د خوشحال خان خټک کليات په (۱۳۲مخ، نوی چاپ) کې دا بيت له خپل اصلي حالته اړول سوی دئ او دوهمه مصرع يې "نه يې ماته په اوبو شي د چا تنده" ثبت کړې ده خو دې ته يې پام سوی نه دئ چې د لومړی مصرع (نه به) د دوهمې له (نه يې) سره د زمانې په لحاظ تناقض لري او دا تناقض بيا د خوشحال له "سخنوری" سره سر نه خوري. خوشحال خان د دومره ټیټې سويې شاعر نه وو، چې د يوه بيت دوې مصرع گانې دي په دوو بېلو بېلو زمانو کې سره وتري.

بل ځای وايي :

اشرف خان به چرته بند وي

خه به کا څرنگ بې ژوند وي

(فراقنامه - ۳۱مخ)

شمس الدين کاکړويلي دي :

کافران بې له هيښته مسلمان شي

مسلمان به په اسلام شي مفتخر

(۵۷مخ)

نهي = نهی يې :

خوشحال خان يو ځای ويلې دي:

واړه _____ مې قبول دی

ترې توبه چې نهی نام دی

(۳۱۹مخ)

دلته (نهي = نهی يې) ده . دا

قاعده د کندهار په لهجه کې عامه ده .

يا:

په هر لوري = په هر لور يې :

په دا اور کې دې زما لمن ونه سوه

په هر لوري رسېدلې شرارې دي

(۳۸۱مخ)

دلته "په هر لوري = په هر لور

يې" دئ. دغه قاعده د کندهار د لهجې

قاعده ده. د خوشحال خان خټک کلیات (۲۷۱ مخ) کې دوهم نیم بیټی "په هر لوري رسېدلي شرارې دي" لیکلی دئ، چې سم نه دئ. په پورتنی بیټ کې "شرارې" له "دا اور" سره تړلي دي یعنې د "دا اور" شرارې هر لور ته رسېدلي دي او دا مطلب په "هر لوري یې رسیدلي شرارې دي" سره ښه افاده کېدلای شي خو دغه لیکنه بیا د شعر وزن له دوولسو څپو څخه دیارلسو څپو ته زیاتوي او سکتته منځ ته راوړي. د دې سکتې چاره په "هرلورې = په هر لوري یې" سره کېږي او "سخن شناس" خوشحال له دغې قاعدې سره ښه پوره بلد وو او په شعر کې یې کار کړې ده. که "په لوري رسېدلي شرارې دي" ومانو نو بیا دا حکم عام دي او له "دا اور" سره چې د (دا) په اشاره سره مشخص سوی دئ، نه جوړېږي. په دغه راز باریکیو باندي پوهېدل د متنپوه له پاره حتمي او لازمی دي.

څې = څه یې:

خوشحال خان ویلي دي:

گرگدن گردن د فیل خوري

_____ میریبه څې قوت وي

(مخ ۳۹۶)

دلته (څې = څه یې) دئ.

د خوشحال خان خټک کلیات (۲۸۵ مخ) او ارمغان خوشحال (۶۱۹ مخ) او د خوشحال خټک مرغلري (۴۸۳ مخ) کې دوهم نیم بیټی "څه مېږي څه یې قوت وي" راغلی دئ. دلته بیا وینو چې د "څې = څه یې" په پوهېدلو کې مشکلات پېښ سوي دي ځکه یې نو د بیټ د وزن ساتلو په نیامت د خوشحال خان "مېږیبه" په "مېږي" اړولی دئ. د کابل چاپ کلیات د "مېږیبه" په ثبت کې د هغې نسخې لیکنه په پام کې نیولې چې د خوشحال خان خټک په ژوندلیکل سوې ده.

بورې = بوره یې:

خوشحال خان وایي:

که په دا حسن د گل غوندې پیدا یې

بورې مور که بشپړه یې راوړې
(مخ ۴۷۱)

دلته (بورې مور که = بوره یې
مور که) ده. که یې په بشپړه توګه
ولیکئ د شعر وزن ته تاوان رسېږي.

پرې = پر یې:

خوشحال خان ویلي دي:

چې مین شوې درست د یار په رضا درومه
اوس که خپله رضا کړې خوشحاله! پرې
(مخ ۴۷۱)

پرې = پر یې (ملامت یې)

یا بل ځای وايي:

د عشق شورې د عاشق له دله نه ځي
په جهان یې فیروزي ده په دا تور کې
(مخ ۴۷۷)

دلته (شورې = شور یې) دئ.

یا:

دې = دي یې:

خوشحال لیکي:

"بڼه آس، بڼه توره، بڼه عورت په بخت په
طالع په لاس کښیوزی - تجربه ئې هونبره چا
کړې ده، چه پوست ډ (دې) تنګ وی، شاد (دې)
وبله ته نزدې وی، سترګې ډ (دې) غټې وی، سر
ډ (دې) هسک او بی گوشت وی ..."

(دستارنامه - ۵۳ مخ).

په قوسینو کې (دې) ما په نقل قول کې
ورزیات کړی دئ او په ټولو ځایو کې "ډ = دې
= دي یې" معنا ورکوي. په دستارنامه کې دغه
راز ځایونه نور هم سته (۶۱، ۱۰۶ مخ).

نې = نه یې:

نه په تله د جهان غم کړم
نې په راغله یم خوشحال
(فراقنامه - ۲۸ مخ)

په حاشیه کې ورته کښلي دي "نې: نه یې،
اصل: نه په".

کې = که يې:

د سوات ملک چې پکې روغې حویلی دي
په هـــــــــــــــر کور کې گلزارونه، سهیلی
دي (۱۹)

(سواتنامه - ۵ مخ)

چې = چي يې:

حمیدوايي:

مخ به ځنې کور کا اوس د ستاغوندي دلبره
خدای چې کـــروي له بدبختیه د چا
ورځ

(کلیات ۶۱مخ)

دلته "چې" د "چي يې" وظیفه سر ته

رسوي.

تيغوني = تيغونه يې:

هجري وايي:

هسې شنه تيغونې وزوول له زمکې

چي يې باغ کان د فولادو سر په سر که

(۱۱۷مخ)

په اصل کې "تيغونه ئې" دي چې په شعري
کې يو سېلاب زیات کړی او سکتې يې پکښې
راوستلي ده.

ډکې = ډکی يې:

هجري ويلي دي:

چنبې زیر گلـــــــــــــــــونه وزوول له تنه

هر يو ډکې نمونه د چندن هار که

(۱۳۱مخ)

په متن کې "ډکی ئې" دئ چې دنیم بیټي
یوه څپه يې زیاته کړې ده اوشعريې عیبې کړی
دئ. که يې دهجري پخپله ژبه "ډکې = ډکی يې"
لوستلی وای داعیب يې له منځه تئ .

رازي = راز يې

(۱۹)

د خوشحال خټک کلیات (۹۱۸ مخ نوی چاپ) کی دا بیت
داسی دئ:

د سوات په ملک کې روغې حویلی دي

په هـــــــــــــــر کور کې گلعدازې سهیلی دي

حمید مومند ویلي دي:
د ا چې ته په هسې رازې د رقيب
ځکه ورمسه زه ناسازې د رقيب
(۴۴مخ)

دردوني = دردونه يې:
مولوي بريالی وايي:
هجر شوخ فراق يې شوخ دردوني شوخ دي
ناز يې شوخ کبر يې شوخ کوي گفتار شوخ
(اهار - ۲۷مخ)

+++++

۲، ۱۶، ۱۰۵: (د مذکر له پاره):
په کندهاري گردود کي (يوه) د (واو)
په زوه ره کي سره د مذکر له پاره کاربږي
او د (واو) په زور (فتحه) سره د مونث له
پاره کاربږي. لکه: (يوه سړي راته وويل،
يوه نجلی راغله). دا جملې په نورو لهجو
کي (يو سړي راته وويل، يوه جني راغله)
ويلي کېږي. د خوشحال په کلام کي هم د مذکر
له پاره د (يوه) کلمه استعمال سوې ده.
چې احوال د هر يوه راته معلوم شو
هر يوه ته مې تيار کړل يو څو چخه
(۲۰۶ مخ)

يا:

په سنت به د همه زرونو مردود شي
که دچار شي تر يوه پوري مردوده
(۲۰۷ مخ)

يا:

يوه زړه لـــــــره يـــــــوه
مينه کافي ده
څوک چې ډيرې مينې کا د غم لايق شي
(۳۵۵ مخ)

د اول نيم بيتي لومړی "يوه" د (واو)
په زوه ره کي او دوهم "يوه" د (واو) په
زور (فتحه) بايد وويل سي.

يا:

زويه چه ووت د پلار لـــــــرايه
توبه دي وکاکم بخت ته وايه

توبه که نه کا ســـــــزا به مومی
په دواړه کونه لــــه یوه خدایه
(رباعیات - ۸۶ مخ)

یوه : (د "واو" په زوه ره کی - د مذکر له
پاره)

حمید وایي:

په یوه به دې هم سترگی خورې نه شي
که نظر کـــــــــــــــــــــــړې د دې دور په
دا خلق

(کلیات - ۱۲۳ مخ)

+++++

۲، ۲، ۱۷: یو (د مونث له پاره):

هجري وایي:

یو لقمه بې غــــــــــــــــــــمه نه لري د خورد
په خو رنگ نقش پیدا په یوه دم کا
(۴۰ مخ)

حمید وایي:

تر دا منځ یـــــــــــــــــــــــو غزاله فتنه
انگېز

لکه دی هسې شوخ چشمه بلاخېز
(۴۸۲ مخ)

+++++

۲، ۲، ۱۸: لمن:

په لوېدیځه لهجه کی (لمن) په همدې شکل
رواج ده او جنس یې د نورو لهجو په شان
مونث دئ. په نورو لهجو کی یې د (لمنه) په
شکل وایي. خوشحال خان دا لغت د (لمن) په
بڼه زیات راوړی دئ.

که لاس مې رقیبان په تیره توره سره پرې کا
لمن به دې لا هــــــــــــــــم زما له لاسه نه شي خلاصه
(۲۲۵ مخ)

یا:

لویه پیشکشي ده په وصال کې درته وایم
دُر یې په لــــــــــــــــــــمن کی ورته
گــــــــــــــــــــوره تلوه

(۲۹۳ مخ)

يا:

په دا اور كي دې زما لمن ونه سوه
په هر لـورې رسېدلي شرارې دي
(مخ ۳۸۱)

يا:

گد شـم په گلشن كي لمن ډكه كړم له گلو
بيا بيخوده لار شم واره گل راڅخه تل شي
(مخ ۴۱۱)

يا:

د مـــــــرد چه نه وي لمن خیرنه
پاک وي په ټبه پاک وي په ژمنه
که زر بلاوی انـــــــدوه دې نه کا
فرشته بـــــــه واره بلا له ده نه
(رباعیات - ۷۹مخ)

رحمان بابا وایي:

ما دي ستا لمن ته اچولی دا خپل ځان دی
ستا دی ځما نه دی که دانا دی که نادان دی
(مخ ۲۳۹)

هجري وایي:

مـــــــرگ بي واره لمن كله د چا نیسي
ولې نه پایي یو دم چي رزق یې تم که
(مخ ۷۳)

عبدالقادر خان وایي:

سري سري اوښکې مې له سترگو په لمن ځي
د یار غـــــــمه راشه
گـــــــوره لاله زار خپل
(مخ ۸۷)

شمس الدين کاکروايي :

محبت هسي لمن ده

چي پرڅرخه دزره ستن ده

(مخ ۱۰۷)

+++++

۲، ۲، ۱۹: خپلوان :

خپلوان د (خپل) جمع حالت دئ. د ختيځي لهجې
ويونكي دا كلمه اوس د مفرد له پاره هم
كاروي او ليكني ژبي ته يې هم لار موندلې
ده. دمثال په توگه: په دې جملوكي چي "دې

زماخپلوان دئ "يا" دازماخپلوانه ده "(۲۰) څخه يي مراديوتن وي . په لوبديځه لهجه کي د مفرد له پاره د خپلوان کلمه نه راځي او پر ځای يي "خپل" کاروي. د مثال په توگه: "دی زماخپل دئ، دا زماخپله ده، دوی زما خپلوان دي، تاسي زموږ خپلوان ياست" (۲۱).

خوشحال خان هم "خپلوان" د جمع له پاره کاروي.

بدخويي به د خپلوانو سره څوک کا

چي په خپله په خپل ځان پسندي اندوه (۲۸۴ مخ)

حاجي ولي محمد مخلص کندهاری وايي:

خپلوان خپل کړه چي دي وس رسي تر څو زړه يي ساته د ځلميانو د زرو

هغه څوک مه کـــره له ځانه مرور

چي يي بيا ځي ک وې په مرکو (کليات - ۲۱۰ مخ)

په کندهار کي د "خپلوان" له پاره "کريبان، قريبان" هم رواج لري. د "کريبان" کلمه خو به ښايي د عربي "کريب" څخه راوتلي وي. په عربي کي د "کريب" جمع "اقارب، اقربا" ده، خو د کندهار په لهجه کي يي د پښتو ژبي د جمع قاعده پر تطبيق کړي ده. حميد مومند د (کريب) کلمه د (خپل) په معنا کار کړېده. دی وايي:

که لير ډاډ و ما "حميد" راکا په عشق کي نشته بل يار و آشـــه نـا قريب زما

---

(۲۱) په لوبديځو مطبوعاتو کي د "طالبان" کلمه د مفرد (يوه طالب) له پاره هم کاروي. مثلاً (One Taliban was killed) يعنې يو طالب وژل سوی وو، خو که دا انگرېزي جمله ټکي په ټکي وژباړل سي، معنی به يي داسي وي: يو طالبان وژل سوی وو.

(کلیات - ۱۷مخ)

شمس الدین کاکړ وایي:

اقارب شول عقارب راپوري نښلي

خدای وماته کړل داخپل هسي بلا

(۳۲مخ)

اشرف خان هجری د "قربان" پر خای
"قرابات" لغت راوړی دئ:

زه ختک هر گز رضایه پردیس نه یم

د یار مینې کړم جدا له
قراباته

(۳۵ مخ)

+++++

۲،۲، ۲۰: روڼا، رڼا:

د کندهار په لهجه کې د (روڼا) وینګ
عام دئ. نوري لهجې یې د (رڼا) په شکل تلفظ
کوي او لومړي توري ته یې زور (فتحه)
ورکوي. د خوشحال خان په کلیات (کابل چاپ)
کې دا دواړه شکله زما په سترګه سوي دي:

زور خوشحال چې د دلبرو دیدن غواړي

د دلبرو په وصال کې

روڼایي ده

(۲۸۷ مخ)

یا:

لکه ستا کسي په خوارو برابر شي

د طالع تر روڼا ښه دا سیاهی شوه

(۲۹۰ مخ)

+++++

۲،۲، ۲۱: یې = وي:

د لوېدیځې لهجې ویونکي کې د "ول" په
گردانولو کې د راتلونکي زماني احتمالي
(وي) حالت زیاتره د (یې) په شکل کاروي.
مثالونه یې دا دي:

- زما په خیال مېلمانې به راغلي یې
(راغلي وي).

- خور به مي له كابله راغلي يي (راغلي وي).

- تاسي به اورېدلي يي (اورېدلي وي) چي فتح خان د كلابس وو.

ما د خوشحال خان په دستارنامه (۱۱مخ، د ۱۹۹۱ع چاپ، پېښور) كې د (يي = وي) شكل ليدلي دئ. دى ليكي: "تا به آرويدلى ئي چه پښتانه د كوهستان، راجگان د هندوستان چه ډير نام و ناموس لرى — تهورو بسالت په افراط لرى — ...".

په دې عبارت كې "تا به اروېدلي ئي = تابه اروېدلي وي" له لوېديځې لهجې سره سم راغلى دئ.

د دستارنامې دغه چاپ له هغې نسخې څخه تهيه سوى دئ، چي د خوشحال خان تر مړيني نونس كاله وروسته د هغه د لمسي افضل خان په غوښتنه استنساخ سوې ده. په كابل چاپ دستارنامه (۶ مخ) كې يې دغه ځاى "تا به هم اورېدلي وي ...". ثبت كړى دئ.

بل ځاى د خط د هنر په باب ليكي: "كور د ده وران شه چه د ده دمخه څه ورانه ئي، څه ودانه ئي په جهان ...". (دستارنامه ۳۶ مخ)

(څه ورانه ئي، څه ودانه ئي = څه ورانه وي، څه ودانه وي).

په كابل چاپ دستارنامه (۱۹ مخ) كې يې دا برخه داسي راوړې ده:

"كور د ده وران شه چي د ده دمخه څه ورانئ، ودانئ په جهان شئ".

ما (هوتك) ته داسي ايسي چي د كابل چاپ دستارنامې ترتيبوونكي دي د (يي = وي) په پوهېدلو كې ستونزي درلودې.

د پښتو په نورو لهجو كې هم د (واو) واول په (ى) باندي اوړي. (مور) د (مېر) په شكل وايي. په لوېديځه لهجه كې په (ى) باندي د (واو) د اوښتلو دوه مثالې زماپه سترگه سوي دي، چي يو يې همدا پورتنى (يي = وي) او بل يې (څليرويشت = څلورويشت) دئ.

دشمس الدين كاكړپه دالاندي بيت كي (يي = وي) معناښندي :

زړه دكبرپرپه فاقه سره
مړښه يي

چي خوږه خوله مي دياروخواته نه شوه
(۱۱۹مخ)

"وخواته" دلته د (اشتها) په معنا راغلي ده .
"ډوډي مي وخواته نه كېږي" يعني اشتهامي
نسته، ډوډي نه سم خورلای .

+++++

۲، ۲، ۲۲: راغله، وليده، وكړه، كړه
(د جمع له پاره):

د كندهار په لهجه كي كه د (راغله)
كلمه د لام په زور (فتحه) وويل سي د مونث
له پاره راځي او كه په زوه ره كي وويل سي
د جمع له پاره كارېږي. دا قاعده په كلاسيك
ادب كي هم پالل سوې ده. دخوشحال خان خټك
اودده دكورني دشاعرانوپه كلام كي په دغه
راز حالاتوكي (راغله) او (راغلل) دواړه
موندلای سو. خوشحال خان په سواتنامه كي ويلي
دي:

دا سگان رالـــــــره راغله، زه يي وپښ كړم
په لیده او په راتله يي په تشويش كړم^(۲۲)
(۴۸مخ)

هجري وايي:

هغه تللي ياران نه راغله لارغه شول
په كاته پي ســـــــتري دوه ليمه شول
(۳۹۱مخ)

---

(۲۲) دي بيت د خوشحال خان خټك په كليات (۹۲۷مخ، دويم چاپ) كي لاس
خورلي دي او "دا سگان رالره راغلل، زه يي وپښ كړم" ځني جوړ كړي
دي. (ويش) به يي د (تشويش) قافيه له اسپته اړولي وي او (راغلل) به يي
معياري كړي وي. خو تر دي بيت يي څلوربيته وړاندي بيا "كړه" فعل د
جمع (ملكان، شيخان) له پاره ثبت كړي دي. كه د اوسني قاعدې مراعات په
كلاسيك ادب كي روا وي نو دلته يي هم بايد د (كړه) پر ځاي (كړل) راوړي
واي. په متونو كي دغه راز لاسوهني د ژبپوهانو ستونزي ورزياتوي.

حمید مومند (ولیده) د جمع له پاره
راوړې ده.

د دنیا اهل دُول د زړه په سترگو
واړه ولیده تر ځان خواروېتر ما
(کلیات - ۸ مخ)

د کندهار په لهجه کې (ولیده) د جمع له
پاره ویل کېږي. "ډېر خلگ مې ولیده چې
چکچکې یې کولې". په دغه راز حالاتو کې اوس
(ولیدل) شکل کارېږي.

حمید "کره" هم له کندهاری لهجه سره سم
د جمع له پاره کاروي:

ما په یار پسې لېمه په ژړا سپین کره
یار په مـــــــــــــــا پسې کـــــــــــــــــــــــوي توره
بلا

(۲۲ مخ)

"لېمه" دلته جمع ده او له ننني قاعدې
سره سم باید په تېره زمانه کې د "کرل" فعل
ورته راسي.

یا:

په یوه نظريې هر څه له ما لوت کره
مه شه ســـــــــــــــاز په چا د ترکو روایت
(کلیات - ۵۱ مخ)

دلته بیا د (هر څه) له پاره، چې جمع
حالت دئ، د (کره) فعل راغلي دئ.

میرزاخان انصاري هم (کره) د جمع له
پاره راوړي:

سالکان یې د هجران په تاو پاخه کره
اوس یې گوره استعداد ورته دلودی
(۲۰۷ مخ)

اشرف خان هجري هم (کره) د جمع له پاره
کاروي:

د ژړا سیل مې جوړه کسي لاهو کره
کله زړه د دهر سور شه لاشدت کا
(۲۷۸ مخ)

"جوړه کسي" جمع ده او فعل یې ورته
"کره" راوړی دئ.

خوشحال خان په یوه بسته غزله (دوولس
بیته) کې (کره) د جمع له پاره راوړي دي خو

د کاتبانو او مرتبینو تصرف او لاسوهني له هغه څخه (کړل) جوړ کړي. غزل داسي ده: ما په ننگ د پښتانه ځوانان قربان کړل بیا می غوره غوره جمع ښه ځوانان کړل (کلیات - ۱۱مخ)

دې غزلي ته یې په حاشیه کې کښلي دي: "دغه نظم په چاپي نسخو کې د (ه) په پټۍ کې خپور شوی دی او په ټولو نسخو کې د (کړل) پر ځای (کړه) راغلی دئ". (پر "کړه" باندې تاکید زما دئ. هوتک) څوک اریان پاته سي چي د مرتب له پاره به د دغه راز لاسوهني مجوز څه وي؟ چي "ټولو نسخو" (کړه) ثبت کړی وي او دی یې (کړل) کوي!

کندهاری شاعرمیرزا احنان بارکزي د (کړه) فعل د (مارانو) له پاره داسي راوړی دئ: زما و مرگ ته دي د زلفوماران جوړکړه دمېږي په مرگ حشرڅه کوي څوک (۷۹مخ)

حشر دلته د (اشر) په معنا کارسوی دئ. میرزا خان انصاري (ټوله) د جمع له پاره کاروي نه (ټول). دا څه وخت شو د هولي هندوان ټوله شو ولولي ..... نارینه چي دېوانه شوه هسي ښځي دي بهولي (۲۵۱مخ)

(شوه) د (واو) په زوه ره کې د جمع فعل دئ. د کندهار په لهجه کې هم (نارینه) د جمع په حالت کې راتلای سي. په ختیځه لهجه کې اوس د (نرینه) لیکنې د رواجولو هڅه روانه ده (۲۳).

+++++

۲، ۲، ۲۳: درلود:

---

(۲۳) ددغه راز الفانود حذف مثالونه دډاکټر پالوال صاحب د کتاب "معیاري پښتو" په ۱۱۴مخ کې وگورئ.

عبدالقادر خان د خپل پلار خوشحال خان
ختک په باب وايي:
خپل پردي له ده هـــــــمه شکر گذار و
خاموشي حلم يې ډير درلود بردبار و
(۴۶۲ مخ)

د پښتو په ختيځه لهجه کې د "درلودل"
پر ځای "لرل" زيات کارېږي او د "درلود" پر
ځای په دغه شان حالاتو کې "لاره" ويل کېږي.
++++
++++

۲، ۲۴، ۲: گډېدل:

گډېدل مصدر د پښتو په نورو لږو کې د
"نڅېدلو، رقصېدلو" په معنا کارېږي. "گډا"
يې اسم دئ. د کندهار په لهجه کې د (خبرو
کولو) په معنا ويل کېږي په تېره بيا د
بېځايه خبرو کولو په معنا ډېر راځي. په
همدې معنا يې خوشحال خان هم کاروي:
لږ وار و ما ته راکره چه زه هم درته ووايم
څو ته هسې گډيږې پـــــــه خبرو نامحکم
(ارمغان - ۶۹ مخ)

مولوي عبدالغفار بريالی وايي:
"برياليه" عبث مه ورته گډېږه
کانه نه اروې د بل له قاله هيڅ
(اهار - ۳۲ مخ)
++++

۲، ۲۵: چپ:

(د لومړي توري په زوه ره کې) د
خاموش، پټه خوله په معنا د لوېديځې لهجې
ژوندی لغت دئ. د پښتو نوري لهجې يې (چوپ)
تلفظ کوي.

حميد وايي:

د داغلي زړه له آهه شم څه شان چپ
د چمن په گلـــــــو، نه وي بلبلان چپ
(۴۵ مخ)

د کندهار په لهجه کې د ډېري خاموشی له
پاره "چپه چپايي" لغت کارېږي چې په نورو
لهجوکې يې "چوپه چوپتيا" بولي.

+++++

۲، ۲۶: رانیول = خریدن:

دا لغت د نورو لهجو ویونکی (راونیول) لیکي، چي معنا يي "گرفتار کردن" راخي. (رانیول) په کندهار کي د (پېرودل) په معنا عمومي رواج لري او په کلاسیک ادب کي يي هم د کارولو مثالونه سته.

میرزا خان ویلي دي:

مخ په مخ يي واړه رنگ له رنگه ویوست
په سایه يي دولت رانیو له
ه_____مايه

(۱۰۴ مخ)

یا:

نارینه وو میراث رانیوه له ښځو
له ناکامه د دوی هم ورسره سازه

(۱۴۴ مخ)

+++++

۲، ۲۷: لو (لویه):

(لو) د (لوی) ښځینه شکل دئ، چي په لوېدیځه لهجه کي عمومیت لري. لو نجلۍ، لو لار، لو کوڅه، لو واله، او نور يي مثالونه دي. د کندهار ښار په شمال کي یو کانال بهیږي چي د کندهار خلک يي (لوواله) بولي. د دې ولې شا پاله ته د استوگني لو مېنه پرته ده، چي د ښاروالی یوه ناحیه او په رسمي اسنادو کي د (لو واله) په نامه قیدده. (لو) ښځینه صفت په نورو لهجو کي (لویه) دئ.

د میرزاخان انصاري په دېوان کي د "لو" صفت ما په دغه شکل یو ځای لوستی دئ، نه پوهېږم چي دا به دده خپل وینګ وو که د کاتب یا مرتب؟ دی وایي:

د کامل یوه بېجده لو رڼا شوه
د باور لاس يي په هر لوري دراز دی
(۲۰۳ مخ)

په پورته بیت کي که (لویه رڼا) ولیکل سي، د بیت وزن په وړانډېږي.

+++++

دریم فصل

۳، ۱: د وینگ (تلفظ) او
وراشو مشترکات

احتیاط:

په پښتو کې دخیل لغت دئ. عربي تلفظ
درې څپې دئ خو په پښتو کې یې وینګ دوې څپې
سوی دئ.

په روښاني ادب کې د (احتیاط) ویی د
(هتیات) په شکل راغلی دئ خو څپې یې بیا هم
دوې دي. میرزا خان وایي:

ترو له شرکه دي هتیات شي
هر کلام دي سلامت کا
(۲۴ مخ)

یا:

ډېر داناپه هتیاتي ځي
چي دا ډېر باريک مزل دئ
(۳۷ مخ)

ارت:

خوشحال خان دا لغت دوې څپې کاروي:
کښېنې په خلوت کې شیخه! سود یې راته وایه
ولې په خپل ځان دا هسي ارت جهان تنگ کړې
(کلیات - ۱ / ۴۴۹مخ)

میرزا خان انصاري ویلي دي:
د مجاز د کاروانونو پرې گذر دئ
لکه ارته بیریه یا جهازه
(۱۴۴ مخ)

د کندهار په لهجه کې دا لغت دوې څپې
ویل کېږي. پوهاند زیار صاحب هم دا خبره
تاییدوي (وګ: د خوشال ادبي پښتو - ۳۱ مخ).
حاجي ولي محمد مخلص کندهاری وایي:

که کرهني ته هر څو پټي لري
او بهېږي باندي ارټي ولي
و بي نه خورې گټه څو چي يې په زيار
له ستريا پر ځان رانه ولي خولي
(مخ ۲۰۸)

نوري لهجې يې يوه څپه وايي. د رحمان
بابا په دېوان کي دا کلمه يوه څپه راغلي
ده:

پس له مرگه که څوک آرت غواړي خپل گور
که حق وايي ————— م همره آرت
دي بويه کور
(مخ ۱۴۴)

حميد مومند هم (ارت) دوې څپې راوړي
دئ:

په مه ————— جور ارت جهان هجر
زندان کا
ځکه هسي پکې تنگ پاڅي تنگ کښېني
(درومرجان - ۱۱۸مخ)

په کلیات (مخ ۳۱۲) او د عبدالحميد
مومند دېوان (مخ ۳۹۰) کي "په مهجورو
ارت... راغلي دئ، چي په دغه راز ثبت کي
بايد (ارت) يوه څپه ولوستل سي. دا راز
لوستنه د کلاسيک ادب ملاتړ نه لري.
په ليکلارښود (مخ ۵۳) کي د (آرت)
ارخاييک وينگ او د لوېديځ گړدود تلفظ په
پام کي نه دئ نيول سوی او فتوا پر "يو
څپيز" تلفظ ورکول سوی ده. د (ولي؟) جواب
يې مسکوت پاته دئ.

اَرخ:

په لويديځه لهجه کي د (ارخ) کلمه دوې څپې
ويل کېږي اونوري لهجې يې يوه څپه تلفظ کوي
دخوشحال خان په کلام کي دالغت دوه
څپيزکارسوی دئ. پوهانددوکتورزيارصاحب هم
دخان په کلام کي ددغه ويي دوه څپيزاستعمال
تاييدوي (دخوشال ادبي پښتو — ۳۱مخ)

(مثالونه)

اختيار (دوې څپې):

په کلاسیک ادب کې (اختیار) دوی څپې ثبت
سوی دئ. خوشحال خان وایي:
و بلا ته د اختیار توره په لاس کې
و قضا و ته تسلیم په شان د مړه یم
(کلیات - ۱۲۵ مخ کابل)

اشرف خان هجري وایي:
تل دي لاف د پت کاوه پخپل وطن کښې
دکن څه دی که رښتیا کوي اختیار
(دېوان - ۴۶ مخ)

میرزا خان انصاري ویلي دي:
اختیار هر چي یې ویشلی
ځای ځای سود، چرته زل و
(۳۶ مخ)

یا:

په اختیار یې بې اختیاره چاري کېږي
د نظر حساب یې نشته چي حصار شي
(۳۸ مخ)

په یو بیت کې یې (اختیار) درې څپې
راوړی دئ (۱۸۹ مخ) خو تر هغه دوه بیته
وروسته یې بیا بیرته دوه څپه ییزه کار کړی
دئ. له دې څخه څوک ویلای سي چي د لومړي درې
څپه ییز (اختیار) په ثبت کې وړانې پېښ دئ.
د کندهار په لهجه کې اختیار دوی څپې
ویل کېږي. مولوي عبدالغفار بریالي وایي:
کم قــــوتـــه خلک ځان ځني جار باسي
ما په خپل اختیار په شا کئ غر د شعر
(اهار - ۴۴ مخ)

اعتبار (درې څپې):

اعتبار کلمه پښتو ته له عربي څخه
راغلې ده او عربي وینګ یې په درو څپو سره
کېږي. دا کلمه د کندهار په لهجه کې هم درې
څپې ویل کېږي او د پښتو په ختیځو لهجو کې
د (اِتبار) په شکل دوی څپې تلفظ کوي. اردو
ژبي یې هم دوی څپې وایي.

حمید مومند "اعتبار" درې څپې کاروي:
د غــــمــــو د خوښی په اعتبار ږو
د بې غمو د خوښی په اعتبار ږو

(کلیات - ۴۳۰ مخ)
په (۴۲۶ مخ) چي (اعتبار) دوي څپي
راوړه سوی دئ، ما ته د حمید خپل انتخاب نه
ایسي، بلکي د کاتب یا مرتب لاس پکښې دخیل
دئ.

پرده در د عیب ج————ویي چې پرده دار
شي

پلار له زویه بی اعتبار(ه)، زوی له پلار شي
دلته وړانی د لومړي "زوی" په کلمه کي
پېښ دئ. اصل نیم بیټی باید داسي وي: "پلار
له زوی بی اعتباره، زوی له پلار شي" په دې
ډول د "اعتبار" کلمه د حمید د نورو شعرو
په شان، درې څپي راځي او همدا یي صحیح
تلفظ دئ. زما د کتبخانې "نیرنگ عشق" په
خطي نسخه (۶۹ مخ) کي دا نیم بیټی هغه راز
راغلي دئ، لکه ما چي پورته کښلی دئ او
(اعتبار) درې څپي کار سوی دئ. "زویه" کلمه
په پښتو ادب کي د "اولادو" په معنا راغلي
ده. خوشحال خان ویلي دي:

واړه دېرش زویه لرمه
اوس حاضر په دا آوان
(ارمغان - ۳۲ مخ)

(اعتبار) کلمه میرزاخان انصاري هم درې
څپي کاروي:

ابوبکر (رض) یې په صدق زورور دی
په دا صدق ش————ه باور او اعتبار شي
(۳۹ مخ)

بزرگي:

د عبدالقادر خان په کلام کي دا لغت دوي
څپي دئ. د لوېديځي لهجې ويونکي یې هم دوي
څپي وایي. په ختیځه لهجه کي درې څپي ویل
کېږي.

د بزرگیه په مقام به هاله کښېني
که دورک————رو د مړانې په وزر ځي
(۲۲۵ مخ)

په ختيځو لهجو كي (بزرگي) د لومړي
توري په زور (فتحه) باندي درې څپي تلفظ
كېږي.

بانه (بهانه) :

دا لغت په كلاسيك ادب كي دوي څپي
موندلای سو.

حميد وايي:

كه يې څوك د مرگ بانه پوښتي له خلقه
د "حميد" د يار له غـــــــمه سر په گور
شه

(كليات - ۲۲۸ مخ)

پوهاند دوكتور زيار صاحب د خوشال ادبي
پښتو (۲۳مخ) كي ليكي، چي خوشحال خان دا
لغت د عربي تلفظ پر خلاف "دوه څپيزوي".

د ميرزا خان انصاري په دېوان كي
(بانه) او (بهنه) دوه شكله راغلي دي خو
دواړه شكله يې دوي څپي كار كړي دي.

كه بهنه يې د باغبان تربيت نـــــــه وای
دغه دومي فيض به چا وور له پالېزه
(۱۴۸ مخ)

ميرزااحنان باركزی وايي :

خوبرويان په هنرزه له خلكويوسي

دملهم په بانه كښېږدي دالم داغ

(۷۵مخ)

شمس الدين كاكرويلي دي :

چي داهسي مي دقتل بهانه غواړي

نورترڅوبه راته درنگ كړي هغه يار

(۵۲مخ)

دلته كه څه هم (بانه) د(بهانه) په شكل ثبت

ده خووينگ يې بايددوي څپي وي .

بيابان :

په كندهاري لهجه كي "بيابان" دوي څپي

ويل كېږي. خوشحال خان يې هم دوي څپي
كاروي:

زر و ما ته هسې خوار وو

لكه خـــــــاورې د بيابان

(ارمغان - ۳۲ مخ)

میرزاحنان بارکزی وایي :

ستاله غمه څخه ورک پرېابان شه يم
چي پرکورمي روغ عالم گل په عذاب کړ
(۶۳مخ)

مولوي عبدالغفار بريالي ويلي دي:
چي لاله رنگه پر _____ بر بتي
بيابان نه سي
کله وړای سي د شهرت پر ځيگر خال مفت
(اهار - ۱۴مخ)

توان :

په لوېديځه لهجه کي دا لغت د لومړي
توري په سکون يوه څپه تلفظ کېږي. د کندهار
په پښتنو کي دا متل ډېر عام دئ، چي وایي:
"غر به در په شاکرم، توان به درپيدا کړم"
کامگار خټک دا لغت يوه څپه کار کړي
دئ:

ستا دواړه زلفينو توان پرې نه شو په
ناتوان کې
هيڅ ویلی نه شم چي دې مخ دی په میان کي
(۱۴۴ مخ)

میرزاحنان بارکزی وایي :

دعاشق بي ياره کله شي توان يودم
پتنگ کله له ډېوې ساتي ځان يودم
(۸۳مخ)

نوري لهجې "توان" د لومړي توري په زور
(فتحه) دوې څپې وایي.
په کندهار کي "توانو" د نارينه وو د
نامه په توگه ايشوول کېږي. د ډيورنډ پر
کرښه باندي سپين بولدک ته نزدې د "حاجي
توانو" په نامه يو کلی سته.

توانا :

يوه څپه:

ميرزا خان انصاري وایي:
حياتي يې بي نقصانه
هم په هره چار توانا ده
(۳۱مخ)

د يوې څپې بل مثال:

يا بل خاى وايي:
د پسرلي گلونه څه دي چې يې ستايم
تر گلونو چې زېبا ده هغه ته يې
(مخ ۴۷۵)

(پسرلي) په ختيځه لهجه كي دري
څپې (پسرلي) ويل كېږي.

پښېمان:

پښېمان كلمه په لوېديځ گړدود كي دوي
څپې او (پښېماني) دري څپې تلفظ كېږي. په
نورو لهجو كي (پښېمان) دري څپې او مغیره
شکل يې څلور څپې ويل كېږي. په كلاسيك ادب
كي د لوېديځ گړدود قاعده مراعات سوې ده.

خوشحال خان وايي:

چې نادانان دي چې فــاسقان دي
يـــو دم كار وكا بيا زر پښېمان دي
چې يې په كار كښي پښېماني نشته
يا عــاقلان دي يا صالحان دي

(ارمغان - ۲۳۰ مخ)

عبدالقادر خان وايي:

نن يې وي چې سبا راشه خوله به درکړم
مددگار شې بخته! بيا مه شه پښېمان
(مخ ۱۳۰)

حميد وايي:

زر په زر به يې سپاهي د خط پښېمان كا
دا د مخ پـــه روښنايي باندي
مغرور

(كليات - ۷۳ مخ)

ميرزاخان وايي:

نتيجه به پښيماني له دې خاى يوسي
كه پـــه مينه همنشين شي له بدانه
(۱۸۶ - مخ)

کامگار خټک وايي:

د وصال وعده دې کړې وه محکمه
نه پوهېږم چې بيا کوم يوه پښېمان کړې
(۱۳۵ - مخ)

بل خاى وايي:

زر پښېمان په خپلو بدو شه رقيببه

(۲۱۱ مخ)

یا:

د حرص د سپي غاښ مات په قناعت شوی
په _____ زنجیر یی
بیا د صبر وو ترلی
(۲۵۱ مخ)

حمید وایي:

اضطراب مې د حرص کړې له زړه لېرې
قناعت قناعت لنگر د دې
جهاز را
(کلیات - ۱ مخ)

یا:

له صحبتته یې کهښت د حرص خېژي
دې په _____ اصل کې پمن اهل دنیا
(کلیات - ۵ مخ)

د کلیات په ۱۵مخ کې "حرص" یوه څپه کار
سوی دئ، سبب یې دانه دئ چې حمید گویا دا
لغت یوه څپه وایه، بلکې دا دئ چې د نیم
بیتي رانقلوونکي "حرص" یوه څپه وایه او له
دې خاطرې یې تر هغه وړاندي فعل دوی څپې
کړی او د نیم بیتي وزن یې په پوره کړی دئ.
ناسم ثبت یې:

شوڅ بې شرم کړلې حرص تر هسي حده
چې نه شرم کړي له خدايه نه
پروا
په دې بیت خو "حرص" باید یوه څپه وویل
سي.

سم ثبت یې:

شوڅ بې شرمه کړې حرص تر هسي حده
چې نه شرم کړي له خدايه نه
پروا

په دې بیت کې بیا "حرص" دوی څپې راغلی
دئ. زه دا دوهم شکل ځکه سم بولم چې په یوه
بیت کې د یوه فعل دوه رازې ثبتې (کړلې،
کړې) د حمید له "موشگافی" سره سر نه خوري
او هر ورو باید په دې دوو شکلو کې یو د
کاتب لاسوهنه وي. د دغه استدلال پر بنسټ
باید د "کړلې" شکل د کاتب تصرف وگڼل سي.

دشمس الدين كاكړپه دېوان (دېشتوتولني چاپ) كي هم داكانه سوې ده اوله بده مرغه په نوي چاپ (۱۳۸۸ش) كي هم همداسي ناسمه پاته سوې ده . شمس الدين ويلى دي :
 كه صورت يې وي ميږي غوندي ناتوانه
 هم له حرصه پرشاخلي باردعشق
 (۷۳مخ)

كه بيت په همدې شكل ومنو، نورشتياهم (حرص) بايديوه څپه ولوستل سي . خوپه دوهم نيم بيتي كي د (هم) كلمه دناقل لاسوهنه ده چي له دوه څپيز(حرص) څخه يې يوڅپيزجوړكړى دئ . زه داخبره په دې استنادكوم چي دشمس الدين په كلام كي نورځايونه (حرص) دوه څپيزراغلي دئ اوتاسي به يې مثال دهمدې بحث په پاى كي ولولئ .

ميرزا خان انصاري هم "حرص" هر كله دوې څپي راوړي:
 د حرص خانگونه مات كړه
 مخالف شه و هـــــــــــــــــــــــــــــــــ وا ته
 (۱۱۲مخ)
 يا:

قناعت به دي هـــــــــــــــــاله په زړه قرار شي
 چي يك لخته حرص رانسي له نسه
 (۱۵۰مخ)

زه د ده په دېوان (د كابل چاپ) كي پر يوه ځاي باندي پېښ سوي يم چي دا لغت يې يوه څپه كار كړى دئ خو هغه بيت بيا د مناقشي وړ دئ . دى وايي:

د زرگي پر كښت يې حرص د توقع دى
 سيراب كېږي لـــــــــــــــــ خريفه شى ربيعه
 (۱۶۱مخ)

دلته رشتيا هم كه (حرص) دوې څپي وويل سي، د بيت وزن ته تاوان رسوي خو د همېش خليل مرتبه دېوان مرزا خان انصاري (۱۰۹مخ) كي بيا دا بيت داسي دئ:

د زرگي په كښت ئي حرص توقع دى

سیراب کیږي له خریفه له ربیعہ (۱)
دلته وینو چې (حرص) که دوی څپې وویل
سي، په شعر کې وړانې نه پېښیږي او د (حرص)
د دوه څپیزتوب خبره پیاوړې کوي.
کامگارختک هم (حرص) دوی څپې راوړی دئ:
د حرص له بده رنځه به فارغ شي
؟

شمس الدین کاکرهم (حرص) دوی څپې راوړي :
ډېرنعمت ددنیالړپه حرص بولي
په صرفه صرفه اوبه چښی له دریا
(۳۳مخ)

رمنځ (رمنځ) : یوه څپه
د کندهار په لهجه کې یوه څپه او په
ځینو نورو لهجو کې دوی څپې ویل کېږي.
خوشحال خان یوه څپه کاروي (د پېښور کلیات -
۱۸۲مخ د "خوشال ادبی پښتو" د ۳۲ مخ په حواله). پوهاند
زیار صاحب یې دغه وینګ د کرلانی ګردود وینګ
بولي. گویا کرلانی وینګ او کندهاری وینګ
سره یو راز دئ.

عبدالحمید مومند وايي:
زړه مې له غیرته پـــــــه کوگل دننه
دود شي
رمنځ چې دې بې فهمه وهي گوتې په کاکل
(کلیات - ۱۳۴مخ)

یا بل ځای یې ویلي دي:
که څښتن یې په خپل فضل رمنځ نه کا
ښي ښي ږیرې به شي سپکې لکه درب
(۳۴مخ)

دلته "رمنځ" دوی څپې ویل کېدلای سي خو
زما په فکر دلته د (ږیرې) کلمه د جمع په
حالت کې ده او فعل یې باید (رمنځي) وي. په
دې صورت کې نو (رمنځ) باید یوه څپه تلفظ
سي. په دې ډول:

که څښتن یې په خپل فضل رمنځي نه کا

---

(۱) زما په خطي نسخه دوهم نیم بیټی داسې دئ:
"سیراب کیږي له خریفه له ربیعہ"

بني بني ږيرې بـــــــه شي سپکي لکه درب
د ارواښاد رښتین صاحب په لاس تهیه سوي
دېوان کي يې دغه بیت ته په حاشیه کښلي دي:
"په چاپي نسخه کښي د (ږمنځ) په ځای (درني)
راغلي دي" دلته وینو چي د (بني بني ږيري) له
پاره (درني) فعل د جمع په شکل راغلی دئ نو
له همدې اسیته باید د (ږمنځول) فعل هم د
جمع په بڼه (ږمنځي) راسي.

میرزا خان انصاري وايي:

د _____ یرزا خبري ږمنځي
د معنا دي

چي غونچه ملوکی زلفي پرې تارتارکړم
(۸۱مخ)

مولوي بريالی وايي:

چي په عشق کي ځان تالا کي لکه ږمونځ
عاقبت به ځان رســـــــوا کي لکه ږمونځ
(اهار - ۳۱مخ)

دلته (کې = کرې) دئ خو د (کول) له
مصدره اخیستل سوي کلمه ده.

سُجْدَه : درې څپي

د کندهار په لهجه کي (سجده) زیاتره
درې څپي (سُجْدَه) تلفظ کېږي. په کلاسیک ادب
کي زیاتره دوي څپي کار سوي ده، خو د
میرزاخان انصاري په کلام کي یو ځای درې څپي
کار سوي ده، چي دا راز وینگ یې له لوېدیځ
گردود سره ورته دئ.

یک جنس وارو سجده و ده ته وکړه
او شیطان یې امر نه مانه رجیم شو
(۳۴مخ)

د همیشه خلیل په مرتبه دیوان کي دا غزل
د (ش) په ردیف کي راغلي ده:

یک جنس وارو سجده و ده ته اوکړه
او شیطان ئې امر نه مانه رجیم ش
(۸۷مخ)

(سجده) کلمه دلته هم درې څپیزه کار سوي

دميرزاحنا ن بارکزي په کلام کي درې
خپيزه (سجده) داسي لولو:
سجدي دشکراني کرم بسمل طوره
چي دزړه غوښي مي توي شي په منگول ستا
(۳۹مخ)

يا:

سروپښوته سجده زلفي په داکه
دهندوانووي له اوره سره کار
(۵۶مخ)

سکندر:

دا نوم د خوشحال د کورني په شعر او د
پښتو په لوېديځه لهجه دواړو کي د لومړي
توري په سکون دوې څپې ويل کېږي. نوري لهجې
يي درې څپې وایي.

خوشحال خان ويلي دي:

نه بهرام وونه يې گور وو
نه سکندر وو، نه دارا
(ارمغان - ۴۶مخ)

عبدالقادر خان وایي:

په سکندر او په دارا يې وکړې چارې
په شکر داد او په نمرود يې وکړې لا
(۳۲مخ)

دغه راز ۲۶۸ مخ او نور

حميد مومندوايي:

که هر څو يې جنگ بدل په دنيا وکا
ځنې يـــــــون نه وړه سکندر و دارا هيڅ
(کليات - ۶۲مخ)

په ۷۵مخ کي چي "سکندر" درې څپې راغلي
دئ، هلته بيت سم نه دئ لوستل سوی.

ناسمه لوستنه يې: "ونراوه سد د سکندر
څو څو ما څو څو" (سکندر - ۳ څپې)

سمه لوستنه يې: "ونراوه سد د سکندر
څو څو و ما څو څو" (سکندر - ۲ څپې)

بل ځای:

څوک يې څه نومي سکندر که قلندر يې
د کـــــــــــــــــــــــوم گل و نار بلبل و
سمندر يې

(۴۷۲مخ)

ميرزا خان انصاري ويلي دي:
مهتر خضر و ما هسي اوبه راكړي
د سكندر ملكونه وينم بي مرآته
(۱۱۰مخ)
يا:

د سكندر د آييني ننداره
چا كره
دا جهان په جام كښي چا لیده بي جمه
(۱۸۲مخ)

دميرزاحنان باركزي په كلام كي هم پردوه
خپيز(سكندر) باندي پېښېږو:
زما دزره سكندريه كله ځني گريزي
چي يې خط شوراته خضرخوله حيات
(۴۶مخ)

دبلوچستان پښتواكېډمې چاپ دېوان (۵۹مخ) كي
هم د(سكندر) كلمه په همدې بيت كي دوې څپي
ثبت ده خودحنان باركزي ددېوان دلومري چاپ
مُدون چي د(سكندر) كلمه غالبأدرې څپيزه
ويله، په لومري نيم بيتي كي لاس وهلي دئ
او(سكندر) يې درې څپيزكړي دئ :
سكندر دزره مي كله ځني گريزي
چي دي خط شوراته خضرخوله حيات
(۱۴مخ)

شمس الدين كاكركا كړپه كلام كي (سكندر) دوې
څپي كارسوي دئ :
معلومېږي سنگدلي دخوبرويانو
آئينه كه دسكندر دا حكايات
(۴۱مخ)

سليمان:

دا نوم په كلاسيك ادب او لوېديځ گړدود
كي د لومري توري په سكون او د دوهم په زېر
(كسره) دوې څپي (سلېمان) ويل كېږي. خو په
نورو لهجو كي د لومري توري په پېښ (ضمه)
او د دوهم په زور (فتحه) درې څپي (سَلِيْمَان)
تلفظ كېږي. كامگار ختک وايي:
كله گل په هوار سور لکه سلېمان شو

په کلاسیک ادب او لوېدیځه لهجه کې د لومړي او دوهم توري په زور (فتحه) دوې څپې تلفظ کېږي. په ختیځو لهجو کې (عېب) یوه څپه ویل کېږي. اردو تلفظ یې هم یوه څپه دئ.

حمید وایي:

مه کړه زار د نو خاسته حسن له جوړه
عيب نه غلطی د ده غلطی د
نوآموز
(۸۵مخ)

ناتوان : دوې څپې

حمید ویلي دي:

په غرور د توان تېری په ناتوان مه کړه
چې د منه توله سپکېږي په سپر گوره
(کلیات - ۲۱۷مخ)

مراد: یوه څپه

(د لومړي توري په سکون)

حمید ویلي دي:

بې کرداره گفتار محض سر درد دی
مونده نه شي د مراد مغز په دا پوچه
(کلیات - ۲۰۰مخ)

یا:

د مراد حسن ځنې ځي پا په رکاب شه
چې یې پاڅېده د خط غبار لسه مخه
(۲۰۱مخ)

میرزا خان ویلي دي:

د صورت په صفت ولي غلطیږي
له اوله مراد آواز دی له جرسته
(۱۵۰مخ)

دمیرزاحنان بارکزي په کلام کې هم (مراد)
یوه څپه لولو:

لامی نه و مراد د وصل پیدا کړئ
دهجران دلمبودمی ترسرووت
(۴۹مخ)

شمس الدین کاکړهم (مراد) یوه څپه راوړی دئ
. دی وایي :

هرسری دخپل یارلاس نیسی له مراده
خدای زه نن ورځ دغه څرنګه نامرادګرم
(۸۵مخ)

مشران او کشران : (درې څپې)

له کندهاری لهجې سره سم درې څپې وایي.
خوشحال خان له خپلو زامنو څخه د شکایت په
ترڅ کې ویلي دي:

مشران یې د شـــــــریه گنده پشم
کشران دي په مثال اومه حریر
(ارمغان - ۴۰مخ)
حمید وایي:

لـــــــري مشر مشره بخره کشر کشره
برابرته دی چرګ بانگ لـــــــه ملبانګه
(کلیات - ۲۴۱مخ)

نوري لهجې یې دوې څپې تلفظ کوي
(دوکتور زیار، د خوشحال ادبي پښتو - ۳۳مخ)

+++++

۲ ، ۳ : کاف په قاف اړول:

د خوشحال په کلام کې زیاتره پښتو
کافونه په "قاف" سره اوښتي دي. لکه د کلا
پر ځای قلا، د چیکر پر ځای چیکر او نور.
دا کار په یقین سره د کاتبانو لاسوهنه
ده، ځکه خوشحال خان پخپله هم د دغو "قافو"
استعمال غندلی دئ. دی چې کله په سوات کې د
اخوند دروېزه ننگرهارې له پیرو
"میانور" سره د مباحثې جریان بیانوي هورې د
میانور د ناپوهی د اثبات له پاره یو دلیل
دا راوړي چې نوموړي پخپل لیک کې کافونه په
قافو اړولي دي:

کتابت یې لاپـــــــخوا و، راته کښلی
مشمول په جـــــــهالت و، ناپسندلی
نه یې خط، نه یې املا، نه یې انشا و
فضولي یې خپله کښلی پـــــــلا و
د سلـــــــوک د تصوف، واړه لافونه
په املا د کاف پـــــــر ځای واړه قافونه

(سواتنامه - ۵۰، ۵۱ مخونه)

پوهاند زیار صاحب هم په لیکلارښود
کي دود لري" د پردیو اغېزه بولي او وایي
چي باید "معیاري ونه گنل شي" خو دا چي د
خوشحال په کلام کي یې بیا د کافو دغه اوښتل
د "لندي غاړې" د گړدود اغېزه بللې ده (د
خوشال ادبي پښتو - ۳۵مخ)، د شامل وړخیره ده. د
ډاکټر پالوال صاحب په نظر په ختیځه لهجه
کي په قافو باندي د کافو اړول د "هندي
الاصله ژبو اغېزه" ده. نوموړي پر لوېدیځه
لهجه باندي د پارسي او نورو آریایي ژبو
اغېزې ته هم اشاره کړې ده (وگ: معیاري پښتو-
۱۱۵، ۱۱۷مخونه)

+++++

۳، ۳: سره ورته متل وشمه وراشي:

"د بولاق غوا مندنو بوتله":

هجري وایي:

له دېواره دي سر پورته که (کر) غلغل شه
ماوي غوا مندنو بوتله د بولاق
(۳۸۰مخ)

په کندهار کي هم یوه وراشه سته چي د
ډېر غالمغال او ښورماښور په وخت کي ویله
کېږي. وایي "د جتانو غلبېل اوبو وړی دی".

+++++

د پښو په ځای کي:

په پښتنو کي "د موچنو په ځای کي"، "د
کپيو په ځای کي" د کښېنستلو اصطلاح گاني د
یو چا د اجتماعي موقف د ټیټوالي ښکارندويي
کوي. په کندهار کي د دغه راز مطلب له پاره
"د بوټو په ځای کي" وراشه باب ده. له دې
راز متنوعو وراشو څخه د ژوندانه د وسایلو

تغیر و بدلون (پڼه، کپی، موجنه، بوت) ډېر
ښه څرگندېدلای سي.

عبدالقادرخان وايي:

د پڼو پـــــــه ځای به ناست وی په مجلس
کي

اوس دي ناسته که په غیبرکي د خپل یار شي
(۴۵۰مخ)

حمید وايي:

هر چې تا غوندي دلبر یې په څنگ کېښي
د پڼو په ځای هـــــــــــــــــــــغو ته اورنگ
کېښي

(کلیات - ۳۱۱مخ)

+++++

په پالوده کی غاښ وتل:

په کندهار کي "په پالوده کي غاښ وتل"
اصطلاح هغه وخت کارېږي چې یو څوک په ډېر
اسانه او ساده کار کي پاته راسي؟

حمید وايي:

د بوسې په هـــــــــــــــــــــوس غم کره
رېوده

بدبختي مې ویوست غاښ په پالوده

(کلیات - ۲۰۶مخ)

(د لرغوني شاعرۍ گړنې) کتاب کي دا
گړنه نسته.

+++++

هدوپوست کېدل:

د ډېر رنځ له امله دونه ډنگرېدل چې
یوازي یې پوست او هډوکي پاته وي نور یې
غوښه ټوله ویلي سوې وي.

حمید وايي:

زه د ستا له ډېره غمه هدوپوست شوم

ته زمـــــــــــــــــــــا لـــــــــــــــــــــه

خرابییه بي خبره

(کلیات - ۲۱۳مخ)

دا وراشه په کندهار کي ډېره عامه ده.

نن رنځـــــــــــــــــــــور یم د کلو پر ږدنو

پروت یم

هدوپوست یمه طبیب راخه پردی سو
(سرامنی اوشکی - د لیکونکی شعری مجموعه،
۳۷مخ)

د "لرغونې شاعری گرنې" په ۲۵۶مخ کې د
(هدوپوست کېدل) گرنې ته لیکل سوي دي: "ډېر
غمېدل، دردېدل، سختی گال". دا یې ضمني
معناگاني کېدلای سي.

+++++

تر خېښ نس ورپېښ:

د کندهار په پښتنو کې دا متل عام دئ
چې وایي: "تر خېښ نس راپېښ دئ".
حمید هم دا اصطلاح راوړې ده:
اول مــــه وای مین شوی چې مین شوې
اوس راپېښه هر چې ده نسه په خوښه
(۲۳۵مخ)

+++++

۴،۳ - د (ښین) او (رې) لرونکو لغتو مشترکات

د (ښین) او (رې) اوازونه د پښتو ژبې
له پاره خورا ډېر اهمیت لري. د پښتانه او
پښتو زړه له همدې توري سره تړلی دئ که دا
توری د پښتانه او پښتو څخه لیري سي، له
دواړو څخه به یوه بې معنا کلمه جوړه سي.
لکه انگرېزي چې د (ډال، رې، ټې) تورو په
تلفظ باندي له نورو اروپايي ژبو څخه
رابېلېدلای سي، لکه عربي چې د حلقې تورو
(ح، ع، ق، ...) له مخې پېژندل کېدای سي،
لکه چينايي ژبې چې د "ونگ، بنگ، منگ، ..."
وشمه آوازو له رویه معلومېدلای سي، دغه راز

پښتو هم د "بن، ږ" د لوېديځ او منځني ګردود له تلفظ څخه تشخيص کېدلای سي. د ختيځ ګردود تلفظ يې ځکه ما ياد نه کړ، چې هغه کت مټ د (خ) په شان دئ. (خور= خواهر) او (ښور= حرکت) کت مټ يو راز تلفظ کوي.

پوهاند دوکتور زيار صاحب خولا په دې عقیده دئ چې د (مونشن) او (زوريځ) ښارو نومونه دي (مونښن) او (څورينښ) وليکل سي او دليل دا راوړي چې په الماني او روسي ژبو کې د (بن) او (ږ) ږغونه " له پښتو سره ګډون لري" (وګ: ليکلارښود - ۵۵مخ). البته د پوهاند صاحب مراد د دغو اوازو هغه راز وينګ نه دئ لکه د پښتو په ختيځو او شمال ختيځو لهجو کې تلفظ کېږي.

د خوشال خان او د ده د عصر په نورو پښتو ادبياتو کې د (ښين اوړي) د کارولو او تلفظ کولو هغه مشترکات چې له لوېديځي لهجې سره يې لري، په لاندي ډول د الفبې په ترتيب وړاندي کېږي.

اخښل:

په نورو لهجوکي يې (اغښل) وايي.
ميرزا خان انصاري وايي:
چې اوړه يې د مظلوم په وينه واخښه
په هغو شوې جاودانه ښادې زوړی
(۲۳۳مخ)

اخښی:

د خور مېړه، د ماندينې ورور.
خوشحال خان په دستارنامه کې ليکلي دي:
"خسر د سړي پلار دی اخښی ورونه شخيني
خويندې
د خسرعورتي واړه پـــــــه حساب کښي
لکه ميندي
(۱۸۳مخ)

اخښی ته په نورو لهجو کې (اوشی) وايي.

+++++

بخښل:

په لوېديځه لهجه کې يې (خ) او (ښ) دواړه تلفظ کېږي او په کلاسيک ادب کې يې هم وينگ او کښنگ دواړه همدا سي دي. په ختيځو لهجو کې يې د (بخل) په شکل تلفظ کوي.

خوشحال وايي:

غر گناه راته د خس غوندي ښکارېږي
چې په مهر کرم رايشم بخېل کړم
(۱۲۷مخ)

+++++

پکښې:

د کندهار د لهجې دا کلمه په نورو لهجو کې (پکې) ويل کېږي. خوشحال خان يې د (پکښې) په ډول ډېر زيات راوړي. څه خوښي يې پکښې ايښې ده پوهېږي هر نفس چې دې واته ننواته کا
(۱۵مخ)

د خوشحال خان د دغه بيت عرفاني مفهوم حضرت شيخ سعدی ▶ داسې بيان کړی دی: "هر نفسي که فرو ميرود ممد حیات است و چون بر می آید مفرح ذات پس در هر نفسی دو نعمت موجود است و بر هر نعمتی شکر واجب" (وگ: د گلستان مقدمه).

يا:

شيخان چه هسي اوږده نمونځونه کا
پکښې باغونه اسونه جونه کا
پکښې رنگين رنگين گنډی ورېښمين سکني
پکښې د سپينو د سرو گنجونه کا
(ارمغان - ۱۰۹مخ)

+++++

پېښې:

پېښې د (تقليد) معنا لري. مفرد شکل يې (پېښه) ده، چې فشار يې پر دوهمه څپه راځي. په کلاسيک ادب کې يې مثالونه سته. په ختيځو لهجو کې د (پېښه = واقعه، حادثه) او (پېښه = تقليد) جمع دواړي په اوږده (ې) ليکي. د کندهار لهجې د کلاسيک ادب قاعده خوندي کړې ده.

چي پر مور وه، مور خو وکړه
چي وار پرڅېښي راغی، څېښي غول پر لینگو
وکړه

خو که یو له بل څخه راضي وي، داسي
وايي:

چي پر مور وه، مور خو وکړه
چي وار پرڅېښي راغی اميري کارونې وکړه
د کندهار په پښتونکي دا متل عام دئ چي
وايي: "تر څېښ نس راپېښ دئ".

حمید هم دا اصطلاح راوړې ده:
اول مه وای مین شوی چي مین شوي
اوس راپېښه هر چي ده نسه په خوېښه
(کلیات - ۲۳۵مخ)

بل ځای:

چي هر چا ده آشنایي نیولې څېښه
عاقبت به جدایي شي ورته پېښه
(کلیات - ۵۰۵مخ)

خوشحال هم د "څېښ" ویی په همدې
معنا راوړي:

څوک چه قانع دی مخدوم یې وگڼه
څوک چه حریص دی محروم یې وگڼه
که ورور که زویه که څېښ که دوست دی
چه ستاپه رای نه وی معدوم یې وگڼه
(رباعیات - ۶۴مخ)

په رباعیاتو کي یې د (خوېښ) په شکل هم
کښلی دئ (۱۵۱مخ). زه فکر کوم چي دلته به د
فارسي "خویش" رسم الخط اغېزه کړې وي.
هجری وایي:

ما هر گز راستي د چا لیدلې نه ده
برادر که یار و خویش که عزیزان دي
(۱۸۳مخ)

میرزا خان وایي:

کل همت یې په مجاز پوري تړلی
د لباس زبایي زیاته شوه له څېښه
(۱۵۵مخ)

شمس الدین کاکرویلې دي:
پرصحرا لکه مجنون گرزم له خلقو
نه مي رازله بېگانه شي نه له څېښه

(۱۱۳مخ)

+++++

شرمين:

چه دادسا څښتن همه يو
که فهم وکړي لکه رمه يو
مرگ لکه شرمين راباندي ځغلي
د رب وفضل وته په تمه يو
(رباعيات - ۳۳مخ)

په کلاسيک ادب کي "لېوه" هم موندلای سو
او عموماً داسي فکر کېږي چي دا کلمه د
"شرمين" معنا لري. د کندهار په لهجه کي
شرمين او لېوه دواړه سته. ښاغلي ډاکټر
عبدالرازق پالوال د "لېوه" کلمه د ټولو
(درنده گانو) په معنابولي (معياري پښتو -
۱۷۰مخ).

ميرزا خان انصاري "لېوه" د ځنگله
درنده بللي دي او له دې څخه څوک د ښاغلي
پالوال د نظر ملاتړ موندلای سي ځکه شرمين د
دښتو او غرو درنده حيوان دي.
د شيطان دانش عذاب دی که باور کړي
چي يې نغوړي بد لېوه د تورځنگل دی
(۲۰۵مخ)

کندهاری مخلص وايي:

چي سموالی د چا نه واورې په غوړ
په ورو ورو تگ غلط مه سه د هر گير
شرمين غلی تر شپانه پوري ورځي
څو چي ونيسي تر غاړه د بل مړ
(۱۶۹مخ)

په خوشحال فرهنگ - ۱۳۱مخ او د خوشال
خان خټک کليات په ويپانگه - ۱۲۳۰مخ کي
شرمين د (شرمخ) په شکل ليکل سوی دي، چي دا
راز تلفظ نه د خوشحال خان خپل وينگ دي او
نه هم د خټکو.

+++++

ښانک:

له لرگو څخه جوړي سوي غټي کاسي ته
وايي.

خوشحال خان وایي:

نه په خوله گولي خوړلي د ټوپک(۱)
نه زه نه لئيمان و
د ښانک
(۱۰۵مخ)

په سواتنامه کي راغلي دي:
د "تالي" که درته وایم یو کالی دی
ډک ښانک دی د اوگرې، که یا تالی دی
(۳۰مخ)

رحمان بابا وایي:
چه په اصل خدای نسکور وي پیدا کړی
څوک به څه خوري د دې دهر له ښانکه
(۱۷۶مخ)

هجري ویلي دي:
عاشق زړه هسي د یار په زلفو پای کړو
لکه پای کړو گدایانو په ښانک روح
(۳۱۳مخ)

عبدالقادر خان خټک یې "ښانکی" شکل ثبت
کړی دئ، چې د ښانک مصغر دئ.
هر چې وخوړي هغه ستا شي نورې پریږدي
دا دنیا د مهمانيه ښانکی دي
(۲۷۳مخ)

په دستارنامه (۱۴۳مخ) کي "شحنکونه" هم
ثبت دئ

+++++

ښځ:

په کلاسیک ادب کي(ښځ) او (ښځول) کلمات
د لوېدیځي لهجې له وینګ سره سم راغلي دي.
خوشحال خان وایي:
په لویه ورځ به ستا په گربوان ښځي کرم
منگولي

---

(۱) په کلاسیک ادب کي ټوپک هر ځای په (ت) سره لیکل سوی دئ. پوهاند دوکتور زیار صاحب د (ټوپک) او (ټوپک) تر منځ زړه نازره دئ. یو ځای د (ټوپک) شکل تر (ټوپک) کره بولي (وگ): د خوشحال ادبي پښتو- ۳۶مخ) خو بل ځای یې بیا په لیکلارښود(۲۰۸مخ) کي له دغه حکم سره سره د (ټوپک) شکل معیاري بللی دئ.

خه ته، خه دې ويل دي ستا د خون خه پروادار
يم
(۱۱۹مخ)

په ختيځو لهجو كي يې كله (خ) تر مخ
ليكي او كله (ښ). (وگ: معياري پښتو - ۱۴۷مخ)
+++++

ښكار، ميرښكار:

ميرښكار، ميرښكار هغه څوك دئ چي د
ښكار چاري پر مخ وهي. په پخوانيو منصبو كي
(ميرآخور، ميرغضب، ميرمنشي، مير هزار، مير
شب،...) بېلابېل ملكي او پوځي منصبونه ول.
د خوشحال فرهنگ په ۱۹۵مخ كي چي يې د
(ميرښكاران) معنا "د ښكار مهارت لرونكي، د
ښكار ماهران" كړې ده، د تامل ورځبره ده.
خوشحال خان وايي:

د ښكار په كار كښي كه هر څو ښه يم
چه باز مې ځان دي هغه يو زه يم
په باز كه هرڅو قازوكلنگ نيسم
ريزه مې سپينه شوه ميرښكار لانه يم
(رباعيات - ۲۵مخ)

+++++

ښكنځل:

خوشحال خان هر وخت دا كلمه د (ښكنځل)
په شكل راوړې ده او كه ځای ځای مور د
(كنځل) پر شكل پېښېږو، هغه به يا د كاتب
لاسوهنه وي يا د مرتب. مثالونه يې دا دي:

واړه مست شو بد ويل كا
و سړيو ته ښكنځل كا
(۲۷مخ)

يا:

خوشحال چه تشه مينه په بل كا
تر حلق به پورته خالی ويل كا
خدای يې ورپرېږده يو هسې يار لری
په قهر راشی ورته ښكنځل كا
(رباعيات - ۶مخ)

حميد وايي:

چي دي وپاڅوي ما ته په ښكنځلو

خه په بد کې نېکخواهي کاندې رقيب زما
(کليات - ۱۶مخ)

د خوشحال خټک کليات په ځينو برخو کې د
(کنځل ، کنځا) شکلونه راغلي دي خو دې ټولو
مواردو ته يې کښلي دي چې په خطي نسخوکي د
(ښکنځل، ښکنځا) شکلونه ثبت دي گویا د کنځل
ثبت د کاتبانو او ناسخانو لاسوهنه ده. لکه
دا ځايونه:

که هر څو راته کنځل کا، يا قهريري
په خوله واړه شکربرار دی هغه کس
(۸۳مخ)

په لمنليک کې ورته کښلي دي: "لومړی،
دریمه، دوهمه: ښکنځل".

د سرو شونډو په شرابو چې بيخود شم
له مستيه رقيبانو ته کنځل کړم
(۱۲۰مخ)

دلته يې په حاشيه کې ورته کښلي دي "په
قلمي کې: ښکنځل".

په دستارنامه ۲۱۴مخ کې ښکنځل ليکل سوي دي
.

په سواتنامه کې لولو:

مخامخ په يو څو ورځې ښه نمانځه شم
پسې شابه حرام خور، گيدي ښکانځه شم
(۱۴مخ)

حميد وايي:

په دغه نمانځه نمانځه نه شي ښکانځه شي
چې دې زړه دی په رباب مخ په محراب
(۳۴مخ)

عبدالقادر خان ويلي دي:

په ښکنځل يې سرفراز عبدالقادر کړ
د ژوندون له باغه خوره سمنبربر
(۵۶مخ)

ميرزاحنان بارکزي هم د (ښکنځل) په وينگ کې
دکلاسيکوشاعرانو لاراحيستي ده :
تبسم يې له ښکنځلوسره زېب که
قدرزيات لري ترخه چې شي شراب
(۴۳مخ)

+++++

ښندل ، شيندل :

د خوشحال په کلام کې دا دوه لغته سره بېل او هر يو پخپل ځای کې کار سوی دئ. "ښندل" د "بخښل، نثار کول، قرباني کول" په معناراهلی دئ. "سربښنده" يې، چې د قرباني معنا لري، له مشتقاتو څخه ده. خوشحال يې هم په همدغه معنا راوړي. (وگ : دکابل چاپ دستارنامه — ۹۷مخ)

رحمان بابا وايي:
که ښندي مال و ملک واره
هيڅ رنگ نه مومي امان
(۱۹۸مخ)

عبدالقادر خان ويلي دي:
د خپل ځان دپاره نيم درم اسراف دی
چې په بل خونه ښندي بي اسرافي ده
(۱۷۹مخ)

حميد وايي:
چې دا هسې سرومال ښندي په ښکليو
شوم "حميد" کر محبت يخي داتا
(کليات ۱۲مخ)

"شيندل" په فعلي حالت کې د "پاشل" په معنا راځي او په اسمي حالت کې يې هم استعمال د کندهار په لهجه کې عام دئ. "شيندل" د دال په زور (فتحه) د بولو (متيازو) په معنا په لوېديځه لهجه کې ژوندی لغت دئ. د خوشحال په کلام کې "شيندي" د "ناوړه چارو، ناخوالو" په مفهوم راغلی دئ، چې دغه شکل يې د پښتو د لوېديځې لهجې له "شيندل" سره تلازمي ورته والی لري. خوشحال وايي:

جن په حجاب کېښې د مور له څنگه
مگر ځان ژغوري د مورله چنگه
که په صحرا گرځي که کوڅه کرده شي
شده به وکا په خپله ننگه
(رباعيات - ۵۲مخ)

دغه راز بل ځای يې جمع شکل راوړی دئ:
گوره چې کيږي په خوشحال شندي

اوبه په څنگ کښې مرگ يې له تندي
له چا به څه لره مانه گيله کا
خود يې په ځان وکړې دا رنگ ناپسندي
(۲۹۹ مخ)

عبدالقادر خان وايي:

چې يې اوس په ټولولو نه مړېږي
همدا خپل دولت به وکا په تا شنده
(۱۸۵ مخ)

"شيندي" د بیکاره گل په معنا هم راوړی

دئ:

بد مخ ناحقه په زر پساله شي
ښه مخ چه بيا مومی پسول هاله شي
که هر څو رنگ لری سرې سپينې پاني
شيندي به چری نرگس باله شي
(رباعیات - ۱۵۵مخ)

اشرف خان هجري ويلي دي:

تا به کله هومره شندې په هجري کړې
که يې صبر ستا له مينې کړی فواد
(۳۲۳مخ)

حميد وايي:

په بد خوی به د چا څه کړې
په خپل ځان به شندې وکړې
(کلیات - ۲۷۹مخ)

د شيندل لغت اوس په ميديا کي د "گلانو
پاشلولة پاره" کارېږي. دغه استعمال يې زما
په نظر سم نه دئ ځکه په شيندلو سره هغه
فرحت او خوښي نه سي افاده کېدلای چې د گلانو
د پاشلو پر وخت چا ته ميسره کېږي.

په دستارنامه (۱۷۶مخ) کي (ښندل) د

(شيندل) په شکل هم راغلی دئ:

"مال تر ځان گران دی، چه په ډير ضرور
وگاټه شي - د شرم دپاره وشنده شي". دلته
که د کاتب غلطي نه وي پېښه، نو (ښندل) د
پاشلو په معنا کار سوی دئ **خوماته داسي**
ښکاري چې دمتن مرتب د(ښندل) کلمه دخټکوپه
لهجه کښلې ده . په کابل چاپ دستارنامه
(۹۷مخ) کي دغه عبارت "وشنده شي" راغلی دئ.

+++++

غابښی:

د کوتل سر، تر غره د اوښتلو بند.
مثال يې "د کورک غابښی" دئ.

خوشحال وايي:

مه کړه نادانه د نه کړو کار دی
دا چه پرې خېژی غابښی دشوار دی
خر دې کمزوری زبون لیده شی
چه دې پرې ایښې دا هومره بار دی
(رباعیات - ۱۴۸مخ)

په سواتنامه کي هم "غابښی" راغلی دئ خو
هلته يې د شعري ضرورت په حکم "غاشی" لیکلی
دئ او دا خبره پر دې حقیقت باندي یو بل
دلیل کېدلای سي چي خوشحال خان (ښ) د (خ) په
شان نه تلفظ کاوه.

هندوستان وته تور غر لري بد غاشي
پرې خاته به د لښکرو په غوغاشي
(۳مخ، دکابل چاپ)

په ارمغان خوشحال (۱۰۱۸مخ) کي يې هم
"غاشي" کېښلی دئ.

+++++

کښ:

ډېر کوچني ږغ ته ويل کېږي. هغه ږغ چي
د يوه شي د څکېدلو له اسيته منځ ته راځي.

عبدالقادر خان ويلي دي:

په تش کښ لکه هوسی راځني ترپلي
له یاری مې دې توبه شه چې د کښ يې
(۳۵۹مخ)

دا (کښ) د کاف په زوه ره کي ويل کېږي.
که د کاف په زور (فتحه) وويل سي نو بيا يې
معنا اوږي او د يو وار څکولو په معنا
کارېږي. حميد مومند وايي:

د خوبانو د خوديه په چلم کي
د يوه کښ تمباکو شه زما روح
(کليات - ۵۶مخ)

+++++

کښتی:

د کښتی له پاره د پښتو په زیاترو لهجو
کي (بېړی) کلمه کارېږي، خو په لوېدیځه
لهجه کي د کښتی استعمال عام دئ.

خوشحال خان هم د کښتی کلمه زیاته
راوړي.

چې کښتی پکښې بیایي، په عظیم دریاب گدیږي
په بیولو د کښتیه ملاحان پوهېږي بس
(۸۳مخ)

په لوېدیځه لهجه کي (بېړی) د زولنو یو
ډول ته هم ویل کېږي.

+++++

کښته:

دا لغت له لوېدیځي لهجې پرته په نورو
لهجو کي (ښکته، کته) ویل کېږي. خوشحال خان
یې د لویدیځي لهجې له وینګ او کښنگ سره سم
راوړي.

هسې مال را مه کړه چې یې ځای وي تر زړه
کښته

هسې اموال راکړه چې یې ځای د زړه د پاس
(۸۶مخ)

رحمان بابا وایي:

نه مي کښته ملک لیدلی دی نه پورته
خبر نه يم په یمین و په یسار
(۳۵مخ)

د کندهار ښځمني د اتن په نارو کي دا
بند ډېر وایي:

پورته پنجوايي، کښته سپړوان دئ
+++++

کښل:

د خوشحال په کلام کي (کښل) هم د (لیکل)
په معنا راغلی دئ او هم د (مچول) او هم د
(ایستل) په مفهوم. د کندهار په لهجه کي
(کښل) د لیکلو په معنا عام استعمال لري.

خوشحال خان وایي:

که څوک زر کتابه وکښي له دې بابو
که په کښل شي، زر به نور پسې اغاز کا
(۱ - مخ)

یا:

ستا په راز مې صورت سر تر پایه یو دی
زړه مې گوره په تصویر کښلی کتاب
(مخ ۳۵)

یا:

اول فکر د زړه وکړه، بیا ویل کړه
کاتبان تر کښو پخوا وهي مسطر
(۶۹ - مخ)

حمید مومند وایي:

څوک دې صبر آرام نه غواړي په عشق کې
د ازل کاتب دې کښلی په دا باب سخت
(کلیات - ۴۷ مخ)

عبدالقادر خان وایي:

د خپل زړه په تخته کښه عبدالقادره
په کاغذ د عشق ویل نه دي د کښو
(۱۴۹ - مخ)

رحمان بابا وایي:

چه رنگین رنگین مضمون پرې ښکلی نه وي
څه په کار دی د بیاض ورق رنگین
(۸۳ - مخ)

میرزا خان انصاري وایي:

په اوراق به یې نه مومي
نه چا کښلی په دفتر دي
(۴۸ - مخ)

بل خای وایي:

محبت خبري گرمي تر لمبه دي
کاتبان به یې په کومو گوتوکښینه
(۱۹۱ - مخ)

یا بل خای:

قلم ژبه د حال کښونې
سم گفتار یې ښه رهبر دی
(۴۹ - مخ)

د خوشحال خان کړوسی کامگار خټک وایي:

نه یې لوستی یو الف و، نه یې کښلی و یو
حرف

ولې درست وه پوهېدلی په اسرارو ما اوحی
(دېوان - ۱۵مخ)

له دې څخه څوک ویلای سي چې د "کښل" ویی تر دغه وخته لا هم د (لیکل) په معنا په ختیځه ژبني حوزه کې کارېدی.

میرزا حنان وايي :

مُصَوَّرْکِه دې صورت کېښي حیرانېږم
چې په څه دستوربه وکارې ستاناز
(۶۷مخ)

شمس الدین کاکړو ویلي دي :
چې پرکښې ما "شمس الدین" دغم سندرې
اوس

دلبرک _____رکاغذ باد ه
_____غه ورق
(۷۳مخ)

خوشال خان بل ځای "کښل" د "ایستل" په
معنا کاروي. دی وايي:
چې یوسف یې د کنعان له شاهه وکیښ
د نیک بخت ستوري زوولی و بشیر
(۶۶ - مخ)

دلته (کښل) د ایستلو په معنا راغلی دئ
چې د پښتو په نورو لهجو کې په دغه راز
مواردو کې (ایستل) یا (وباسل) کلمه
کارېږي.
یا:

په درست جهان به نه وي یو زما غوندي رسوا
بل
ورځم توره وکښلې چې مین واورم په تا بل
(۱۰۸ - مخ)
یا:

که ته تیغ د جفا وکارې و ما ته
ستا و تیغ و ته به سر لکه گیاه ږدم
(۱۳۶ - مخ)

دمیرزا حنان بارکزي په کلام کې (کښلئ)
د (انتظار) له پاره د فعل په توګه
د (ایستل) په معنا راغلی دئ :
بس که ډېر جوړو جفا پر "حنان" مه کړه
چې یې کښلئ ستا د وصل انتظار سخت
(۴۷مخ)

بل خای د (توبی) له پاره د ایستلوپرځای
(کښل) فعل کارسوی دئ :

چې توبه یې په ماکښه داستاله مینې
په یوه دیدن دي ولي شوچف چف
(۷۶مخ)

دکندهاربل شاعرشمس الدین کاکړ (کښل)
د ایستلوبه معناداسي راوړی دئ :
په ژوندوني څوغواص ترسرتېرنه شي
له دریا به کله کشلای شي گوهر بیا
(۳۵مخ)

مولوي عبدالغفار بريالي هم (کښل) د
ایستلو په معنا کار کړی دئ:
د تقوا جامي یې وکښې زما له تنه
اول ناز، دوهم ادا، دریم غضیب
(اهار - ۹ مخ)

رحمان بابا (کښل) د (مچول) په معناداسي
راوړی دئ:
ما چې زخم ستا د توري، په خوله کښل کړ
نور مي دا لذت بیا نه موند په مرهم کښي
(۱۶۱- مخ)

عبدالقادر خان خټک یې داسي راوړي:
دواړه لب به یې هغه عاشقان کښل که
چي له یاره سروما مال نه لري لب
(د کندهار چاپ دېوان - ۱۵مخ)

د ختیځی لهجې ویونکی تر کاف وروسته د
(بن) په تلفظ کي ستونزه لري، ځکه نو (کښل)
د (ښکل) په شکل وایي. د همدې لهجوي
مجبوریت اغېزه ده، چې د عبدالقادر خان خټک
په نوي چاپ دېوان کي د دغه بیت لومړی نیم
بیتي داسي ثبت سوی دئ:

"دواړه لب به یې هغه عاشقان ښکل کا"
(۴۱ - مخ)

+++++

کښلی:

خوشحال خان دا لغت د (ښکلي، ښایسته)
په معنا راوړي. د کندهار له لهجې پرته د

نورو لهجو ويونكي د دې لغت په لوستلو كې
ستونزه لري او د (كشلي) په شكل يې وايي.
خوشحال وايي:

هر چې ستا په كښلي مخ باندي مين دي
هغه درسته شپه له ماهه گفتگو كا
(۳۱ - مخ)

دغه راز هجري ويلي دي:
په ازل چه يې جفا وكښليو وركړه
بيا يې زړه كا د دردمنو د وفا روغ
(۷۰ - مخ)

+++++

كښي (كښته خوا)

كندهاريان وايي:

"چي باد يې وي د كښي، اوريځ يې نه وي د
توبې".

مولوي بريالي وايي:
راته مه كاره ساړه آهونه شيخه
د خلي د كښي له باده باران بد وري
(اهار - ۱۳۸مخ)

په دستارنامه كي لولو:
"... په ناست په ناست تر نامه لاندي د
كښيه تر زنگانه دپاسه دا د پتولو خاي دي
مرد..."

(۱۷۷ - مخ)

عبدالقادر خان وايي:

له كښيه وچاوده وخت د صبا شو
په هر مسجد كي اذان ادا شو
راشه چې كښل دي كرم اوس به بېلېږو
په خان زموره صبا بلا شو
(۳۷۳ - مخ)

ميرزا خان ويلي دي:

له اورو يې ښه باران پر ځمكه كښي كړ
خاي په خاي يې نباتات باندي كرلي
(۴۴ - مخ)

+++++

اينبول:

د پارسي (ماندن) په معنا.

د امر صیغه یې (کښېږده) ده، چی په ختیځو او نورو لهجو کی (کېږده، کېده) په شکل کارېږي. په کلاسیک ادب کی د (کښېږده) شکل عام راغلی دئ.

خوشحال خان وایي:

زر دی چه زېرمه د ننگ و شرم کا
صحت د هر چا وبله گرم کا
ډېر گران کارونه په زر اسان شی
زر په فولاد کښېږده فولاد هم نرم کا
(رباعیات - ۷مخ)

عبدالقادر خان وایي:

د دنیا خوښی که واړه ورته کښېږدي
دروغجن دی که پرې غم د آشناورکا
(۱۷- مخ)

میرزا خان انصاري وایي:

په گور کښي به یې کښیږدي
برې به پاس خاوري حجت کا
(دېوان - ۲۰مخ)

+++++

کښېنستل:

دا لغت د پښتو په ځینو لهجو کی (کښنستل) ویل کېږي. زیاتره ماخوڼه یې د لوېدیځي لهجې له تلفظ سره سم (کښېنستل) لیکي. خوشحال یې هر وخت په ټولو صیغو کی له (ښ) سره یو ځای کاروي. دی وایي:
په هر ځای چی څو محبوبې سره کښېني
هغه ځای مې تر جنت ښایسته لا کا
(۷ - مخ)

یا:

که هیڅ کاروبار دې نه وي درته وایم
هسې مه کښېنه بې کاره، نا په کار
(۷۱- مخ)

کامگار خټک وایي:

څوک چی کښېناسته د مینې په اورنگ
نه یې سیال دارا شکوه دی نه اورنگ
(دېوان - ۵۵مخ)

میرزا خان وایي:

چي پر تخت د سليمان باندي ديوكښيناست
او په حكم يي عمل مار و لرم كا
(۲۹- مخ)

له موضوع سره د ارتباط له مخي به بده
نه وي د "كښېنول" پر مصدر باندي هم ورغږېوم .
نچار (تركان) د دروازي چوكاټ جوړوي ،
بنا (گلکار، ختگر) يي په دېوال كي كښېنوي .
جوړول د انگرېزي (make) انډول او كښېنول
بيا د (installation) معادل دئ . په پښتوكي د
ځينو افعالو سره بېلول ډېر ضروري دي .
په ليكلارښود (۳۸مخ) كي "دروازه
كښېنوله" جمله د "دروازه جوړه كړه" په
معنا تعبير سوې ده ، تېروتنه او بايد سمه
سي .

كښېنستل د (رفع حاجت) په معنا هم
كارېږي . ډاكټر د كوچني (ماشوم) له مور څخه
پوښتنه كوي "دا هلک نن څو واره كښېنستلی
دئ" يعني څو واره يي (رفع حاجت) كړی دئ . د
نس ناسته له همدې كښېنستل څخه مشتق سوې
ده . اوس چي زه د غونډي يا ميټنگ له پاره
په رسنيو كي د (ناسته مي ورسره وكړه) جمله
اورم ، ډېره خوا مي بدېږي . دا د فارسي ژبي
په پېښو د (نشستی داشتم) ټكي په ټكي ترجمه
ده . دغه راز دا لاندي جملې د معنا له مخي
يو له بله توپير لري :
"ډوډی تيارول" د "ډوډی پخول" معنا نه
وركوي .

بنا بام ته زينې وڅېژولې . مطلب يي دا
دئ چي زينې يي جوړي كړې .
د بادرنگو جوړنگ (بوټی) وغزېدی يعني
وده يي وكړه .

سړی په گامو سو، يعني رهي سو .
بوټ ساز بوټ پر غالب سپور كړ .

+++++

كښېنېښ :

د خوشحال خان او د هغه د كورني د
شاعرانو په كلام كي دا لغت د اېښودلو په

معنا د لويديځي لهجې له استعمال سره سم،
خو په لږ بدلون راغلی دئ. په لوېديځه لهجه
کي (کښېښو، کښېښود) ويل کېږي. له امکانه
ليري نه ده چې د (کښېښ) کلمې د پای پر
توري به کاتب پېښ (ضمه) ايښې وي. که دا
امکان سهي وي نو د (کښېښو) د استعمال
اورشو نوره هم پراخېږي.

خوشحال خان ويلي دي:

قارون ولاړ تحت الثرى لره لا درومي
موسى پاس پسه عليين کښېښ قدم
(۱۲۳- مخ)

کامگار خټک ويلي دي:

چې جمال دي برهنه شــــــــــــه له نقابه (۲)
په ادب ورته مخ نمر په زمين کښېښ
(دېوان - ۴۷ مخ)

+++++

کونښي:

کونښي د پارسي (پاپوش) په معنا په
کندهاري لهجه کي ژوندی ويی دئ. د
کندهارنجوني په لوبوکي وايي:

"کونښي می اوبو يووړې، غيم يې چي يو يې
وړي، پلار مي سوداگر دئ بيا به نوري راته
راوړي".

رحمان باباويلي دي:

د دينداري ارتينې له يوې کونښي

---

(۲) د دې بيت له مقطع څخه داسي څرگندېږي، چې دا غزل دي
شاعر د "سعید" په جواب کي ويلي وي. مقطع داسي ده:
د کامگاريي و جواب ته څه امکان دی
چې سعید په پښتو ژبه تزئين کښېښ
سعیدويلي دي:

د سعید شعر که گل د يوه باغ دی

دې غزل په پښتو شعر تزئين کښېښ

(دېوان - ۸۷ مخ د همېش خليل مرتبه)

بايد وويل سي چې د سعید په دېوان کي د دغه غزل د ټولو
قافيو (کښېښ) د (کشيش) په شکل کښل سوی دئ او په مقطع کي
يې "پښتو" هم "پښتو" ليکلي ده!!

د کامگار خټک د دېوان په (۵۶ مخ) کي هم د دېوان
ترتيبونکي د "کښېښ" پر ځای "کشيش" کښلی دئ او په حاشيه
کي ورته کښلي دي: "چ: کښو".

صدقه شه ســـــــــــــــل بي دینه نارینه
(۸۷ - مخ)

+++++

مښک:

د خوشحال خان په کلام (د کامل چاپ) کې
(مشک) د (مښک) په بڼه ډېر لیکل سوي دي،
نېڅه چې ولي؟ که يې همداسي وليکو، نو د
پښتو په ختيځو لهجو کې يې بايد (مخک)
ووايي! ما له هيڅ پښتانه څخه دا راز وینګ
نه دئ اورېدلی. د (مښک) په تلفظ کې د
لوېديځې لهجې ويونکي هيڅ راز مشکل نه لري
خو دا تلفظ د کندهار په لهجه کې نسته، سره
له دې به يې يادونه له گټې خالي نه وي.
زلفې يې ښکاره کړې مښک عنبر يې په ماتوی
کړل

اوس به له دې پسه څه عطار لره وردروم
(۱۳۷- مخ)

د خوشحال رباعيات بيا (مشک) ليکي:
بارخو يې نه دی گل د گلاب دی
زلفي يې طعن د مشک ناب دی
راشه که دواړه شونډې يې گوري
چه پرې مستې بري هغه شراب دی
(۱۲۳- مخ)

پوهاند زيار صاحب د (مښک) ويې په "را
پښتو شويو پورويوونو" شمېري (وگ: د خوشحال
ادبي پښتو- ۳۹مخ) گویا په (مښک) کې راغلی ښين
په حقيقت کې د پارسي شين دئ.
(مشک) که په شين وليکل سي، ما ته سم ايسي.
مښک يې خوشي ناوړه بڼه ده.

دکندهار شاعرشمس الدين کاکړوايي :
نرخ دمشکوبه ارزان که په ختن کښي
که نسيم راوري له زلفوبوی داستا
(۲۹مخ)

+++++

نخښه:

د خوشحال کلام دئ، چې وايي:
ډيرې لري نښې د صورت د زيبايي

څه خو درته وایم یو څو نخښې آشکارا
(۷- مخ)

د "نښې" لغت ته یې په لمنلیک کې کښلې
دې چې په "لومړۍ، دوهمه، دریمه" خطي نسخه
کې "په دواړو مصرعو کې: "نخښې" راغلي دي.
باید ووايم چې له لومړۍ خطي نسخې څخه یې
مراد هغه نسخه ده چې د خوشحال خان په ژوند
کې په "۲۲ شهر رمضان سال ۱۰۹۹ در مقام
جانکوړه" کې لیکل سوې ده. ښاغلي استاد
حبيب الله رفيع په دې نظر دی چې دا نسخه د
خوشحال خان په خپل لاس لیکلې سوې ده (وک:
خوشحال ریویو، درې میاشتنی مجله، ۶۸ مخ، د ښاغلي رفيع
مقاله، پښتوا کېدیمې، پشاور). دا نسخه په خوشحال
ختک کلیات (د افغانستان د علومو اکاډیمې)
کې "لومړۍ قلمي نسخه" بلله سوې ده.
د دې غزلي په مقطع کې یې د (نخښه)
کلمه د (نښه) په شکل راوړې ده، خو په
حاشیه کې ورته کښلې دي چې په قلمي نسخو کې
(نخښه) ده.

عبدالقادر خان ویلي دي:

د بوریا نخښې په تن د مسکینانو
لا ښایست تر منقش جامو د زر کا
(۱۷- مخ)

+++++

ورېښم:

د خوشحال په کلام کې له "ورېښته" څخه
(ر) غورځول سوې ده خو په "ورېښم" کې بیا
پاته ده. ورېښم په کندهار کې په همدې شکل
ویل کېږي خو د پښتو په ختیځه لهجه کې یې
(و) ځنې غورځولی دی او "رېښم" تلفظ کېږي.
خوشحال یې "ورېښم" لیکي:

د کیمخواب وته یې مه غروه سترگې
په ورېښمو کې چینجی دي د حریر
(ارمغان - ۴۰مخ)

+++++

وښی:

وېښی د (باهو) په معنا باندي د کندهار
په لهجه کي مروج لغت دئ. خوشحال خان هم
راوړی دئ.

د خوشحال خټک دپاره چې می خور شو
په مغان مې وېښي کېښول باهو هم لا
(۱۸ - مخ)

+++++

وېښته:

د کندهار په لهجه کي (ورېښته،
ورېښتان) د (وېښته) او (وېښتان) په نسبت
زیات ویل کېږي. خو (وېښته او وېښتان) هم
عام رواج لري. خوشحال خان دا دوهم شکل
راوړی دئ.

هر وېښته چې په صورت باندي لیده شي
که پرې خیر شي د شناخت ور به درته واز کا
(۱ - مخ)

دغه راز رحمان بابا ویلي دي:
د صورت له عیبه هسې پاکېزه دی
لکه ذات د وېښته نشته دی په ها
(۱۷ - مخ)

اشرف خان هجري ویلي دي:
په بدن مي وېښته ودري بې شکه
چه قصه د واملق یاده له عذرا کا
(۳ - مخ)

عبدالقادر خټک وايي:
سپین وېښته د بدنای په وسمه تور کا
چې آرزو د صفا رویو د وصال کا
(۲۰ - مخ)

خوشحال خان له لوېدیځ گړدود سره سم
"وېښته" د جمع په صورت کي هم کاروي او صفت
یې "خېره، زېره = زېره" راوړي.

وېښته یې دسرخېره دتن هم خېره
گرلنډېدرنگي

یکدله

گېډوره

خوړلونه

مړېږي

(ارمغان — ۹۰مخ)

"زړه" صفت باندي د (زير) د مونث خيال كړی
 دئ (د خوشحال خان ادبي پښتو - ۵۰ مخ) چي د تأمل
 وړ دئ. د (زير) مونث شكل د (ړ) په زور
 (فتحه) باندي ويل كېږي. كه (ړ) ته زوه ركی
 ورکړه سي، هغه وخت نو بيا مونث شكل نه
 بلکي د جمع شكل دئ. د خوشحال خان (زړه) د
 (ړ) په زوه ركی بايد تلفظ سي.

+++++

هېښ:

هېښ د (حيران)، (هک پک) او ځای ځای د
 (ساده) معنا لري. دا لغت له لوېديځ گړدوده
 پرته په نورو کي د تلفظي ستونزې له اسيته
 د استعمال مواردنه لري او که لري يې، هم
 ډېر نادر دي. خوشحال خان د (هېښ) لغت
 زياتره د (ساده، اريان) په معنا ډېر راوړی
 دئ.

څوک به ما غوندي يو هېښ په زړه ساده وي
 چې وفا غواړم له کبليو، په دا اش يم
 (۱۱۶- مخ)

په دا هومره هوښياريه هسې هېښ يم
 څوک چې زهر راته نوش کا هم منل کړم
 (۱۲۷ - مخ)

يا:

ستاد خولې خبری نورې د زړه نورې
 زه خوشحال خټک يو هېښ يم پرې باور کړم
 (۱۴۵- مخ)

ميرزا خان انصاري ويلي دي:
 د دنيا په چاري پوه تر انده تېره
 څه د دين په طلب نه پوهېږې هېښه
 (۱۵۴- مخ)

+++++

۳، ۵: ږې لرونکي لغتونه:

بروه:

بروه د کندهار په لهجه کي (گيدري) ته
 وايي (لس زړه پښتولغتونه).
 خوشحال وايي:

هم يې وينم ، هم يې اروم ترې تېرېرم
چې په څنگ راته بېروه كابو بو
(۱۷۱ - مخ)

يا :

در پېښه مه شه د بخت كېره
خونې مزرې كا په تا بېروه
د باز شړلې زرکه مې وليده
د باد خوركو باندي زوره
(رباعيات - ۷۵مخ)

په چاپي دېوانو كي د دې بيت (اروم) د
(اورم) په شكل راغلي دي او دا يادونه د
دغه مخ په حاشيه كي هم سوې ده. دا خو د
ارولو برخه ده چې پخپل ځاى كي په تفصيل
سره څېړل سوې ده.

+++++

ږغ :

د پښتو دغه متنازع فيه لغت په ځينو
لهجو كي (غږ) ويل كېږي. خوشحال خان د (ږغ)
شكل راوړى دى او ځاى ځاى يې د (ژغ) په بڼه
هم استعمال كړى دى. هغه ځايونه چې دا كلمه
پكښې د (غږ) په شكل كار سوې ده، ما ته د
خوشحال خان خپل وينگ نه ايسي. مثالونه يې:
د بد زويه ږغ د فسق و د فساد ځي
د ښه زويه ځي نارې په ملكوت
(۳۸- مخ)

يا :

خوشحال خان د خپل لمسي "معظم" په
مرثيه كي وايي:
خه د بدو ږغ وچې ماښام راباندي وشو
تندر ؤ، يا توپ ؤ پرې مې تخنې تخنې زړه شو
(۱۸۱- مخ)

يا :

چه يې لرزه وه په ملك له جیشه
زړه يې شاد كام ؤ له هره حيثه
گوره په گور كښې هغه شاهان دى
چه ږغ يې نه شى د مرگ له طیشه
(رباعيات - ۶۰ مخ)

دغه راز د رباعیاتو په ۲۲۸ مخ کی هم
(ړغ) ثبت سوی دئ.

ژغ:

رڼه ډېر اولاد دې راکړ، منت دار یم
د خوبیه ژغ یې بیایي په هر لور
(۵۹ - مخ)

یا:

چې مې نوم په ژبه واخلي هسي خوښ یم
لکه ژغ د خلاصې وشي په بندیانو
(۱۸۰ - مخ)

محشي ورته کښلي دي چې په دریمه او
څلورمه نسخه کې (ړغ) ثبت دئ.

په دې بل بیت کې هم (ژغ) ثبت سوی دئ
خو په حاشیه کې لیکلي دي چې په څلورمه خطي
نسخه کې (ړغ) دئ.

د رسا ویشتلې کله توان د ژغ وي
په فراق کې ناره مه وهه له باره
(۲۹۱ - مخ)

غږ:

په عالم د مجنون غږ دی، مرد مې بوله
په محشر که ځنې وړاندې خپل علم وړم
(۱۳۵ - مخ)

+++++

ړو: (قسمیه)

خوشحال خان وایي:

په وفا د عاشقانو

د معشوقو په جفا ړو (۱)

د وصال په سل خوبیه

هجران په زر بلارو

(۱۷۲ - مخ)

دا کلمه د (قسم خورلو) په مفهوم
کارېږي. (په) دلته د (قسمیه) کلمې وظیفه
سرتو رسوي او له ظرفي یا استعلايي آداتو

---

(۱) په ارمغان خوشحال (۴۸۳ مخ) کې د دې ټولې غزلې د پای قافیوي (ړو)
په (گو) اړولی او د خوشحال شعر یې خنډنی کړی دئ.

سره باید مغالطه نه سي. په فارسي ژبه كي
(ب) د قسميه توري كار وركوي.
بجان دوست كه غم پرده بر شما نه درد
گـــــــــــــــــر اعتماد بر الطاف كار ساز
كنيد

دلته (بجان دوست) معنا (د دوست په سر
مي دي قسم وي). په عربي كي (واو) د قسميه
توري له پاره راځي:
"والعصر"، "والشمس" يعني قسم مي دي په
مازيگر وي، قسم مي دي په لمر وي.
د (رو) كلمه د كندهاريو شاعرانو په
كلام كي سته:

مولوي عبدالغفار بريالي وايي:

رو په ناز د دلبرانو

رو په آه د سوخته گانو

رو په كبر د خوبانو

رو په درد د بېدلانو

(اهاړ- ۹۵مخ)

د ميوند د ډاگ قهرماني، ملالي ويلي دي:

كه په ميوند كي شهيد نه سوي

خدايزو لاليه بې ننگي ته دي ساتينه

(ځيني كسان دا لنډي د "رو" كلمي

داستعمال له وجهي جعلي بولي او وايي چي

"رو" د دې سيمي لغت نه دي. مگر تاسي د

ارواښاد بريالي په شعر كي ولوستل چي هغه

مرحوم يې په رواني سره كاروي. "رو" كلمه

له كندهاره تر اټكه د استعمال پراخه اورشو

لري. حميد مومند په نيرنگ عشق كي پنځه

ويشت بيته د (رو) پر قافيه باندي سره تړلي

دي (وگ كليات - ۴۳۰، ۴۳۲ مخونه).

خوشحال خان بل ځاي ويلي دي:

چي سر په مخ كي كيږدي، زړه دې ډوب په

اندېښنو شي

په خدای رو كه خبر يې د خـــــــــــــــــاصانو

له ســـــــــــــــــجوده

(۲۰۸- مخ)

يا:

مرگ د رقیبانو ————— و بل
ژوندون د حبیبانو
خدای یو په هنگام د وصل کیري دا دوه کاره
(۲۱۷- مخ)

هجري ویلي دي:

نور به تېر عمر رانه یشي په رب یو
که ن ————— ظر تغیرد کسبو په ژړا کرم
(۸۴ - مخ)

په متن کي " . . . په رب گو " لیکل سوی دئ
چي په قطعي ډول یې د اشرف خان هجري خپل
وینګ نه سو بللای.

پوهاند دوکتور زیار صاحب په (گ) باندي
د (ر) اړول له معیاریت څخه سرغړونه بولي
اوکبری یې (وگ: لیکلارښود - ۵۲مخ)

+++++

سرره ۵ :

د کندهار په لهجه کي د غره د ميره ښځه
"سیره" بولي (وگ: ښکار او کندهار —
۳۳مخ). خوشحال خان یې د "سرره" په شکل
لیکي:

زرکه دې لېرې له بازو گرځي
سرره دې لېرې له پړانګه غورځي
ګڼه ښي به یې په پورته غورځي
په څوکه کښېوزی نوره به پرځي
(رباعیات - ۲۰۰مخ)

په سواتنامه کي لولو:

هم ګاوز، بزونه، سرزې هم کوته پایي
اما ورکې کرې توپچیانو څه به وایي
(۸ - مخ)

+++++

سېرمي :

د پزي غارو ته وایي. د کندهاری لهجه
وینګ یې (سرمي) او د ځینو لهجو تلفظ یې
(سېرمي) دئ. خوشحال خان یې د لوېدیځي لهجه
وینګ ته نزدې کاروي.

خوشحال وایي:

په عطرو ډوبه هغه خوش رویه

راغله ناگاهه له يوه سويه
تمامه شپه يې راسره تېره كړه
سپېرمې مې ډكې دى د دى له بويه
(رباعيات - ۴۷مخ)

د پښتو په ځينو لهجو كي سپېرمې ورته
وايي. په ارمغان خوشحال كي هم يو ځاى په
همدې بڼه ثبت دي:

دارچيني د پرمهري سره لازم دي
د سپېرمو نسوار يې يوسي رنځ له سره
(ارمغان - ۸۰مخ)

دغه نساوارو ته په كندهار كي د "پزي
نساوار" وايي.

كندهارى مخلص وايي:

پر تندي دي خولى ايښېده په ناز
نه خبرېږي په دربي د لور جهاز
هغه وخت به درڅرگند سي خپل همت
چي دي بوى په سېرمو ننوزي د غاز
(۱۶۶-مخ)

+++++

غېږو:

د كندهار په لهجه كي همداسي ده خو په
نورو لهجو كي (غېږه) ويله كيږي.
ميرزا خان انصاري ويلي دي:
د عالم هنر به واړه پرې تمام كړم
كه سرکښ خاطر په غير كي ونيسمه
(۱۸۴-مخ)

شمس الدين كاكرويلى دي :

**بي كامه بي زبان لكه رباب ديارپه غېږكښي
هردم كوم له شوقه تن تناتانتانا
(۳۰مخ)**

+++++

كړيزه:

كندهاريان يې (كړزه) بولي.

حميد وايي:

چي "حميد" د يار له غم كا سوې كړيزه
د پيريانو غوني زير دېوان په دوک شي
(كليات - ۲۸۹مخ)

+++++

کیران : (کیریان)

(کور) هغه خیرونکی حیوان دئ، چي په پارسي يې (کفتار) بولي. د کندهار په لهجه کي يې جمع (کیریان) ده او خوشحال خان يې هم دې ته ورته کاروي. په فراقنامه کي لولو:
 شغلان، گرگان، کیران
 پاس پښي ږدي په گلان
 (۴۵ - مخ)

+++++

کیرلی:

دا لغت په لوېديځه لهجه کي پوره عموميت لري خو په ختيځه کي ځای "غندلی" نیولی دئ.

خوشحال وايي:

بل ته شړلی، لیرلی تا يم
 بیا په دا کارکښي کیرلی تا يم
 چه ستا په نه دید د ځنکندن شوم
 که مې ته نه وژني وژلی تا يم
 (رباعیات - ۲۰مخ)

په دستارنامه کي د لور د ودولو په برخه کي لولو:

"... چه په اصل په نسب کیرلی نه وي، د دین د صلاحیت په ځلیه متحلي وي، و هسي سري دي ورکوله شي."
 (۱۳۱- مخ)

میرزاخان انصاري وايي:

په طلب يې نحسیت له ستوريو واخيست
 په ښه خوی يې هيڅ ساعن؟ نه دی کیرلی
 (۴۷- مخ)

دکندهارشاعرشمس الدين کاکړويلي دي :
 خوبه شماري منجمان زما دوصل کوکب
 خوبه له لاسه دفلک په بخت کیرلی گرزم
 (۸۷مخ)

+++++

میر:

نر پسه ته ويل كېږي. د كندهار په لهجه
كي د (مېر) بڅينه شكل (مېږ) ده، چې په نورو
لهجو كي يې (مېږه) بولي.

عبدالقادر خان وايي:

وداني د كائنات ده په درې څيزه
اول مېر، دويم غنم، دريم عنب دی
(۲۵۹- مخ)

+++++

وړی:

په كندهار كي (وړی) د انگورو يا غنمو
(خوشې) ته وايي. خو زياتره د غنمو له پاره
كارېږي. د اومو انگورو له پاره (ډنډوری)
او د پخوله پاره د (واشكي) كلمه رواج
لري. خوشحال خان د (وړي) كلمه د انگورو له
پاره راوړې ده:

زړه مې سر تر پايه واړه آبله دی
په فراق كې، لكه وړی د انگور
(۵۴ - مخ)

+++++

۳، ۶: د (ن) مشتركات:

ورونه:

خوشحال د "ورور" جمع "ورونه" او د
تذكير آلت دواړه په (ن) ليكي او دا تلفظ
يې له كندهاري وينگ سره يو شان دئ. په
ختيځو لهجو كي دا دواړه لغتونه په نون ويل
كېږي.

څو تجربه نه كړې خپل زويه ورونه
هومره د ديو په كار مه مونه
زويه هغه دی چه ځان څرگند كا
گنه بهتر دی له زويه لونه
(رباعيات - ۶۲مخ)

د پښتو په نورو لهجو كي ورونه په نون
ويل كېږي. زيار صاحب وايي چې خوشال "ورونه

او غین له کښېني گردود سره سم په (ن) پای ته رسوي" (و: د خوشحال ادبي پښتو - ۳۸مخ). د لیکلارښود په (۲۷۷مخ) کې د نون شکل د لهجوي ارجحیت تر اغېزې لاندې کره بلل سوی دئ. خوشحال خان په فراقنامه کې ویلي دي:
سکه وروڼې قتل کړي
ده یې مال گنجونه وړي
(۶۶ - مخ)

په حاشیه کې ورته کښلي دي " وروڼې = وروڼه یې".

عبدالقادر خان وايي:

بې عمله به دي ښه په چا و نه شي
نه په وروڼو په پلارونو نه په ترو
(۱۳۶ - مخ)

دغه راز په (۲۷۱مخ، ۳۶۹مخ، ...) کې هم وروڼه په (ن) کښل سوي دي.

حمید هم د (ن) په برخه کې د خټکو لار اخیستي ده. دی وايي:

د یار یار د خپلو خپل د وروڼو ورور يم
لکه ومه هغه شان په خپل انځور يم
(۳۲۷ - مخ)

+++++

انگن:

په لوېدیځه لهجه کې همداسې ویل کېږي، خو ختیځه لهجه لکه د (ښ) له آواز څخه چې ځان پېچي، د کلمې د پای له (ن) څخه هم حتی الوسع ځان ساتي او په دې لړ کې یې د (انگن) پر ځای (انگر) ډېرکاروي.

د خوشحال خان په کلام کې دواړه شکله لیدل کېږي. یو یې هر وروڼو دکاتب لاسوهنه ده. تاریخي وژبني قراین پردې باندي دلالت کوي چې (انگر) به دکاتب دتصرف نتیجه وي. خوشحال وايي:

ځان وزره مې هم چاپیردرسره درومي ای نگارې!

چې گهې په شین شین په انگن کې شي روانه

(۲۴۹مخ)

بل خای وایي :

رقیبان دې لکه سپي دي په کوڅه کې
چې انگردي پاکیزه شي، واره چخ کره

(۲۶۵مخ)

+++++

څلرم فصل

۴، ۱: د کلاسیک ادب او لوېدیځي لهجې گډ لغتونه:

په دې برخه کې به هغه لغتونه چې په کلاسیکو ادبیاتو کې راغلي او اوس په لوېدیځه لهجه کې ژوندي پاته دي، د الفې په ترتیب راوړل سي.

آب بازي، اوبازي:

په لوېدیځه لهجه کې "آب بازي" تر "لامبو" زیاته عامه ده. د لامبو یو بل شکل "لمباو" دئ، چې د کندهار په زلمیانو کې رواج لري. خوشحال خان د آب بازي او لامبو دواړه لغتونه کار کړي دي.

خوشحال خان په دستارنامه کې لیکي:

"دا دوه هنره یاد شوی، یو تیر اندازی بل آب بازي... که آب بازي چا نه زده وی، لوئی نقصان واقع کیږی...". (دستارنامه - ۴۸ مخ) په همدې بحث کې د "لانبوزن" لغت هم کاروي، چې په ورپسې مخ کې یې د "لامبوزن" په شکل کېښلی دئ. (په کابل چاپ کې دواړه د "لامبوزن" په شکل دي)

میرزاخان انصاري وايي:

_____ م دلیلو د باور اوبازي نه زده

بیا د شک گرداب هرگوره دی عمیقه (۱۶۹- مخ)

+++++

آهنگر:

په مروجو پښتو قاموسو کې (آهنگر) ته د (پښ) معنا لیکله سوې ده. خوشحال خان د آهنگر لغت راوړي. زه د ده په کلام کې د "پښ" پر لغت نه یم پېښ سوی خو د اشرف خان

هجري په دېوان کي پښ د "پهش" په بڼه راغلی دئ.

لکه اور د پهش له دمه زیاده شي
هغه زړه چي مبتلاوي په دلبرو
(۵۰۵ - مخ)

خوشحال خان ليکي: "په دا شان هنر د
آهن گر چه توره، نيزه، چاره، زغره چه آلات
د محاربات دي، تعلق په ديو لري" (دستارنامه
- ۴مخ، دغه راز ۳۰، ۳۱ مخونه).
په کندهاري لهجه کي آهنگر (ايينگر) او
(پښ) يو څه توپير سره لري. پښ زياتره د
اسانو نالونه او دې ته ورته شيان جوړوي خو
آهنگر چرې، ارې، د تاکبيري ارې، د پسو د
سکوستلو وسايل، قلفان او نور جوړوي.
خوشحال هم د آهنگري په هنر کي همدا
شيان شامل گڼي.

رحمان هم د "آهنگر" کلمه کاروي:

يا تـــ نور دی يا دوکان د
آهـــ نگر و
چي په عشق کښي تصور کړم خپل قلوب
(۲۴ - مخ)

عبدالقادر خان وايي:

همنشين دي نغمه نه مومي بي زياته
په بد فعل بدخصلت دکان د پښ يي
(۳۵۹ - مخ)

آهنگر ته په کندهار کي گگر هم ويل
کېږي. "سل د زرگر يو د گگر" چي مراد يي
سوټک دئ. يعنې د زرگر سل سوټکه د آهنگر له
يوه سوټک سره برابردي.

+++++

أ دوم :

دا لغت د خوشحال خان په کلام کي داسي
لولو:

څه به هر يوه ته حال وايي خوشحاله

د لـــ مو په حال خبر کله ادوم دئ
(۳۴۸ - مخ)

أدوم کلمه د کندهار په لهجه کي ژوندی
کلمه ده او معمولاً د حيوان (څاروي) د پښي

هغي برخي ته ويل كېږي، چي تر زنگانه پورته ده او په پارسي يې (ران) بولي. د انسان د پښې دې برخي ته (ورون) وايي. د ادوم لغت كله كله د انسان له پاره هم كارېږي. د كندهار په لهجه كي د انسان د پښې بېلابېلي برخي له گوتو څخه لوري دا نومونه لري:

- د پښې په خپر (خپره) كي: گوتي، تله، پونده، بجلکه، د پښې بند.

- د پښې تر بند پورته: پونډي (پركي)، زنگون، ورون، ښنگېږ، غبانده.

د پښتو په نورو لهجوكي ادوم ته (پتون) وايي. لكه د ادوم مغیره شكل چي (آدانه) دئ دغه راز د (پتون) مغیره شكل (پتانه) دئ. حميد وايي:

چې شبنم غونډې شېگير واخيست په سر ما
كېښود   س   ر   په
                     تانه د سمندر ما
(كليات - ۸ مخ)

ما يو وخت خپل د پوهنځي استاد جاج صاحب ته خپل يو شعر ولوست:

صوفي   اور منعه كولو د شايسته وو له ديدنه
منافق ته چي ښه خيړ سوم سر يې پروت وو پر ورانه
استاد راته وويل چي د (ورانې) پر ځای (په پتانه)
ورواچوه. زما خيال سو، چي د دوی په لهجه كي دغه كلمه عامه نه وه.

په انگرېزي ژبه د چرگانو ادوم ته (drum stick) وايي يعني د ډول لرگي. د كندهار په لهجه كي له اوسپني څخه جوړي سوي دغه راز وسلې ته (خوردوم) وايي.

خوشحال د ادم خېلو اپريديو د توصيف په ترڅ كي د "پنډی" لغت داسي راوړی دئ:

په   ود كي لكه ها له ويشتو خلاصي
پښې كمكې، غونډې پنډی پهن سريني
(۴۶۰ - مخ)

+++++

ارکه :

خوشحال خان د كاله پاڼی د هېليو په بيان كي د "ارکه" لغت راوړی دئ.
په ارکه وو   لامل دي

سونا هم پکي خال خال دي
(فراقنامه - ۴۷مخ)

د (ارکه) په نامه مرغه ماته نه دئ
رامعلوم او نه مي په مروجو قاموسو کي
موندلی دئ او د خوشحال فرهنگ چي د معاون
سرمحقق محمد اسمعيل سره بن په قلم په ۱۳۶۵
کال په کابل کي خپور سوی دئ، د نومونو په
برخه کي يې راوړی دئ او ورته کښلي يې دي:
"يو کوچنی مرغی ده چي د باز په واسطه ښکار
کيږي". په دې قاموس کي لکه نورو نومونو ته
چي لاتيني نوم هم کښل سوی وي، د دغه نامه
لاتيني معادل نسته، ځکه يې سمه څېړنه راته
ميسره نه ده.

په کندهار کي هغو کوترو ته، چي په هوا
کي بازی نه کوي او تر لوټن (ملاقي) کوترو
غټي هم دي، (ارغه) کوتري وايي. ارغه
کوتره صحرايي کوتري ته ورته ده.
+++++

ارهټ:

ارهټ، ارهد، هغه کوهي (څاه) ته ويل
کېږي چي د لويو مخکو د اوبولو (خروبولو)
په نيامت کيندل سوی وي. دغه راز کوهي ته
اوس (باوړی) وايي. دا کلمه پاکستان ته د
افغانانو د وروستي مهاجرت په دوران کي د
کندهار لهجې ته راغلي ده. پخوا دا کلمه د
ديورنډ تر پولې ها خوا ته ماورپدلي
وه. بايد ووايم چي دکندهار په عامه محاوره کي
داکلمه د (ارهد) په شکل ويله کېږي.
دکندهار يوشاعرانوپه دپوانوکي چي د (ارهټ)
په شکل ثبت ده، غالباً به دکلاسيک ادب دخطي
دپوانو همداراز ثبت اغېزه پکښې کړې وي.

ميرزا خان وايي:

د وحدت په ځان لسه ځان سره بازی ده
د کثرت نوم يې ارهد کړ يا گرداب شو
(۹۷- مخ)

ميرزا احسان بارکزی وايي :
ماتول اوسازول دفلک کار دئ

زنده سرواره منگي دي ارهټ
(۵۰مخ)

شمس الدين كاكروايي :
كښت د عمرمي سيراب په باران نه شو
اوبوم يې دسروسترگوپه ارهټ
(۴۲مخ)

+++++

استوگنه:

استوگنه د (اوسېدلو) په معنا لرغوني
كلمه ده. دا كلمه په پخوانيو متونو كې د
"استوگه" په شكل راغلې ده. د كندهار په
لهجه كې هم پخوا "استوگه" رواج وه خو اوس
يې پر خای "استوگنه" وپلته كېږي.

اشرف خان هجري ويلي دي:

په ادب پـه نـېـكـي مـت كـوه خـټـكه!
د استوگي خای دلي نشته سفر دی
(۱۹۲ - مخ)

بل خای يې بيا د استوگني په شكل راوړی
خو هلته بيا كاتب په (ړ) كښلې دئ.
زُخ دي نه دی ماني مه څكوه فلک ته
د استورنې مكان ستانس د ثراب دی
(۵۲۵ - مخ)

د رحمان بابا په دېوان كې هم "استورنه"
چې د "استوگنه" ناسمه ليكنه ده، زياته
راغلي ده.

په تـــوده زمكه استورنه ده مشكله
خه به زيست شي له رحمان سره د چا
(۱۲۶ - مخ)

په ۱۹۱مخ كې يې بيا په (گ) كښلې ده.
ښه استوگنه د دوه ورونو سره نه شي
بلكه اخـــلي يو تر بله
آزارونه

مرحوم قلندر مومندپه پټه خزانه كې د
استوگني كلمه د دغه كتاب د جعليت يو دليل
بولي چې نور پوهان ورسره موافق نه دي.
استوگنه لغت د پټي خزاني تر كښلو پخوا په
پښتو ادب كې مروج وو.

+++++

الابلا:

هر څه ته لاس اچول، حلالی و مرداري سره
گډول، ...

په ظفراللغات کي يې د دې ويي معنا
داسي کښلي ده: "بيکاره او بي ښي څيزونه،
گډ گا ډيره څيزونه، ...، درد، رنج، مصيبت"
د کندهار ښځمنی وايي:

"الابلايه وکم، زوی و لوربه په ماره کم،
د مولا جواب به څه کم".

خوشحال خان ويلي دي:

که مثال يې په دنياغواړي له مانه
چي الابلا پکې وي هـغه ډنډ دی
(۳۳۸ - مخ)

يا:

هره ورځ د دې فاني دنيا دپاره
زرفتنې، الابلا، دغادغل کړي
(۴۴۴ - مخ)

پارسي ژبي هغه وخت چي غواړي د يوه کار
له ذمه واری او مسئوليت څخه ځان وکارې نو
وايي " الابلا، بگردن ملا".

+++++

الپته:

دسرله **خوادخلوروتورو** په زور (فتحه)
تلفظ کيږي او فشار يې پر وروستی څپه دئ.

دا لغت د کندهار په لهجه کي د
(وارخطا، سرگردانه) په معنا ژوندی دئ او
په ورځني محاوره کي زيات کارېږي.
ظفراللغات يې هم دې ته ورته معناوي کښلي
دي. په کلاسيک ادب کي ځای ځای د عربيت تر
اغېزې لاندي "الفته" ليکل سوی وي.

خوشحال خان ويلي دي:

ښه خو دا چي يې برقع په مخ پرته ده
او که نه پرې به وگـري الفته شي
(۳۷۱ - مخ)

يا:

که د مخ ښايست يې دا دی چي ليده شي

لابه ما _____وندي پرې ډير الفته
کيري
(۳۷۳ - مخ)

په دستارنامه کي هم " الفته " راغلي ده .
" لږ چه تازه دم وي ، بهتر تر هغوډيرو
چه ستري آفته وي " .
(۹۵ - مخ)

اشرف خان هجري وايي:
الفته قيس يي هسي رنگ جدا کا
چه د تور قفس بندي غم د ليلا کا
(۴ - مخ)

+++++

انا:

په کندهار کي د مور يا پلار مور ته
(انا) وايي. په ختيځه لهجه کي يي (نيا)
بولي.

حميد مومند ويلي دي:
چي، انا! په فلاني کلي کي مقامه
يوه جن ده گل اندامه _____ وفا نامه
(کليات - ۵۰۹ مخ)

+++++

اوتاک:

د اوتاک لغت په کلاسيک ادب کي هغه راز
راغلي دئ لکه په لوېديځه لهجه کي چي
کاربري. اوتاک د کندهار په لهجه کي تر
"خوني، اطاق" پراخه معنا لري. پخوا به په
لوی اختر کي خلک د شاه اغا مېلې ته وتل. د
هرې ډلې اوتاک به معلوم وو. د شالمار په
مېلو کي به هم د هر کلي اوتاکونه جلا ول.
په اوتاک کي به يې يوه برخه د اشپزی له
پاره وه، نغري به يې پکښې جوړ کړي ول، بله
برخه به د ناستي ځای وو، کمبلي به پکښې
اوارې وې او بستري به شاوخوا پرته وي. د
شپې د خوب له پاره يې هم له دغه ځايه کار
اخيست. د لمانځه له پاره به يې بله برخه
ټاکلې وه. دې ټولو ته يې په مجموع کي
اوتاک وايه. د روسانو د اشغال پر وخت د

کندهار په ماله جات او ارغنداو او نورو
سیمو کې د مجاهدینو اوتاکونه ول.
په پښتو کلاسیک ادب کې د اوتاک لغت
زیات راغلی دئ. په دستارنامه کې "اسباب
معیشت" تر عنوان لاندې داسې لولو:
"بل اوتاک یعنې د استوگنې ځای"
(۱۴۵- مخ)

په فراقنامه کې وایي:
اوس یې رخ د _____لنگی او د دوهی
دی
د خوشحال چې سرای اوتاک و واره تېر شه
(۷- مخ)
بل ځای:

_____غه ملک واره اوتاک دی
چې پکې کښلی بختناک^(۱) دی
(۳۸- مخ)

دمیرزاحنان بارکزي به دېوان کې اوتاک کلمه
په قاف لیکل سوې ده خومرادیې
(خونه، کوټه، اطاق) نه دئ، بلکې مطلب یې هغه
راز اوتاک دئ چې
کلاسیکوشاعرانو پخپلواشعارو کې راوړی دئ. دی
وايي:
لکه ځغلي لېونې سپی له اوتاقه
هسي ورک شوه رقیبان دشکرلب
(۴۴مخ)

پوهاند زیار صاحب چې د اوتاک کلمه د
عربي (طاق) گڼلې ده (د خوشال ادبي پښتو - ۳۶مخ)
د تأمل وړ خبره ده. د پښتو (اوتاک) غالباً
له تورکي ژبې څخه راغلی دخیل لغت دئ. په
تورکي کې "اتاق" د خونې او خړمې په معنا
کارېږي او وایي چې کله کله یې د "اتاغ" په
شکل هم تلفظ کوي (وک: غیاث اللغات). زما خیال
دئ ته چې د عربي "طاق" به هم د تورکي
"اتاق" معرب شکل وي ځکه په قرآن کې د
"طاق" کلمه نه ده راغلي (وک: معجم المفهرس - د
الف ردیف. هورې تاسې د "طاق" کلمه نه مومئ).

^(۱) بختناک د خوشحال خان زوی وو.

دوکتور هاشميان صاحب " اتاق " دري ژبي
ته له ترکي څخه راغلي کلمه بولي (وگ: آئینه
افغانستان، شماره مسلسل: ۱۱۸ - صفحه ۲۳).

+++++

اوستری:

آخري، وروستی.
قاموسو هم په همدې معنا ثبت کړی دئ.
مذکر حالت يې (اوستری) دئ لکه: اوستری
دیدن

دا لغت په کندهار کي په همدې شکل
ژوندی کلمه ده. یو متل دئ چي وايي "اوستری
ورځ نامرده ده".

حمید مومند ویلي دي:

راشه که هوا د اوستري دید لرې بي رحمه
_____ر ستا د دیدن يې سره کفن کي

ونغاړه

(کلیات - ۲۲۳ مخ)

+++++

ایڅي:

په ظفراللغات کي دې لغت ته کښلي دي:
"په تکو ویل، مجازاً یوه خبره ښه یادول" او
په مثال کي د خوشحال خان همدا بیت چي ما
هم رااخیستی دئ، راوری دئ.

د کندهار په لهجه کي کوچنیانو ته د
"قاعده بغدادی" د تدریسولو په وخت کي د
کلمو د حرکاتو له مخي د هغو د تلفظ زده
کولو یوې طریقي ته (ایزگی) ویله کيږي. د
مثال په توگه د "معلم" کلمې تلفظ داسي
ورته ښوول کيږي "میمه عین زرمع، لامه میم
زیرلیم، معلم" دا طریقه د تلفظ زده کولو
یوه پخوانی اوږده تخنیکي قاعده وه چي اوس
لا هم د کورني تعلیم په نصاب کي شامله ده.
د خوشحال خان په کلام کي دې عمل ته
"ایڅي" ویل سوی دئ. (ایڅي) او (ایزگی) سره
ورته لغتونه دي.

خوشحال وايي:

هغه کوم سبق د ناز او د نیاز دی
چې وما یې په ایځي نه دی راکړی
(۳۵۲- مخ)

دغه راز لوست ته "په زور و زېر ویل"
اصطلاح هم په کندهار کې سته.
+++++

ایداد:

(ایداد) په لوېدیځه لهجه کې د (سرزنش،
سزا، تړل) په معنا عام لغت دی. علامه رشاد
د امیر شېرعليخان او سردار محمدامین خان
د مخالفت په برخه کې د امیر له خولې لیکلي
دي: "... سردار محمدامین ته ووايه زما ستا
سپکاوی نه دی هېر ... که زه په بري کابل
ته راستون سوم، ایداد به درکړم (د کندهار
یاداشتونه - ۱۸۲مخ).

ډاکټر پالوال صاحب یو ځای کښلي دي:
"څنگه چې ساگزو له انگلیسانو سره په جنگ
کښي د سرغنه محمدايوب ملاتړ وکړ، نو تر بري
وروسته، امیر عبدالرحمان خان، چې په
کندهار کښي په تور امیر سره شهرت لري،
ډیری ساکزیان ئې په ایداد کښي له هلمند
ناوې څخه د افغانستان و شمال ته فرار کړل"
(معیاري پښتو - ۴۴مخ).

د کندهار ښځمنې یوه وراشه لري: "مور و
پلار مې وکړه ازارونه، ما خواري تې راکړه
ایدادونه".

د خوشحال په شعر کې دا لغت څو واره
راغلی دی خو کاتبانو او ناسخانو یې په
لیکنه کې څو شکله (هداد، اهداد، احداد)
ثبت کړي دي.

تل گریوان په اوښکو لوند، ساره آهونه
چې خوشحال مین کېده دا یې هداد دی
(۳۵۲- مخ)

په حاشیه کې کښلي دي: "په دریمه کې
(ایداد) په ارمغان، کلیاتو او دوهمه کې
(احداد) دی".

يا بل خای له پښتنو څخه د سر ټکولو په وخت کې وایي:

اول زه، دا نور د پسه
خو شته واړه د احدات دي
(۳۵۹ - مخ)

دې خای ته مرتب هیڅ رازحاشیه نه ده ورکړې او داسې ښکاري، چې د چاپي متونو ترتیبوونکي د دې کلمې په معنا کې مردود (شکمن) ول ځکه یې همداسې پرې ایښی دئ. کاتبانو او ناسخانو د ایداد پر کلمه باندي د عربي "احدات" خیال کړی دئ. د عربي احدات د عبدالقادر خان خټک د دېوان (د ۱۳۶۸ ش کال چاپ) په لغتنامه کې په "په جرم حد لگول، سزا ورکول، تعزیر" معنا سوی دئ. دا معناخو له ایداد سره هم نزدېکت لري خو د پښتو ایداد مستقل او په پښتو کې مروج لغت دئ او دعمومي عادت له مخې به عربي گڼل سوی وي.

خو د دې خبرې یادونه به هم په زړه پوري وي چې په قاموسو کې د (احدات) لغت په دغه معنا ثبت سوی نه دئ. په لغتنامه دهخدا کې د (احدات) لغت ته داسې لیکل سوی دي: " ... سوگ داشتن زن بشوهر، ... باز ایستادن زن از زینت. جامه سوگ پوشیدن، ... تیز کردن کارد و امثال آن بسنگ وسوهان".

يا: _____ اقي نن د سرشاریه شراب راکړه

محتسب چې حاضر نه دی، څه احدات شي
(۴۱۸ - مخ)

دلته بیا فکر کوم له (ایداد) څخه
(احدات) جوړ سوی دئ.
يا:

چې بل _____ وته نظر کړم دهداد شم
تورې زلفې یې دورې دي اویزاندي
(۴۲۹ - مخ)

(هداد) د (ایداد) مسخه سوی شکل دئ. په حاشیه کې یې ورته کېږي دي " په لومړی کې

(احداد) او په دوهمه او دريمه کي (اهداد) دی".

یا:

په گل چه هومره مينه بلبل کا
سيل د بلبلو باندي غلغل کا
د نياسته و عاشقان ډېر دي
عالم به ولي اهداد د گل کا
(د خوشحال رباعيات - ۲مخ)

د رحمان بابا په ډېوان کي هم د "اهداد"
په شکل ثبت دئ.

هر اهداد چه راکاوه شي ستا په مينه
په ليمه خه ما قبول هغه اهداد دی
(۲۴۱ مخ او دغه راز ۲۵۹مخ)

هجري ويلي دي:

په تگي مي يي زړه يوور اوس مي سر وړي
چي دې مست مي ورکاوه دا لوی هدادی
(۱۹۹- مخ)

عبدالقادر خان وايي:

نور چی بوس و کنار کا عيب يي نه وي
زه چی تش کاته کوم زما اهداد شي
(۲۹۶- مخ)

په حاشيه کي يي ورته کښلي دي: "ک:
(هيداد)، (پ، آ): اهداد".

حميد مومند وايي:

چي په ما دي هم له ما دي
پرې ناحق د بل ايداد کړم
(کليات - ۱۴۴مخ)

یا:

چي مي کړی خود کورده په خان فساد دی
هر چي شومه ښه چي شوم دا مي اهداد دی
(۴۳۲- مخ)

کامگار خټک وايي:

وابه نه ورم د دابرو له جواره
خپل پردي که همگي زما اهدادکه
(۱۱۳- مخ)

په دې باب نور مثالونه هم سته.
"اهداد، اهداد، هداد، هيداد" ټول د
"ايداد" مختلفي املاوي دي.

دا لغت د راحت زاخيلي په لغات افغاني
او د وزير محمدگل خان په پښتو سيندکي نسته
او له دې څخه څوک ويلای سي، چي په ختيځو
لهجو کي يې رواج عام نه وو. ظفراللغات بيا
اخيستی دئ او زما يقين دئ چي د هغه ماخذ
به هم کلاسيک متون وي نه عامه محاوره.

+++++

ايسېدل:

د کندهار په لهجه کي د (ښکاره کېدل،
معلومېدل) پر ځای د (ايسېدل) کلمه زیاته
باب ده. خو په " ښه مي نه ايسې" عبارت کي
يې معنا دا ده چي " ښه مي نه درځه راځي"،
" بد مي په نظر راځي". دا کلمه په کلاسيک
ادب کي سته خو اوس يې د استعمال هڅه کمه
سوې ده.

حميد مومند ويلي دي:

هر خاکسار چي خاکساري نه کا ښه نه کا
هر څوک ښه ايسې په خپل رسم و رواج
(کليات - ۵۳مخ)

بل ځای وايي:

لکه شوم چي په خورونکي سپي نازېري
هسې ښه _____ اېسي د ترکو رقيبان شوخ
(۶۰- مخ)

ميرزاخان انصاري وايي:

مينه _____ شي بي ديدنه
ديدن ښه ايسې په مينه
(۱۹۰- مخ)

مولوي بريالی وايي:

زوی چي دم د بي لاری په ځان کي پوکئ
نور زیاتي ورته بد اېسي د خپل پلار مخ
ما چي دم د شوخو سترگو پر ځان پوکئ
ته وا څه به مي ښه _____ اېسي د بل کار
مخ

(اهار - ۲۶مخ)

+++++

بارخو:

په لوېديځه لهجه کي (بارخو) د (رخسار) له پاره کارېږي. د پښتو په نورو لهجو کي ورته (اننگي) وايي. خوشحال خان خټک خال خال (اننگي) لغت کاروي خو د (بارخو) کلمي د استعمال پله يې درنه ده. خوشحال خان پخپله جوړه کړې الفبې کي د (ر) توري له پاره پر (ر) باندې همزه ږدي. ما ته دا فکر رالوېږي چې په "بارخو" کي به کاتبانو دغي همزې ته سمه پاملرنه نه وي کړې. خو دا صرف يو حدس دئ. دا څو ځايه به په گډه سره ولولو:

گل د لاله ښه دی، راته وايه که بارخو يې؟
 ســـــــــــــــــــــــتا زيبا بارخو به له گياه
 کړم برابره؟

(۶۰ - مخ)

يا:

په بارخو دې مار حلقه شو که صهبا مې
 ستا د تورو زلفو خولې وته سر مات کړ
 (۷۲ - مخ)

د خوشحال رباعيات (د پښتو ټولني چاپ) کي يې "بارخو" کښلی دئ.

بارخـــــــــــــــــو يې نه دی گل د گلاب دی
 زلفې يې طــــــــــــــــعن د مشک ناب دی
 راشه که دواړه شونډې يې گوري
 چې پرې مستيري هغه شراب دی
 (رباعيات - ۱۲۳مخ)

د خوشحال خان او رحمان بابا په دېوانو کي ځای ځای د (بارخو) پر ځای (اننگي) ورلوېدلی دئ چې ښاغلي پالوال صاحب يې تفصيلي يادونه او هغه وړانې بيان کړی دئ، چې د دغي لاسوهني له اسितه د رحمان په شعرکي پېښ سوی دئ. (وگ: معياري پښتو - ۲۳مخ)

+++++

برايي: برابره، تېره شپه

دا لغت په لوېديځه لهجه کي ډېر عام دئ او په ختيځه لهجه کي يې پر ځای "بېگاه"

شپې و ورځي معنا ورکوي. که له سترگو سره راسي نو بيا (برندي سترگي) د شوخو سترگو معنا ورکوي. دا لغت قاموسو اخیستی دئ او همدغه شاني معناوي يې ورته کښلي دي. په کلاسيک ادب کي يې هم په همدې معنا موندلای سو. هلته چي کله له "کښېنستل" سره يو ځای کار سي نو "برند کښېنستل" د مغرور کښېنستلو معنا ښندي. دغه راز کښېنستلو ته په کندهار کي "په اډه مار کښېنستل" وايي. اډه مار د (په ځان مغرور) معنا لري. خوشحال خان په دستارنامه (۱۱مخ) کي ويلي دي: "څوک چه دستار تړي - د دستار په حقيقت د وپوهيږي - د دستار حق د وپيژني - قابليت او لايقت د ئي حاصل کا - که قابليت او لايقت ئي حاصل نه کا - دستار په سرکا - برندکښيني - دا هسي دستار، دستار باله نه شي".

برنده:

خوشحال خان وايي:

چې سترگې په رنجو کړې، برنده کښيني خورې زلفې

چې غټ به درته گ_____وري يو يو مرد
ب_____ويه بللی

(۳۲۲ - مخ)

په سواتنامه کي لولو:

نوم په ځان باندي کيږده د عالمانو

په دا هسي علم برند کښيني ملا شي

(۳۴ - مخ)

يا:

د خوشحال غوندي به مست گرځي په ميو

چې هوا د برندو سترگ_____و د

چا ستا وي

(۴۰۹ - مخ)

هجري ويلي دي:

يوه سترگه يم د گنگ بله ج_____منا کړم

چه رايايې برندي سترگي د اشنا کړم

(۸۴ - مخ)

رحمان بابا وايي:
وبه نه وينې د ترکـــــــــــــــــو برندي سترگي
مگر خان په خپلو وينو کشي سالو کړې
(۴۹- مخ)

د کندهار مولوي بريالي صاحب ويلې دي:
يا مي خيال د برندو سترگو سو په زړه کي
يا په برخه د بډای ســـــــــــــــــو د
دولت رنځ
(اهار - ۳۰مخ)

په ظفرالغلات کي يې د " غصه ناک، سپين
سترگي او بي حيا" معناوي هم ورته کښلي دي.
د دې معناوو مصداق ما نه په کلاسيک ادب کي
موندلی دئ او نه مي پخپله لهجه کي. تر
کومه ځايه چي ما څېړنه کړې ده. (برند،
برنده) دواړه په مثبتو صفتو کي راځي.
+++++

بدلي، سندري:

غزلي، تراني
مفرد يې (بدله) ده. دا لغت په لوېديځ
گردود کي د (غزل) له پاره زيات کارېږي.
نوی نسل اوس د (سندري) ويی هم کاروي خو په
عامه محاوره، په تېره بيا د ښځمنو په
خبرواترو کي (بدلي) لغت ډېرکارېږي. په
ختيځ گردود کي د (بدله) جمع په اوږده (ې)
سره ليکي.

خوشحال خان وايي:

هومره بدلي هـــــــــــــــــومره سندري
تـــــــــــــــــمامې نه شوي د عشق خبرې
فهم مي وکړ د عشق په کار کښي
لـــــــــــــــــري نژدې دی نژدې دی لري
(رباعيات - ۲۸۰ مخ)

په دستارنامه کي د " ازدواج د معاشرت "
په برخه کي راغلي دي:
"چي ميره يې غائب وي... سندري بدلي دا
دي نه وايي - حزن دلگيري دي پرې غالب وي."
(۱۲۲- مخ)

د سيد راحت الله راحت زاخيلي په لغات
افغاني، د وزير محمدگل خان مومند په پښتو
سیند او د ميا بهادرشاه ظفر کاکاخېل په
ظفراللغات کي د دې لغت نسته والی پر دې
خبره باندي دلیل کېدلای سي، چي په ختيځو
لهجو کي دا لغت دونه عام نه دئ چي قاموسو
ته دې لار موندلې وي خو د خوشحال خان په
ژبه کي دا لغت موجود وو.

+++++

بوده:

د بار ورونکي حيوان (خره، آس) په
معناپه لوېديځه لهجه کي ژوندی کلمه ده.
خوشحال خان يې هم راوري:
په هر نام چي دي رضا هغه مي بوله
آدم زاد، فرشته، پري، بوده، ليوه يم
(۱۲۵- مخ)

+++++

بيهان:

د کندهار په لهجه کي بيهان د آس بچی
ته وايي. په نورو لهجو کي يې د (بيان) په
شکل تلفظ کوي. ښځينه جنس ته يې (بيانه)
وايي.

خوشحال وايي:

بيهان د اســــــــــــــــــــــپو کله یکسان دي
ځيني ټټوان دی ځيني اســــــــــــــــــــان دي
ځيني د بار دی د زیست روزگار دي
ځيني د تــــــــــــــــــــــــــــورې د برگستوان دي
(رباعیات - ۱۵۶مخ)

مولوي بريالی وايي:

د رقيب په خوشگويي به غلط نه سم
پای بسته وي پـــــــــــــــــــــــــــــه اول مزله بيهان
(اهار - ۹۰مخ)

+++++

پدل:

په لس زره پښتو لغتونه کي يې د دې لغت
معنا "اثر" کېلی دئ. لغات افغاني نه دئ
ثبت کړی. پښتو سیند په "تائير" سره معنا

کړی دئ او ظفراللغات یې "شعور، بې عقل، اثر" معناوي بللي دي. پدل ماتېدل یې په "بې اثر کول" سره معنا کړی دئ. د خوشحال خان خټک کلیات (نوی چاپ) په وپېپانگه کې یې "گټه، فایده، مثبت اغېز، بښېگنه" معناوي ورته کښلي دي.

دا لغت د کندهار په لهجه کې ډېر عام دئ خو کومې معناوي چې قاموسو کښلي دي، د کندهار د لهجې له استعمال سره ډېرې نږدې نه دي. په کندهارۍ لهجه کې (له یو چا سره پدل ماتېدل) دا معنا لري چې له هغه سره اوس په خلاصه خوله، بې له کوم مانع او خنډه او بې له کومې ملاحظې راشه درشه، خبرې اتري کېدلای سي. د مثال په توگه یو څوک د یو چا مجلس ته د شرم او حیا یا کوم بل دلیل له اسیته ورتلای نه سي. یو بل څوک یې له ځانه سره دغه مجلس ته بیایي. تر دې وروسته نو د ده پدل مات سو او نور نو په پوره زړه نوموړي مجلس ته ورتلای سي.

خوشحال خان خټک دا لغت کار کړی دئ خو په معنا کې یې زه شکمن یم. نه هغه معنا پکښې موندلای سم چې قاموسو راوړې ده او نه هغه مطلب ځنې اخیستلای سم چې زما پخپله لهجه کې ځنې اخیستل کېږي. گویا دا لغت په "حل طلب" لغاتو کې راځي.

خوشحال خان وایي:

نه یې قدر شته نه پدل

ډیر ترمور اوتر جراد دي

(مخ - ۳۵۹)

دا بیت په ټولو چاپو "مرغلري"، "ارمغان" او "د خوشحال خان خټک کلیات" کې په همدې شکل ثبت دئ او د هغې غزلي د پای له خوا دوهم بیت دئ چې د پښتانه په ذم کې ویلې سوې ده او مطلع یې ده:

پښتانه که آدم زاد دي

په خویونو کېښي هناد دي

په نوموړي بیت کې "ترمور" کلمه ما ته

"ترهور، ترور" ایسي او چاپي متونو دا کلمه

سمه ثبت کړې نه ده. ځکه اول خو د (ترمور) لغت هیڅ معنا نه لري او هیڅ قاموس هم دا لغت نه دئ راوړی. دوهم دا چې په نیم بیټي کي "ترمور، اوتر، جراد" پرله پسې راغلي دي او مترادف لغتونه باید وي. (ترهور، ترور) وارخطا ته وایي، (اوتر) هم وارخطا، سراسیمه ته ویل کېږي او (جراد) د بې پروا، زړه ور ته وایي. دا معناوي له بیت سره لگېږي هم.

په ارمغان خوشحال (۳۹ مخ) کي راغلي دي:

د ناقصي پوهي بدل په کار نه دی
د دانا فکـــر خطر لري
خطير

+++++

پسور:

د (عرض، بر) په معنا په کلاسیک ادب او لوېدیځه لهجه کي کارېږي. په ختیځو لهجو کي له (پسور) او (سپور) دواړو څخه (پ) غورځېدلې ده خو په لوېدیځه لهجه کي بیا دا دواړه لغته له (پ) سره تلفظ کېږي. په کلاسیک ادب کي هم له (پ) سره یو ځای راغلی دئ. په ځینو ځایو کي چې (پسور) د (سور) په شکل راغلی دئ، یقین ته په نزدې گمان سره ویل کېدلای سي، چې دا به یې د شاعر خپل تلفظ نه وي. مثلاً خوشحال خان د (پسور) لغت په مغیره حالت کي (پساره) کاروي.

خبردار یې په پساره په اوږده نه وي
چې درياب تر کومه لار دی پهن تر
(۵۷- مخ)

دلته که له (پساره) څخه (پ) وغورځول سي، یو بې معنا شی ځني جوړېږي.

د (سپور) ویی هم له (پ) سره یو ځای راوړي.

د جهان بلا دې کل وي
خو دې نه شي ویی سپور
(۶۸- مخ)

+++++

پل:

(د لومړي توري به زوه ره كي) معاف، بخښل
د كندهار په لهجه كي (پل) په همدې
معنا ژوندی او په محاوره كي عام لغت دئ.
څوك چي په كوم غټ سفر ځي، دوستانو ته وايي
"حق راپل لرئ" يعني كه مو حق راباندي پاته
وي، راويي بخښئ. دغه راز غوښتني ته "حق
پليت" وايي.

(پل) لغت په همدې معنا په نورو لهجو
كي نسته. ارواښاد سرمحقق دوست شينواري په
"زړه پانگه" كي د دې لغت په باب ليكلي
دي: "... (پل - پله = معاف، بخښلي) صفت
دی، چی د پښتو په لويديځه (د كندهار) لهجه
کی بيخي ژوندی او مروجہ لغت دی. خو په
ختيځه لهجه کی له استعماله وتلی دی. دغه
كلمه نه يوازی دا چی زموږ په لرغوني ادب
کی زیاته استعماليدله بلکی په آريایی ژبو
کی يی ژوره ريښه لرله ...". (زړه پانگه - سريزه
- ۴ مخ. نقل قول کت مت او د چاپي متن په املاء رانقل سوی
دئ . م . م . م).

خوشحال خان ويلي دي:

ما خپل خـون ورته پل کړی
که زما د مرگ عذاب شته^(۱)
(۲۹۴- مخ)

ميرزا خان انصاري وايي:

چي په قصد و هسي جنگ وته هوس کړی
اول خپله خـونـرېزي
کـره پله پله
(۱۷۹- مخ)

+++++

په مټي:

د كندهار په لهجه كي دا لغت د (ايله،
ايله بېله) په معنا كاريږي. پوهاند زيار

---

(۱) د ظفراللغات په مثالو كي دا بيت داسي ثبت دئ: "که زما
د خون عذاب شته"

صاحب يې (په) ځني غورځولې دئ او پر ځای يې
يوازي "مټې" کاروي.

حميد وايي:

په دا رنگ يې تر بېگه په هـــــــــــــــــزار
مټې

وساتلې په گربوان کې سرې سکروټې
(۴۸۹- مخ)

مولوي بريالی وايي:

ناميد اوســـــــــــــــــه له شکلو "بريالیه"
دوی په مټې عملي کا اول خپل ناز
(اهار- ۴۸مخ)

+++++

پوري ووري:

"په يوه خوا ننوتل او تر بلي خواوتل"
ته ويل کېږي. په قاموسو کې په "آنطرف
واينطرف" ترجمه سوی دئ. په لویدیځه لهجه کې
عام مروج لغت دئ . په کلاسیک ادب کې يې
داستعمال مواردسته .

ميرزا خان وايي:

شايسته بانه يې غشی د خدنگ دی
تر دا سختو زرو به ووزي پوري ووري
(دېوان - ۲۲۵مخ)

شمس الدين کاکرويېلي دي :

دهجران په سيخ سوری شوم پوري ووري
لکه نی له هره بنده جداوایم
(۹۱مخ)

+++++

پوونده:

په لوېدیځه لهجه کې کوچیانو ته
(پوونده) هم ويل کېږي.

ميرزا خان انصاري ويېلي دي:

ځینې ځینې پـــــــــــــــــوونده شي

څوک حاصل له تجارت کا

(دېوان - ۲۰مخ، د کابل چاپ - ۱۳۵۴ش)

بل ځای:

پوونده و مزارع ته وکړه سانه^(۲)
د زړه ذکر دي پټی شو پوله پانه
(مخ ۱۹۳)

+++++

پېڅر:

د (پېڅر) کلمه د کندهار په لهجه کي د
(دېر زیات) په معنا کارېږي. قاموسو په همدې
معنا ثبت کړی دئ او خوشحال خان یې هم په
همدې معنا راوړی دئ:

په پیڅر به د هـــرچاکره پراته
وو^(۳)

که دا دُرْمي د ړلی غونډې ارزان وای
(مخ ۳۳۸)

خوشحال خان په سواتنامه کي وایي:
که په سوات کې په پېڅر دي ورېړي ماشي
د منگـــ وړو، برورو، ویل په
چا شي؟
(مخ ۷)

+++++

پېزی:

مراوی، پژمرده (پارسي):
د کندهار په لهجه کي په همدې معنا
ژوندی کلمه ده. قاموسو هم راوړې ده.
حمید مومند وایي:

له ســـاده مخه د صبر سبق چا
زده
څو پېزی د خط په زېر و په زور نه شي
(کلیات - ۲۹۱ مخ)

+++++

---

(۲) په زړه پانگه کي یې "سانه" ته (خبره) معنا کښلې ده.
په کندهاری لهجه کي "سیانه" هغه چا ته ویل کېږي چې
(هوشیار، په خبره پوه) وي.

(۳) په حاشیه کي یې کښلې دي چې د (پېڅر) لغت د چاپي
دېوان؟ ترتیبوونکوسم نه دئ لوستلئ او (پخسر) یې لیکلې
او په ارمغان کي یې (بې خرتنه) ځني جوړ کړی دئ. د کابل
چاپ کلیات سم ثبت کړی دئ.

ورانى گوته د کوم بل چا لاسوهني ته نيول
کېداى سي. زه حدس وهم چي د دې بيت اصلي
بڼه به داسي وه:

"نه به کرم تندى خپل تريو لکه هدف"
خوشحال خان هم د "وچولى" ويى راوړى
دئ:

په کاغذو کېښي خـــــــوانا يې ولولي
چه کېښلي نه وي هغه څوک څه لولي
هسې مردان شـــــــته په دا دنيا کېښي
تختې د وچـــــــولي تختې د زړه لولي
(رباعيات - ۱۶۲مخ)

دلته هم د څلوريځي وروستى بند د
خوشحال د شعر رواني نه لري؟
+++++

توري:

فلزي پيسې، پول سياه (پارسي)، ايکي
توري د فارسي (پول سياه) او د انگرېزي
(change) په معنا هم د کندهار په لهجه او
هم په کلاسيکو ادبياتو کې سته. د نورو لهجو
ويونکي يې دومره نه کاروي.

دا ناکسان دى وگـــــــړى کسى
د غره واورته لاســـــــونه نيسي
درچه په سپينو په سرو موندل شي
دى يې په تـــــــورو پيسو رانيسي
(رباعيات - ۲۹۵ مخ)

د کندهار په لهجه کې "رانيول" د
"پېرودلو" په معنا کارېږي. خوشحال خان يې
هم په همدې معنا راوړي. د پښتو د نورو
لهجو ويونکي يې نه کاروي. همدا سبب دئ، چي
زياتره يې "راونيول" ليکي خو هغه بيا د
"گرفتن" معنا لري.

خوشحال خان په دستارنامه ۳۷مخ کې
وايي: "ځنې خوش نويس يوه قطعه، دوه درې
بيته اوکښي، په مهربها کيږي - ځنې په
روپى، ځنې په توري...".

په سواتنامه کې هم دغه لغت راغلى دئ:
کله کله پکې هسې ارزاني شي

چي په دوو تورو د شلو مهماني شي
(۴- مخ)

+++++

ټول: (په لنډ واو)

دا لغت د کندهار په لهجه کې د (کښت،
مخکي، جايداد) په معنا راځي. "غنم مو له
خپله ټوله دي". يعني غنم له خپلي مخکي څخه
راته راځي. په بازار کې يې نه رانيسو. دا
لغت قاموسو اخیستی دئ (ظفراللغات، زره
پانگه) خو په نورو لهجو کې دا لغت عام
رواج نه لري. د خوشحال خان د دېوان زیاتره
ناسخان او ترتیبوونکي د دغه لغت په ثبت کې
ستونزي لري او (ټول) يې ليکي او سبب به يې
غالباً له دغه لغت سره نابلدتيا وي.

خوشحال خان وايي:

اشنايي لکه ښه ټول چې ورته اش کړې

جـــ
کـــ

(۴- مخ)

يا:

چي هـــ
طومفان دی که ړليه

چې بي ويري، مونده نه شي، هی توبه له هسي
کښته

(۱۹۷- مخ)

حمید مومند وايي:

د
پـــ
په خدا چې راته سپين کاندې دندان شوخ

(کليات - ۶۰ مخ)

په متن کې "ټول" لیکل سوی دئ چې
تېروتنه ده. په وپیپانگه کې د "ټول" لغت
نه راوړل بيا دا معنا لري چې د متن
ترتیبوونکي دغه لغت نه پېژانده.

+++++

ټیک:

دا کلمه په لوېديځه لهجه کې د (قد راست) په معنا زيات رواج لري. علامه رشاد ► ويلي دي:

تيک تیک څه اخله اوږده اوږده گامونه
په پسي د سرو، مایه اوښو کتار
(د افغانستان بدي ورځي - ۴۲مخ)

دکندهار شاعرشمس الدين کاکړوايي :
شهرت وته داهسي رنگ تياردئ
په ليرتاوشي لکه ډول وماته تیک
(۷۵مخ)

دخوشحال خان په کلام کې يوځای
(تيکه) کلمه راغلي ده اوله
(تاجکه، ورکه، کنډکه، خټکه، ...) سره قافيه کړي
ده . دکلياتوپه کابل چاپ (۲۳۰مخ)، دانش چاپ
(۱۴۹مخ) کې په همدې شکل ثبت ده
خودکندهار چاپ (تيک) ليکي ده (۱۸۷مخ). ماته
د (قدراست) او (سيده) په معناښکاري چې
همدا (تيک) بايد وي .

چې يې توره پکار نه وي حيطه ده
که يې روغه وي د سپينو زرو تیکه
(۲۳۰ - مخ)

د عبدالحميد مومندپه دېوان (۱۷۴ - مخ)
په در او مرجان (۵۴مخ) او د عبدالحميد
ديوان په (۷۷مخ) کې د "تک" په شکل ثبت دئ
:

په لير تاو مه شه نادانه
لکه ډول و شرت ته تک
(دېوان - ۱۷۴مخ، د ۱۳۶۳ش چاپ)

د حميد مومند په کليات (۱۳۰مخ) کې يې
په متن کې "تک" ثبت کړی دئ خو په ويپانگه
کې د "تيک" په شکل کښلی دئ.

په مختلفو چاپو کې د دغه راز ثبت څخه
څوک ويلای سي چې د (تيک) لغت په همدې راز
وينگ د دغو چاپو د ترتيبوونکو په لهجو کې
عام استعمال نه درلود.

د عبدالحميد مومند کليات په ويپانگه
کې يې "تيک" ته ليکلي دي:

"سینه وتی ولاړ، هغه ولاړ چې سینه او
خپټه یې راوتې وي"

+++++

جوړه: (فشار پر وروستی خپه دئ)

په کندهار کې ناوې ته تر واده دمخه د
خسر له کوره او تر واده وروسته د پلار له
کوره چې کالي، پسرول او نور سوغاتونه لېږل
کېږي، دې ته "جوړه" وايي. په دغه معنا یې
خوشحال خان په دستارنامه کې راوړي:

"... لکه د پښتانه دود د کشیده قميص،
د پایڅو د سرکاه د مقنع، دا دودونه دي نه
پریردې - هر کله چه په دا جوړه وواده شي -
نورې مهینې جوړې دي زرگونه ورسره وي".
(مخ - ۱۳۲)

+++++

چخه:

د سپي د شړلو له پاره، چغه.
میرزا خان وايي:
اوس د نفس اماره په کومي کښېووت
ناز پرور کوکری به څوک کا ځني چخه
(مخ - ۱۲۳)

+++++

چغر:

په لوېدیځه لهجه کې "چغر" هغه چاته
ویل کېږي چې یوه سترگه یې له بلي څخه په
رنگ یا جوړښت کې توپیر ولري. دا صفت له
څارویو او مرغانو له پاره هم کارېږي.

په هېلیو کې یو راز هېلی سته چې سترگي
یې یو مخ د مرغلري په شان تکی سپیني وي.
نینک یې بالکل نه معلومېږي. دې هېلی ته

"چغر" وايي. په انگرېزي یې (**Ferrugineus Duck**)
بولي. (وک: ښکار او کندهار - ۹۲مخ، د لیکونکي
اثر)

خوشحال خان په دستارنامه کې د آس په
باب وايي:

"... په يوه سترگه چغره، دا دي نه وي -
کم خوردي نه وي - کهنه لنگ دي نه وي..."
(۵۰ - مخ)

+++++

چغلي:

د يو چا خبره بل ته رسول "چغلي" ده.
په عربي يې (نمامت، سعایت) او په پارسي يې
(سخن چينی) بولي. په کلاسيک ادب کې په همدې
معنا راغلي ده او په کندهار کې هم دغه عمل
ته چغلي وايي. (پښتو سيند) او (لغات
افغاني) دا لغت نه دئ راوړی او داسی ښکاري
چې د دغو قاموسو د ليکنې پر وخت د قاموسو
د ترتيبوونکو په لهجوي حوزه کې زیات مروج
لغت نه وو. په دغو قاموسو کې "چغلباز" لغت
راغلی دئ، چې هغه چا ته ويل کېږي چې تر
واده دمخه د ناوې کور ته تگ راتگ کوي. د
کندهار په لهجه کې دغه کار ته "گردني"
وايي. ظفراللغات د "چغلي" لغت اخیستی دئ.

خوشحال خان په دستارنامه کې ويلي دي:
"... هغې معشوقې د بن زي په خوله چغلي
کړې وه ..."
(دستارنامه - ۱۹۰ مخ)

يا بل ځای:

"ملوک چه بي تمیزه شي، د غمازو د چغلو
د رشوت خورو بازار گرم شي".
(۱۹۱ - مخ)

اشرف خان هجري وايي:

هر ستم په مين کړه چاره يې نشته
حکایت د غماز فهم کړه چغل دی
(۵۰۳ - مخ)

+++++

چمکلی:

د ښځو يو راز گېڼه ده، چې د تاج په
شاني په سر کې ایښوول کېږي. (پښتو سيند)،
(لغات افغاني) او (لس زره پښتو لغتونه) دا
لغت نه لري خو ظفراللغات راوړی دئ.

په کندهار کې دا ګینه او نوم یې دواړه ژوندي دي. په کلاسیک ادب کې یې هم مثالونه سته.

اشرف خان ویلي دي:

چمکلی یې ځکه سره د یار په وینو
چه خالښ ته یې هر دان لکه نشتر کا
(هجري - ۲۶مخ)

+++++

چوټي:

د ښځو د سر د شا پاله ورېښتان چې په
مخصوص ډول پېچل سوي وي. په (لس زره پښتو
لغتنه) کې یې په "ګیسوی کلان" معنا کړی
دئ.

هجري وايي:

چه یې زړه د ډیر عالم قتل پسند کا
څړی هـله د چوټي په سر پیوند کا
(هجري - ۲۹۳مخ)

+++++

چوهارۍ، چورۍ:

د کندهار په لهجه کې (چورۍ) د (اصیل)
په مقابل ښځینه نوم دئ. مذکر یې (چورۍ) دئ
او جمع یې (چوریان) دي. په کلاسیک ادب کې
دا نوم د (چوهارۍ، چوهارۍ) په شکل کار سوی
دئ. په ظفراللغات کې یې معنا "خاکروب"
راوړې ده.

"د چوریانو کور" اصطلاح د کندهار په
لهجه کې د بې سرښتې ښځې د کور له پاره
کارېږي. د (چورۍ) نوم د (مېرمن) ضد لغت
دئ.

رحمان بابا وايي:

چوهارې د حلال خور په نامه بولي
له ښو خلقو بدگويي نه ده ممکنه
(۱۹۲- مخ)

حمید وايي:

رغروي مې زـمـانـه له محتاجیه
لکه سپی د چوهارې رقیب په پښو
(کلیات - ۱۷۳مخ)

کندهاري شمس الدين کاکرويلي دي :
عشق سړی کاچوهري غوندي بې باکه
که هرڅووي په نسبت په ذات شريف
(۷۱مخ)

+++++

څڅويکی:

په کندهار کي يې څڅواکی (څاڅکی) بولي.
رحمان بابا ويلي دي:
د _____ هار په گلو ووري
باران_____ونه
د څڅويکي طاقت نشته په حباب کښي
(۱۶۵-مخ)
بل ځای :
د غفلت بنياد د اوبو په موج خيژي
يو څڅويکی خواب آ_____ود لره طوفان شي
(۲۲۸-مخ)
دا لغت اوس په عامه محاوره کي نسته
خوپه يوه معما کي **داسي** راوړل **سوی** دئ:
_____م چي واراوه يونس
څڅواکی ځيني پرېووت
هوش د مدهوش ورک سو
اسم ل_____وی سو د هغه

+++++

خاربندي:

په کندهار کي د باغو پر شاوخوا د
دېوالو نخري او کنډوونه په ځوزانو بندوي.
د دېوالو پر سرو باندي هم له يوه سره تر
بل پوري د اغزيو بوټي په خټه کي ايږدي.
دغه کار ته خاربندي وايي.
عبدالقادر خان ويلي دي:
خاربندي مې د بڼو ک_____ره
ترې چاپيره
گوندي خيال د يار په سترگو کي حصار کړم
(۱۰۰-مخ)
د دې لغت اصل خو به فارسي وي خو زما
يې له مورويلار سره کار نسته زه يې د
استعمال اشتراک ته گورم.

ایمل خان مې د پگری شملگی دی
(سواتنامه - ۱۱مخ)

په کندهار کې د کوچنیانو په لوبو کې
یوه داسې ده چې د کوچني (ماشوم) د لاس هري
گوتې ته یو نوم بیانوي. په دې ډول: "دا
خچی مچی، دا پر بند نری، دا لاکو لکره، دا
د رزق گوته، دا پنډو کاپره".
میرزا خان وايي:

د صورت په کمینې کښې درجه ده
د نګین لایه _____ قوت ورغی و خچه
(۱۲۰-مخ)

+++++

درخته، ونه:

د کندهار په لهجه کې (درخته) او (ونه)
دواړه رواج لري. ښاري اوسېدونکي (درخته)
زیاته استعمالوي او (ونه) پر خپله اصلي
معنا سربېره د (قد) له پاره هم کاروي
"پلانی په ونه جگ سړی دئ".

خوشحال خان دا دواړي کلمې راوړي دي خو
د (درخته) کلمه په هغه تلفظ نه راوړي چې
په کندهار کې عام دئ. په کندهار کې لهجه کې
(درخته) د لومړي او دوهم توري په سکون
سره ویله کېږي.

خوشحال وايي:

د بهار په وخت یې بیا نشوونما شي
په خزان چې پانې پرېوزي له درخته
(۱۹۵-مخ)

په دې بیت کې د (دَرخته) کلمه له فارسي
تلفظ سره سمه راغلې ده او (دال) او (رې)
یې دواړه فتحه (زور) لري.
یا:

په سم دي، که په غره دي د بهار خاصه گلونه
آخر به رڼون وي د
گلونه دَرخته
(۱۹۸-مخ)

دغه راز د خوشحال خان په کلام کې (ونه)
داسې راغلې ده:

(۶۱- مخ)

د کندهار خلک وايي "درسته هغه ده، چي په لاس درغله".

+++++

دروازه:

د کندهار په لهجه کي "در"، "ور" کلمات په محاوره کي سته. ډېر نژدې گاونډي ته "در په دېوال همسايه" وايي. ډېر غريب او سرگردانه و لاهانده ته "دربدره، خاک په سره" ويل کېږي. خو په ورځنيو خبرواترو کي د "در" پر ځای "دروازه" ډېره مروجه ده.

اشرف خان وايي:

سحرگاه که اهل دل رب ته نیاز
هـمـغـه دم وي دروازه د قبول باز
(۳۳۴- مخ)

+++++

ډرونه:

د انسان باطن ته (ډرونه) وايي. خو په کندهار کي د "زره يخولو" پر څنگ "ډرونه يخول" اصطلاح هم رواج لري. خوشحال خان هم "ډرونه" راوړي ده:

د دوزخ لمبې به کار په عاشق نه کا
چي يې تاو د ډروني دی په دا دال
(۸ - مخ)

+++++

دفتين ، دفتي:

د کندهار صحافان دفتي هغه کلکه کاغذي تخته چي د کتابو وقايې ځني جوړوي، دفتي بولي. خوشحال خان يې د "دفتين" په شکل ليکي. "مشق په تخته بدفتين بويه - که په نری قلم ډير کېږي، خوش نويس به نه شي" (دستارنامه - ۳۹مخ).

"بدفتين" زما په گومان د متن ناسمه لوستنه ده. سم شکل يې "مشق په تخته په دفتين (پر دفتي باندي) بويه".

+++++

قاموسو کي نه دئ په سترگه سوی. په نورو لهجو کي یې د کارولو په باب دقیق معلومات نه لرم.

خوشحال خان ویلي دي:

د لور عفت غ_____واړه د زویه توره
ه_____غه چه دا ل_____ری بلا یې
دوره

چه دا یې نه وی مرگ یې مېلمه شه
مور دې دوخته شی په دواړو بوره
(رباعیات - ۷۸ مخ)

په فراقنامه کي راغلي دي:
په هر دم دي په ماڼي مرم
خو په مرگ دي مرم دوخته
(۲۴ - مخ)

میرزاخان انصاري دا کلمه ډېره کار کړې ده.

لکه لمر دوخته ل_____وی په نظر کښېوزي
چی شعله یې په کمال شي صورت کم کا
(۲۸ - مخ)

یا:

د ع_____نقا طلب یې نه وکړ دوخته
د نوسک په نغوته پاته شو پرتهور
(۷۱ - مخ)

+++++

دیدي (سترگي):

اشرف خان هجري وايي:

نه به وصل دران_____جاوشي له هیره
نه به هیر دیدي روشني په رانجا کا
(۴ - مخ)

په متن کي "روشن" دئ چي د یوې هجا کمبود په شعر کي سکتہ راوړې ده. په اصل کي شایي تر نون لاندې زېر یا له کاتبه پاته سوی وي، یا به د متن چاپوونکي دقت نه وي ورته کړی.

+++++

دي وه :

"دي وه، دي وي" قسميه كلمات دي، يعني
د قسم (سوگند) پر وخت کارپري.
اشرف خان هجري ويلي دي:
د احمد رسول په حق دي وه يا ربه
خطا مه کـــــــره د خټک بنده ايمان
(۱۱۰- مخ)

"ستا دي وي که به يي راڅخه پتوي"
اصطلاح په کندهار کي عامه ده
+++++

ډکی:

(فشار پر لومړۍ څپه دئ) وچ شاخ، وچ
لرگی:

رحمان باباويلي دي:
سره لمبه گــــوره چې څه کا په وچ ډکي
مخ د يار په رحمان هسي چاري کاندې
(۱۳۵- مخ)

يا:

کم بختان د يار په وصل کښي مهجور دي
د وچ ډکي بهـــره نه وي په
بهار کښي
(۱۶۲- مخ)

هجري ويلي دي:

چنبې زير گلــــونه وزوول له تنه
هر يو ډکې نمونه د چندن هار که
(۱۳۱- مخ)

په متن کي "ډکی ئې" دئ چي د نيم بيټي
يوه څپه يې زياته کړې ده او شعر يې عيبي
کړی دئ. که يې د هجري پخپله ژبه "ډکې =
ډکی يې" لوستلی وای دا عيب يې له منځه تي.
په کندهاری لهجه کي يې "ډوکي، ډوک"
بولي.

"هوا داسي سره وه چې مرغه پر ډوک يخی
کېدی" (زما د سپين سري مور له خولې).
+++++

رو:

لار، وار، مجازاً د ازدحام، گنه گونه
په معنا هم کارېږي. په لوېديځه لهجه کې
ژوندی لغت دئ.

هجري وايي:

په دوکان د ښکلو رو د صورت نشته
واړه زړه سودا کوي صاحب مدار دی
(۵۰۴ - مخ)

خوشحال خان د (لار) په معنا کار کړی

دئ:

زه خوشحال خټک د هغه چا بنده يم
چې يې رو د زړه د خولي سره يکسان وي
(د خوشحال خټک کليات - ۳۵۷مخ)

+++++

رودبار:

رودبار په لوېديځه لهجه د (رودخاني، د
رود غاړه) په معنا کارېږي.

رحمان باباويلي دي:

هغه ملک چې په کښې سيند و رودبار نه دي
دهقانان به يې هـ_____انه خراب وي

(۱۰۷- مخ)

کامگار خټک وايي:

بې له تا په ما د گلو باغ زندان دی
ماهی کله بې رودباره مومي حظ
(دېوان - ۴۹مخ)

+++++

روک:

په کندهاری لهجه کې "روک" د (صريح،
خرگند، په ډاگه، تورت) په معنا کارېږي.

هجري وايي:

دانايان دي روک دماپه شعر گوري
نيک و بد به يې روشن کاندې محک يم
(۴۰۸- مخ)

په چاپي متن د لومړی نیم بيتي ثبت سم

نه دئ او داسې ثبت سوی دئ:

"دانايان دي روک د شعر په ما گوري"
ما گوتي پکښې ووهلي او سم مي کړ.

+++++

رېز:

د مرغانو (چغار او خواندن) ته وايي.
په لوېديځه لهجه کې ژوندی لغت دئ.
عبدالحمید مومند وايي:

په چمن کې د بلبلبو او اورم رېز
رنگ د گلو دی له رنگه د رنگرېز
(۸۶ - مخ)

مولوي بريالی وايي:

سهار رېز بلبلان یو په بل وصیت کا
چې د "گلو پوښه گلزار نسته باور"
(اهار - ۴۰مخ)

+++++

رېگ:

د پښتو په ځینو لهجو کې د (رېگ) له
پاره (شگه) لغت عام دئ. خو په کندهاری
لهجه کې شگه اورېگ دوه جلاجلانومونه دي. رېگ
هغه ماده ده، چې په انگرېزي ژبه کې يې
(sand) بولي او شگه هغو میدو ډبرو ته وايي
چې په انگرېزي ورته (gravel) ويل کېږي. د
"رېگ" په نامه د کندهار په جنوب کې یوه
منطقه هم سته چې د پاکستان سره پوله
جوړوي.

رحمان بابا وايي:

عمارت په سر د رېگ روان کاندي
هر چه کاندي عمارت په دا دنيا
(۷ - مخ)

عبدالقادر خان وايي:

که عقل پوهه که تیغ که دېگ وو
په پښتانه کې د خوشحال بېگ وو
زړي همت وته په شمار د سلو وو
زړي سخا ته د صحرا رېگ وو
(۳۷۶ - مخ)

بل ځای يې "شگي" داسې راوړي دي:

جمعیت چې له دنيا په دنيا غواړي
هغه غـري په معنی د شگو پری
(۲۴۹ - مخ)

حمید وایي:

لکه سېل چې رږوي کمر د شگو
نړوي می هسی مینه وار په وار
(کلیات - ۶۹مخ)

دلته "شگی" د "رېگ" معنا نه ورکوي.

بل ځای:

کوم ساعت به دې سر لاندې ځنې لگي
د شگلن کـــمر په سر باندي

ولاړه

(۲۲۰- مخ)

بل ځای "رېگ" هم راوړي:

په خوله پته یشېده لکه پوخ دېگ
رژېده يي د ژوندون لـــمه مخه رېگ
(۳۹۱- مخ)

شمس الدين کاکړ(شگي) د (رېگ) په معناه

راوړي:

که به څوک شمېري غمونه دهجران لږ

دهغوپه نظرشگی دبیابان لږ

(۶۱مخ)

+++++

زنگاري:

یو راز رنگ ته ویل کېږي. د کندهار
تلفظ يي "زنگالي" دئ.

رحمان بابا وایي:

د گلگـــونو میو ناوې راته ناسته

زنگاري کميس اغوستی د مینا دی

(۲۲۱- مخ)

+++++

سازل:

د "خلقت" په معنا په لوېدیځه لهجه کې
سته. په دغه لهجه کې (رازل) هم په دغه
معناکارېږي.

میرزا خان وایي:

مخلوقات د آدم زاد دپاره وشول

او سړي دي معرفت سرع سازلي

(۴۵- مخ)

+++++

سايه:

خوشحال خان خټک د (سيوري) تر څنگ د
(سايه) کلمه هم زياته راوري او دا هغه
کلمه ده چې د عاميانه معياري ژبي لارويان
يې د کندهار د لهجې د گډوډۍ په ثبوت کې
راوري. خوشحال خان وايي:

څوک چې مخ په نمر روان شي خو دی گوري
چې س_____ايه ورپسي
درومي په قفا
(۱۰- مخ)

يا:

بادشاهي يې په نصيب او په قسمت وي
چې سايه د چ_____په سر کاندې همای دی
(۳۱۲- مخ)

يا:

که دې پ_____ه غولی ولاړه ونه ده
هومره پرې وياړه څو لويه پلنه ده
يا به ميوه ل_____ری يا به سايه لری
جوړه پ_____ونه باندي ستاينه ده
(رباعيات - ۱۰۱مخ)

په دستارنامه ۱۹۵مخ کې راغلي دي:
"د بدر په ورځ رسول عليه السلام تر
سايه لاندي ناست وه- اصحاب په نمر وو".

هجري وايي:

که سايه د مرغ_____ه وشي ستا په ونه
څه عجب که يې له وزنه خميده شي
(۵۰۹ - مخ)

عبدالقادر خان وايي:

تر سايه يې د جنت خوښيه مومم (۱)
د خپل يار قامت و م_____ته شو طوبا
(۳۰ - مخ)

رحمان بابا يې يو ځای د شعري ارتيا له
مخې (سایا) هم راوري:

---

(۱) په اصل کې (مومی) دئ.

اښـا_____نا ته وايه نه شي، نااشنا به
څه خبريږي

دا راز چې له مانه دي اورېدلی خپلې سيورې
(خوشحال - ۴۳۶مخ)

دا هم بايد وويل سي چي د کندهار په
لهجه كي (سيوري) کلمه هم سته. مولوي
بريالی وايي:

ما د تشهـير منصب بڅښلي دئ او مه
زاهد ته

د گمنامی د پردې سيوري مي وجدان كئ پوخ
(اھار - ۲۸مخ)

+++++

سپم:

(د لومړي توري په سکون) د ستني سوری.

د رحمان بابا په دېوان كي يي "سم"
ليکي:

بي د ستا له زيبامخه و بل مخ ته

منتظر د يوې ستني تر سم نه يم

(۷۵- مخ)

+++++

سپومی:

مړسپمی.

خوشحال ويلي دي:

دا دواړه بدان نه گ_____وري
له کسته

په ښه مخ باندي ومه شه داني، سپومي

(۴۰۷- مخ)

د کندهار په لهجه كي مړسپمی د مخ د
پوست يو راز ناروغي ده، چي پر مخ باندي

سپړې، ياسرې ټپلي (داغونه) پيدا كېږي.

زما په خيال مړسپمی به هغي جلدي ناروغي ته

وايي چي کابلين يي (رشک) بولي.

+++++

ستاره:

(د لومړي توري په سکون):

دا لغت د "دبدي، درنښت، هيبت" په

معنا په کندهار كي کارېږي. ښځمني يي ډېر

اوردېري . هغومستشرقينوچي په پښتو ژبه كې
خپړني كړي دي، دا كلمه د (درياب ، بحر) په
معنا نه وه اورېدلې . پروفيسور د ورن او هنري
والټربيليو پخپلو ترتيب سوو قاموسوكي
د (بحر، درياب) په معنا نه ده ثبت كړې، بلكي
په هغه معنایي ثبت كړې ده چې په كلاسيك ادب
كې راغلي ده . په كلاسيك ادب كې (سمندر) دهغه
حيوان په معنا راغلی دئ، چې وايي په اوركي
ژوندكي كوي .

وزير محمد گل خان مومندپه پښتوسيند (د ۱۳۱۶ش
چاپ) كې د سمندر كلمه گرسره لري نه . ده
د "اوقيانوس" له پاره پښتو معادله كلمه
"سيند" بللې ده (۵۱ مخ) . ددې معنا داده چې
دوزير صاحب مرحوم په ژوندكي دغه
كلمه (سمندر) د (بحر) له پاره نه كارېدله .
كه سمندر كلمه دده په ژوندكي د پښتوكومي
لهجې د (بحر) له پاره كارولای، هر وروړي
ثبتوله .

په (لس زره پښتولغتونه) قاموس كې چې
د ارواښاد وزير صاحب
(پښتوسيند) څلور كاله وروسته د كابل
د پښتو ټولني د معاون محمد اعظم ايازي او دلغت
د څانگي دنور و غروپه همكاري ترتيب سوې دئ، هم
د (سمندر) كلمه نسته .

د ارواښاد سيد راحت الله زاخيلي په (لغات
افغانی) نومي كوچنو ټي قاموس كې چې (سمندر)
كلمه هم د "دريای اعظم — آگ كاكيرا" په
معنا و ثبت سوې ده، زه يې د اردو ژبي اغېزه
بولم . (زماسره چې دلغات افغانی كومه نسخه پرته
ده، د چاپ نه ټه نلري)

(سمندر) په پارسي ادب كې هم دنوموړي حيوان
په معنا كار سوې دئ .

شيخ سعدي عليه الرحمه وايي :

سمندر نه ای گرد آتش مگرد

كه مردانگی بايد آنگه نبرد

په لغتنامه دهخدا كې كښلي دي چې سمندر له
يوناني لغت "سالامندرا" څخه مشتق سوې دئ

اوپه فرانسوي ژبه کي هم له همدغي ريښې څخه
په همدغه معنا (salamandre) سته .
سالامندر اداورپرښتي (فرشتې) ته ويل کېدله

دخوشحال خان خټک په کلیاتو (د دانش ټولني
چاپ) کي ماد غزلياتو برخه د (سمندر) لغت له
اسيته وکتله، فقط يوځای مي وموندله او هوري
هم د (بحر) په معنا کار سوې نه وه :
ژواک ژوندون مې همگي واړه په غم شو
غم په مثل لکه اورزه سمندر
(۴۱مخ)

دخوشحال دربايعياتوپه برخه کي مي سمندرهېڅ
په سترگه نه سو.
حميد مومندوايي :
هسي يم په دردوغم کي ددلبرخوښ
لکه اوسي په سره اورکي سمندرخوښ
(۹۶مخ)

ميرزا حنان بارکزی يي د درياب په
معنانه، بلکي په دادوهمه معنا کاروي :
حذر خووکري "حنان" د عشق له اوره
همېشه وي دا وړ خلاص پرسمندر در
(۵۹مخ)

يابل ځای وايي :
ديار عشق را کښي پيدا کړه سي سوز
سمندر راته حيران دئ شب وروز
(۶۸مخ)

شمس الدين کاکړي هم د درياب په معنانه
راوري :
علاوه ديار غمونه پسي غواړم
نه مړېرم سمندر غوندي په اور
(۵۱مخ)

+++++

سنگره :

غټه گردی ډېره . په لوېديځه لهجه کي
زياته مروج کلمه ده .
حميد وايي :
اوس حميد کوي نارې د يار له غمه

چي يي ولي دا رقيب په لوسنگره
(كليات - ۲۲۲مخ)

شاغلي پالوال صاحب د ډبرو نور انواع
داسي راوري دي:

کاني، اره، پرېشه، تيره، گوسه، لپانکي،
گيندجوري، غرگي، بغري، شاخه، بغرگي يا
لوره ډبره، وارئي، مرغ، شگه، ريگ، سال. (د
تفصيل له پاره وگورئ: معياري پښتو - ۲۵۹، ۲۶۰ مخونه).
زه به پر دغو نومو باندې (سنگچل، سخر، او
کرکنډه) هم ور زياته کړم.

+++++

سوی اولوی:

عبدالقادر خان ويلي دي:

يو مجنون سوی او لوی د عشق نه و
ميني ډېر کړل تر مجنونه سوي لوي
(۳۱۴ - مخ)

يا بل خای وايي:

د عالم له ويري آه وکښلی نه شم
په کوگل کي مي دننه وشول لوي
(۳۱۹ - مخ)

په حاشيه کي يي (لوی) د دود په (گرد)
معنا کړی دئ؟

(لوی) د (الږيل) سره بي رابطې نه دئ.
الږيل پر اور باندي د پسه سوځلو ته وايي.
د کندهار قصابان د ژمي په موسم کي پسه
الږيي. د (الږيل) له پاره د (الوی) اندول
د پښتو په نورو لهجو کي سته.
په (لولپه = مکوت) کي د سر (لو) هم له
(لوي) سره يوه ريښه لري.

+++++

سيب:

خوشحال خان خټک د (سيب) او (منه) کلمي
دواړه راوري خو د (مني) استعمال بېخي لږ
دئ. د پښتو په لوېديځه لهجه کي د (سيب)
کلمي استعمال عام دئ.
خوشحال وايي:

پوزه یی غونچه وه د زنبق، سیب سپینه زنه
یی
مشک د مخ خال_____ونه په مخ کښلي
مه پارا
(۷ - مخ)
یا:

لکه وه، د زرخ سیب په هغه شان دی
نه چې اوس یی تیر و بیر دی تلذذ
(۴۸ - مخ)
یا:

لکه سیب زما په خوله کی
شیرین ذقن_____وای تل
(۱۰۹ - مخ)
یا:

چې یا سیب یا بهی کیږي
بصل مه شه، حنظل مه شه
(۲۹۸ - مخ)

په یوه خای کی چې ما د خوشحال خان په
کلام کی (منه) ولیدله هغه بیا د ترتیبوونکی
له خوا ناسمه لوستل سوې وه. بیت دا دئ:
هیڅ پرې نه پوهیږم، دا دی زنه که مینه ده
خال دې دی د زني که دانه د مماني
(۴۸۲ - مخ)

په حاشیه کی ورته کښلي دي چې په دوهمه
او څلورمه خطي نسخه کی دا نیم بیټی داسې
دئ:

هیڅ پرې نه پوهیږم چې دا ورمکه (ده) که مه
ده

یا:

نن په نظر راغ_____له یوه تری
زنه یی سېب وه شونډې نری
بله به نه وی هسې دل_____بره
نه پ_____خشکی نه په تری
(رباعیات - ۲۸۵مخ)

په سواتنامه کی راغلي دي:

دُر، شبه، کانی، یاقوت ورته یو شان دي
سېب، شلغم، انار، بهی ورته یکسان دي
(۲۵ - مخ)

+++++

سیری:

وقف سوې مخکه:

په سواتنامه کې راغلي دي:

چې ملا د "ميان نور" په حکم
درومي
هم هغه د سوات په ملک کې سیری مومي
(۳۶- مخ)

+++++

سیژمي، سیرمي:

د پزي سوري، چې په پارسي يې (سوراخ
بيني) بولي.

خوشحال خان په دستارنامه کې ليکي:

"په ژمي د باز د دويمې د زکام د نزلې
هم بدکشنده زحمت دی. سيژمي يې ونيوی شي
... د مهوری مرغونه يې دي واخلي- اوبه دي
يې نچورک - په شيژمو کې دي يې وڅخوي
..."
(۶۴- مخ)

په دستارنامه کې يې د "سیرمي" شکل هم
سته "... په شپه په ورځ که د ميره تريوه
سیرمي ويني ځي تر بله زوې ځي ...".
(۱۲۱- مخ)

+++++

سیخ پري، سرخ پري، سرخ سري:

دا درې نومونه د هيليو د جلا جلا جنسونو
دي. (وگ: ښکار و کندهار - د ليکونکي اثر - ۱۰۰، ۱۰۲،
۱۱۴ مخونه).

په فراقنامه کې لولو:

مرغاوی په هـر لور وي
سونا هـم پکې لا ډير وي
په آخر راشي سـرخ پري
هم سيخ پري هم سرخ سري
(۴۷- مخ)

دلته د مرغابی کلمه باید د پای د
تانیثي (ی) له اسیته فارسي کلمه ونه گڼل

سي. دغه راز پسوندي (ی) په فارسي ژبه کي
نسي ويل کېدلای.

+++++

سېر:

په کندهار کي (سېر) د (من) په اجزاوو
کي دئ. يو من څلوېښت سيره دئ. د سېر وزن
له (خورد) سره برابر دئ. په نورو سيمو کي
(سېر) تر منه په تاله ډېر دئ. د کندهار يو
من لس پاوه دئ په داسي حال کي چي د نورو
سيمو سېر شپاړس پاوه کېږي.

د حميد مومند په کلام کي (سېر) تر منه
کم ښوول سوی دئ:

په غرور د توان تېری په ناتوان مه کړه
چي د منه توله سپکېږي په سېر گوره
(کليات - ۲۱۷ مخ)

+++++

سيله:

طرفداري، پلوي.

په کندهاری لهجه کي په همدې معنا ډېره
کارېږي.

خوشحال په سواتنامه (۵۸ - مخ) کي دا
لغت داسي راوړی دئ:

که په دا طور اور پورې په درست سوات شي
مگر هـاله دمـا
سيله مکافات شي

+++++

شاره:

د کندهار په لهجه کي (شاخه، شياخه) د
قبر ډبري ته وايي "هغه وخت به پوه سي چي
سر دي د لحدشاخه ووهي".

ميرزاخان وايي:

د قضا شاره به ستا څنگونه مات کا
که ته هر څو پورته پورته په هوا ځي
(۲۴۲ - مخ)

+++++

شامت:

شامت په لوېديځه لهجه كي په همدې شكل
 د (نحس) په معنا مروجہ كلمه ده. د پښتو
 نوري لهجې يې د (شوميت) په بڼه اوس كاروي.
 پوهاند زيار صاحب د خوشحال په كلام كي د
 "شوميت" شكل د كرلاني لهجې ځانگړتيا بولي.
 خوشحال خان د شامت كلمه څو ځايه راوړې

د ه:

چې د كښليو ننداره راڅخه لاره
 خبر نه يم كوم گناه و كوم شامت
 (۳۷- مخ)

يا:

په شامت يې دما تري غرنريري
 لا پـــــــه دا د اپريديو بصرنشته
 (۳۰۵- مخ)

يا:

دا كل شوميت د نفس دی چې په تا شې هسي
 شندي

هـــــــزار
 غـــــــمونه فسادونه دم په
 دم

(۱۵۲ - مخ)

يا:

چه كار يې بيایي فلک په-ه كښته
 چـــــــاری به كاندې بي مصلحته
 كجیر كه ځیر دی چه بي تدبیر دی
 په خزه بند شي له دې شـــــــامته
 (رباعیات - ۵۹مخ)

رحمان بابايي هم (شوميت) ليكي:

دا همه واره شوميت دی د شومانو
 گڼه ته د چا په زېرمه نه يې ستړی
 (۲۴۹ - مخ)

عبدالقادر خان خټک وايي:

په شامت د ديو سړيو باران پرېرده
 شکر دا چې اور نه ووري له اورو
 (۱۳۶- مخ)

زما په فکر د دې کلمو ريشه په "شوم"
 كي سته؟

په ارمغان خوشحال کي د "شامت" شکل
خوندي دئ.

(وگ: ۲، ۱۶، ۲۰، ۴۲ مخونه او نور)

+++++

شِبَه:

د لومړي توري په زېر او د دوهم په
زور (فتحه).

يو ډول مصنوعي (نقلي) مری ته ويل
کېږي. په کندهار کي يې بڅمنې پېژني (زما د
څلور اتيا کلني مور په تصديق). ما د لومړي
توري په پېس او د دوهم توري په زور
اورېدلی دئ. په لغات افغاني، پښتو سيند، د
خوشال خان خټک کليات په ويپانگه کي دا
لغت نسته. ظفرالغلات اخیستی دئ خو هورې يې
د تلفظ په باب څه نه دي ليکلي خو د خوشحال
خټک مرغلري (۳۹ - مخ د کندهار چاپ) په
حاشيه کي يې ورته کښلي دي: "په چاپي نسخه
کي لمړی توری زېر او دوهم توری زور لري،
په قلمي نسخه کي محشي (مشکني) ورته کښلی
دی. چي مصنوعي مری ځني مطلب دی".

خوشحال خان وايي:

له ياقوته دي هاله سيالي شِبَه کا
که د اور په تاو کښې دانه شي بي آبه
(مرغلري - ۳۹ مخ)

په سواتنامه کي لولو:

په تمیز کي سراسر واره مبهوت دي
چې ږلی ورته گوهر، شبه ياقوت دي
(۲۱ - مخ)

بل ځای:

دُر، شِبَه، کانی، ياقوت ورته يو شان دي
سيب، شلغم، انار، بهي ورته يکسان دي
(۲۵ - مخ)

+++++

شک:

په يوه شي خبر (آگاه).
دا لغت په همدې معنا په کندهاری لهجه
کي ژوندي دئ. "ولاکه په شک لا يم" يعني قسم

ده، كه په خبر يم. دا لغت قاموسو په دغه
معنا نه دئ اخیستی.

خوشحال ویلي دي:

په ناحق يې په زندان كـــــــم يـــــــو
خو كاله

خدای خبر دی كه په خپل گناه زه شك يم
(ارمغان - ۲۴مخ)

اشرف خان هجري وايي:

هسې زشت عمل مي اوليد له ناكسو
چه له گرگه لیده نشي نه پرې شك يم
(۹۶ - مخ)

بل ځای وايي:

د شايست پـــــــوله دي چرته ده
حيران يم

نه مې حد يقين موندلی نه پرې شك يم^(۱)
(۴۰۷ - مخ)

+++++

شكرپاره:

د زردالو په شان مېوه ده. معمولاً وچه
كاربري. د كندهار د وچي مېوي په صادراتوكي
مهم قلم دئ. په قاموسوكي مې په سترگه سوی
نه دئ.

خوشحال وايي:

دواړه شونډي دې خوړې شكرپارې دي
د گلابـــــــو گل دې دواړه رخسارې دي
(۳۸۰ - مخ)

+++++

شملة:

د پښتو په زیاترو لهجو کي شمله د بگری
هغه برخه ده چي د ولونو دپاسه د جوغې په
شان جگه ولاړه وي. په کندهاری لهجه کي شمله
د بگری هغه برخه ده، چي د غور پر برابرې
مخ یا شاته کښته راڅرپري. خوشحال خان سره
له دې چي په اشعارو کي يې يو ځای شمله د

---

^(۱) دا نیم بیټی په متن کي "نه ئې حدیقین موندلی نه پرې
شک يم" دئ. ما سم کړ.

په پاخه اتام کښې اوم لکه شموخه^(۱)
(۱۲۴- مخ)

د کابل چاپ ديوان په لغتنامه کې دا
لغت نسته. خو د پېښور چاپ په "فرهنگ" کې
دې لغت ته کښلې دي: "يو قسم واښه چه خوند
ئې تريو دی". په پارسي يې (شماق) بولي (د
لس زره پښتو لغتونه په حواله).
+++++

شنه:

وحشي واښه.
په دستارنامه کې راغلي دي: "د آس
سرکشي ... د سواره د ناپوهی شي- يا يې بې
روخه په تازيانه ووهي، يا ملونه ناموافقه
ورواچوي، خوله يې خور کا - يا جای بند وي،
شنه يې خورلي وي...".
(۵۰ - مخ)

په کندهار کې قصابان د پسرلي پر وخت
وايي: "پسونه پر شنو دي، غوښه يې بېخونده
سوې ده".

په پورته نقل قول کې "جای بند" اصطلاح
هم په کندهار کې عامه ده. د دغه جای خلک
وايي "تر جای بنده آس، گښته خر ښه دئ".
+++++

شوپرک:

شوپرک ته د پښتو په نورو لهجو کې
"کڅلکی، اسمان کڅلکی" لغتونه سته.
عبدالقادر خان يې د "شوپرک" په نامه
راپېژني. د کندهار پښتانه يې هم "شوپرک"
بولي.

عدل چې د ده لکه افتاب په جـــــهان وخت
پټ په سوراخونو کې ظالم، شوپرک وار شو
(۴۷۸ - مخ)

ميرزا خان انصاري ويلي دي:
شوپرک چې په حجاب گرزي له ورځي

---

^(۱) په پېښور چاپ ديوان کې دوهم نيم بيتی "په پاخه طعام
کښې اوم لکه شموخه" دئ.

کاروي: "د کولمو شولي دي درولوپري" په کندهار کې ډېره عامه بېرا ده. خوشحال خان يې د "خواری، مشقت، زحمت" په معنا کاروي. دی په دستارنامه کې د شعر په باب وايي:

"يو يو بيت يې لکه فرزند زوول هسي شولي لري. خدای دي په دا رنځ څوک گرفتار نه کا".

حمید مومند هم دا کلمه راوړې ده: یو _____ ځلې د سبق سبقت اندېش بل له شوئو د رخصت په خاطر رېش (کلیات - ۴۳۹ مخ)

د دغه کلیات په ویپانگه (۷۸۸ مخ) کې د (شوله) معنار اوړې ده خو تلفظ يې (sola) لیکلی دئ. چې گویا د کلمې د سر شین (پېښ، ضمه) لري. دا تلفظ ناسم دئ او د دغه لغت اصلي وینگ د شین توري په سکون باندي سهي دئ.

"شوله" په کندهاری لهجه کې د (ډېر تېره) په معنا هم کارېږي. د مثال په توگه "دا چاکو داسي تېره دئ لکه شوله" يعني دونه تېره دئ، چې وربښته په خریل کېدلای سي.

+++++

صيادي:

په کندهار کې "صياد، سيات" هغه ښکاري ته ويل کېږي چې مرغان د خرڅلاو له پاره نیسي". (وک: ښکار او کندهار - ۲۶ مخ)

خوشحال هم د "ښکاري" او "صياد" توپير کړی دئ. دی ليکي "د ماهی ښکار د صيادی ښکار چه د اهل حرفت د روزگار عالم ښکار دی، دا صيادی د قديمه لا د آدم (ع) د وخته ده ... (دستارنامه - ۵۵ مخ).

د "اهل حرفت" څخه د خوشحال خان مراد دا دئ چې دا ښکار يو راز کسب و کار و پېشه ده. په کندهار کې هم صيادي خپل کاسبان لري.

د (ت) او (دال) ابدال نورمثالونه هم سته :
جلات - جلاډ،
فساد - پسات،
آباد- ابات، ...

+++++

غاو:

غالمغال، اعتراض، شکایت.
په دغو معناوو د کندهار په لهجه کې
ژوندی لغت دئ. قاموسو اخیستی دئ او په
نورو لهجو کې هم سته.
خوشحال خان په دستارنامه کې کبلي دي:

" سروده_____ورته دی روا
چه نه غاو وي نه غ_____وغا
سامعان یې صاحب دل وي
نه وي نفس نه یې ه_____وا
(۱۶۱- مخ)

اشرف خان هجري وايي:
د حاسد په صحنه غاو نه کا رشتینی
په سنگینه زمکه شور لري سیلاب
(۳۲- مخ)

عبدالقادرخان خټک وايي:
که هر څو ورباندي غاو رقیب غماز کا
عاشق کله غ_____ور د دیو په
آواز کا
(۱۸- مخ)

پخوا به د ښار د معتبرو خلکو د کورو
په دروازه کې یوه خونه وه چې "غاوچیان" به
پکښې اوسېدل. غاوچي د "قابوچي" مښغن سوی
شکل دئ او قابوچي تورکی کلمه ده، چې د
(دروازه وان، دربان) معنی لري. په خوشحال
فرهنگ (۱۵۴- مخ) کې چې "قابوچي" په
"خودغرض، مطلب پرست" معنا سوی دئ، د تامل
ور خبره ده.

+++++

غاري غرخه:

د کندهار ښکاریان یې "غاري موری" بولي
(وک: ښکار او کندهار - ۳۳مخ).

خوشحال وايي:

اي چه په رو کبې گزار ته ساز يې
سترگې دې لکې غور په اواز يې
غاري غرخه دی درباندي درغي
په تخرگ يې وله که تير انداز يې
(رباعيات - ۲۴۲مخ)

خوشحال خان يو ځای ځان له "خواجه خضري
غرخه" سره تشبیه کوي:

په مثال خواجه خضري غرخه خوشال و
چې گوزار ورباندي وشوناگهان
(دخوشحال خټک کلیات — ۹۷مخ)

+++++

غولی:

غولی د کور (انگر) ته وایي چې په
فارسي يې (حياط) بولي. دا لغت په کندهار
کي مروجه ژوندی کلمه او فولکلور ته يې هم
لار موندلې ده. د کندهار کوچنيان د باران
نه اورېدلو پر وخت کور په کور گرځي اوږه،
خورې يا ايکي ټولوي. دا لوبه (ارگوري)
بولي چې په اسلامي ثقافت کي ورته (استسقاء)
وايي. د استسقاء له پاره خاصي دوعاگاني
سته. ارگوري د استسقاء پښتني دود دئ. د
ارگورو پر وخت کوچنيان دغه مسجع عبارتونه
په گډه وايي:

"ارگوري، برگوري. خدای دي يو زوی درکي
چي پر غولي درته ښوري، ډولاډنگه څه غواړي،
يوه کاسه اوږه غواړي، اسمان خري اوبه
غواړي، مخکه شنه وایه غواړي".

خوشحال خان خټک سره له دې چې د (انگر)
او (انگن) کلمې هم راوړي خو د (غولي) لغت
زيات کاروي:

دې نه زېږي فرزند
بابا په غولي، وند
(۴۶- مخ)

يا:

هغه دم چې تور گيسو په خپل صورت باندي
خواره کړي

غږېږ:

په لوېديځه لهجه کې يې هم "غږېږ" وايي خو په ځينو نورو لهجو کې "غږېږه" ده. خوشحال خان يې هم هر وخت د "غږېږ" په شکل راوړي. که ځينې استثنائات موجود وي هغه راته د خوشحال خپل انتخاب نه ښکاري. (د خوشال ادبي پښتو ۳۲ مخ) کې يادونه سته.

ميرزا خان انصاري وايي:

د عالــــــــــــــــم هنر به واړه پرې تمام کړم

که سرکښ خاطر په غږېږ کې ونيسمه
(۱۸۴- مخ)

+++++

کاگل:

کاگل د کندهار په لهجه کې د (اخږېږ) پر ځای کارېږي. مثلاً وايي: په مني مو د کور بامونه کاگل کړي دي.

ميرزا خان انصاري وايي:

اوهاله به يې د مراد تخم زرغون شي
چې د نيو پــــــــــــــــه په اوبو جمال کاگل کا
(۶۱- مخ)

+++++

کالکوچن:

دا لغت په ظفراللغات کې په "دهوکه باز،... " معنا سوی دئ. د خوشال خان خټک کليات په ويپانگه کې نه دئ اخیستل سوی او د مغموم په خوشحال فرهنگ کې مې هم په سترگه نه سو. په کندهار کې (کارکچو، کرکچو) د غالمغال، شور، ږور (زور) په معنا مروج لغت دئ. عموماً د مرغانو، په تېره بيا میناوو د شخول له پاره کارېږي. ليري نه ده چې له کالکوچن څخه د خوشحال خان مراد (غالمغالي، شریر،...) وي.

خوشحال خان په سواتنامه کې ويلي دي:

د "کاچو" نمسی نه خان دی، نه ملک دی
کالکوچن، دروغـــــــــــــــــژن غشی د هلک دی
(۳۱- مخ)

تاو کجک دي په پرېشانه کاکل بند کړه
د سنبل غوټی په شپه دلگيري ښه دي
(اهار - ۱۳۴مخ)

+++++

کچاری:

د تجارتي دعوو د فیصلې محکمه .
رحمان بابا وايي:
د وصال دلان کوم طرف ته غواړم
چي بندي شوم د هجران په کچری
(۸۸ - مخ)

مولوي بريالی وايي:

سودا په نقدو کېږي د ژوندون په کچاری کې
وړيا په دې دوکان کې تبادل څه په کار نه
دی
(اهار - ۱۳۲مخ)

د کچاری په نامه د کندهار د احمدشاهي
ښار په کابل بازار کې يوه ودانۍ سته (وگ :
احمدشاهي کندهار، د ليکونکي اثر - لومړی ټوک، ۲۳مخ).
کچاری ته يې په کندهار کې (پنچات) هم وايه .
دا هندي کلمه ده او په کندهار کې يې د
پنچات دفتر ته (فيصله منازعات) هم وايه .
بريالی صاحب وايي:

د غمزو پنچاته لـــــــبر څه خو
مـــــــدد کړه
"بريالی" په دې سودا کې تاواني ولاړ
(اهار - ۴۹مخ)

+++++

کچری:

کچری يو راز خواړه دي چې له پنډو
وريجو او ماشو (ميو) څخه پخېږي او پر سر
باندي کورت او سره کړي غوري اچوي. دا
خواړه په کندهار کې په ژمي خوړل کېږي.
خوشحال خان وايي:

تود کچری د غوا غوري په وخت د ژمي
تر حلوا تر ســـــــلوا زيات
لـــــــري هنر
(ارمغان - ۵۸مخ)

ځيني کسان د پکتيا د سيمي ژمني خواړه
(ډنډکي) له کچري سره يو شان بولي. خو کچري
او ډنډکي جلا جلاخواړه دي.

+++++

کړدې:

اعمال، چاري.

خوشحال خان په فراقنامه کي ويلي دي:

چي د بل ښي کړدې ويني

خان اوبه کانسي خبيث

(۱۸- مخ)

د اول نيم بيتي "ښي" په چاپي متن کي
"شي" دئ. که دا چاپي غلطی نه وي، نو ښايي
د خټکو لهجه به د مرتب په پام کي وه.

عبدالقادر خان وايي:

مرد يي مه گنه چي لافي بي کړدې کا

مرد کرده بي لافسوکا، ښځه لافي ده

(۱۷۹- مخ)

په ځينو متونو کي د "کړدې" په شکل هم

ثبت سوی دئ. هجري وايي:

په خوله واړه عـــــــمل کا د اولياوو

له کړدو يي لاس په غورو د کافر دی

(۱۸۷- مخ)

حميد مومند وايي:

ناکړدې د محبت و ســـــــري ورکا

په يوه لاس کي پيال په بل همسا

(کليات - ۱۳مخ)

ميرزاخان انصاري وايي:

عام وخاص کا د مسکين په نامه فخر

چي ويل کـــــــرده يي دواړه ده حنيفه

(۱۶۷- مخ)

+++++

کرکنده:

غټه گردی ډبره چي انسان يي د پورته
کولو قدرت نه لري. په لوېديځه لهجه کي
مروج لغت دئ.

حميد وايي:

عشق مي هسي بي اختياره دماغ کوز کړ

وايم مه خنده بل چا سره زه سوخم
ته زما له كسته لا زياته خدا كړې
(۳۳۰- مخ)

د اشرف خان هجري په دېوان كې د دې لغت
دوه رازه ليكنه لولو. دې "قست" هم ليكي
لكه په دې لاندې مثالو كې، او "قصد" هم
(۲۸۷مخ):

چا نار ټولې پنډې پرانتي له شوقه
د بلبل په صوت يې لاس وهل له قسته
(۴۴۳- مخ)

يا:

تل قدم د گل په سر كېدي له قسته
كور يې نه كا يو ورق د گوشو پلونه
(۴۴۶- مخ)

دغه قاف د هغه كاف بدلون دئ چې خوشحال
خان په سواتنامه كې (۵۱ - مخ د كابل چاپ)
كې سر ځني ټكولي دئ.

+++++

كشمش:

په نورو لهجو كې (مميز، موبز) دئ.
رحمان بابا وايي:
له خوبانو نه به څوك څه وفا غواړي
ســـــروي كله د كشمش مېوه نيولي
(۱۷۷- مخ)

عبدالقادر خان وايي:

د كشمشو پـــــه لذت به څه
پوهېږي
چې يې خوله وي عادت شوې له املوكه
(۲۱۴ - مخ)

حميد د انگورو پر څنگ "كور" هم راوړي
دي:

هر قدم يې چول زړونه د دلبرو
په مثال لكه داني د پخو كورو
(كليات - ۳۶۷مخ)

يا:

په هنر د پاڪـــــوبې چې آغازگيت كړ
سنگين زړه لكه د كورو چيت كړ

(۳۸۳ - مخ)

+++++

ککوري:

ککوري يو راز ډوډی دي چي د کاک په شان
بي له تبی، دابښ، تناره څخه پخېږي.

رحمان بابا ویلي دي:

که ښندلي دي په خدای وي يو کیکوری
نمیان يې په جهان کې لکه نمر کړي
(۱۵۱ - مخ)

په کندهار کي ښځمني يوه بدل وشمه
وراشه لري او د هغه چا په باب يې کاروي چي
تر پزي پوري يې مری خورلې وي خو دی لا د
لوري څخه شکایت کوي. وراشه دا ده:

دوې کاسې سرسر، يو د غوايي سر، درې د
اور ککوري، آ! زما نهارې لوري!
حمید وايي:

ټول دې مه شه په زرگونو زر و سیم
چي ته يو کیکوری خورې پکې يا نیم
(کلیات - ۱۵۴ مخ)

+++++

کمبله:

هجري وايي:

هر سړی چي په اسرار د کار خبر شي
تر اطلسو خوښوي کنبله ښاره!
(۴۵۰ - مخ)

+++++

کوټر:

پوهاند زیار صاحب د خوشحال کلیات د
پېښور چاپ په حواله لیکي:

"(کوټر) يې زیاتره بي ښځينه پایلي
ښځينه او کله هم نرينه کارولی دی:

اوبستو لره پخته کوټر بايدې دی" (د خوشال
ادبي پښتو - ۵۱ مخ)

د کندهار په لهجه کي "کوټر" د نر له
پاره او "کوټره" د ښځي له پاره عام رواج
لري. د کوټري نر تر ښځي ښې بازی کوي. په
پورتنی بیت کي خوشحال همدې ټکی ته اشاره

کوي. بايد وويل سي چي په کندهار کي د
کوټرو په نومو کي ټول صفتونه مذکر دي (وگ)
: ښکاروکندهار — ۱۱مخ)

هجري وايي:

د تن پوست دي ښايسته له اصله نه دی
په چيني جامه هــــــــــــــــــــــــوس لکه کوټر کړي
(۲۱۸- مخ)

حميد وايي:

هسې رنگ به په نخا تالا کوټر شو
چي به فکــــــــــــــــــــــــر د پري ورته اوټر شو
(کليات - ۳۸۴مخ)

اشرف خان هجري يي د (کونتره) په شکل

هم راوري:

هغه ښهر چه محسود د پېښور وه
نن کونترې پکښې جاله د بېديا کا
(۲۵۸- مخ)

+++++

کورنگ:

د آس بچي.

د کندهار په لهجه کي دوي څپي ويل کيږي
د هجري په دېوان کي يوه څپه کار سوی دئ.
په هر لور دي د هوس زين کړي کرنګ دی

د لــــــــــــــــــــــــغت ميدان دي نشته عمر تنګ دی
(۲۲۰- مخ)

حميد وايي:

راغي څار شو نر کورنگه د شاهد
رضاجوی په هزار رنگه د شاهد
(کليات - ۴۵۹مخ)

شمس الدين کاکروايي :

تېز رفتار د "شمس الدين" کورنگ د ژبي
خوآخربه شي په داميدان کښي لنگ
(۷۸مخ)

+++++

کوغالی:

رحمان بابا ويلي دي:

که نصیب مي شي کوغالی ستا د سپيو

وبه نه کـــــــــــــــــرم نور نظر په جام د جم
کښې
(۱۶۲- مخ)

په کندهاری لهجه کې د غریبې محقر کور
ته "کوندغالی" وایي.

+++++

کوکو:

(په اوږده واو) د کوچنیانو په ژبه
(ښه، اعلی).

میرزا خان ویلي دي:

د دانا د وړاندي لهوولعب څه دي
د هلک تر فهمه سره لمبه کوکو ده
(۱۲۷- مخ)

+++++

کولک:

کولک دوي معناوي لري:

د خوني کولک: د خوني په چت کې سوری چې
د روڼا د داخلېدلو او د دود د وتلو کار
ځنی اخیستل کېږي:
هجري وایي:

تر کولک چاپېره مه گـــــــــــــــــرزه
عابده

گڼه خون به دي په غاره شي ټوبک يم
(۹۴- مخ)

بل د سترگو کولک چې د سترگو کاسې ته
ویل کېږي.

خوشحال خان لیکي: "د سترگو رغول څو
پردې لری - وازدې تر چاپیره په کولکونو
کښې تور سپین پاسه کولکونه کلک د هډونو د
سترگو د محافظت دپاره ...". (دستارنامه -
۲۱مخ).

+++++

کویلی:

کویلی، تادیگی.

د وریجو یا اوگرې هغه برخه چې د دیگ
په بېخ پوري نښتي وي. د کندهار په لهجه کې
یې (کویلی) بولي.

عبدالقادر خان ویلی دی:
زویه په کور کې وچ ټوک به ژویي
زوی یې له لـــــــوړي کویلي کویی
رشتیا متل دی هـــــــویشار ویلی
دنیا خوږه ده تر څـــــــان تر زویي
(۴۰۷- مخ)

د لام او نون ابدال په نورو پښتو
کلماتو کې هم سته. یو څو مثالې یې دا دي:
نمر - نمر،
لمونځ - نمونځ،
لمانځل - نمانځل،
نولس - نونس،
+++++

کیسر:

په کندهاری لهجه کې (کیسر) د خرو یو
راز ناروغي ده. په دغه ناروغي کې د خرو
گډېده باد کوي.
د حمید په کلیات کې د "قوصر" او
"کوسر" په شکلو راغلي ده.
آه سرد نوي مین لـــــــره ښه نه دی
له تازه پرهاره باد قوصر ژغوره
(کلیات - ۲۱۵ مخ)
په وییپانگه کې یې معنا نسته
بل ځای:
چې وهلی د مظلوم د آه قوصر وي
مه کړه طمع د صحت له هغه رېشه
(۲۳۲- مخ)

یا:

لا یې اور د غـــــــم تازه د خسو
خار کړ
دې کوسر یې هلک زخم لوی پرهار کړ
(۳۶۴- مخ)
+++++

گرگه:

گرگه د وچ لرگي کوندې ته وايي. د ښاخو
تر وچېدو وروسته د یوې درختي (وني) د تنې
پاته برخه.

حمید وایي:
عشق په زړه د تن پرور و کله لگي
د ا چې نه کا اور اثر پـــــــه لنده گرگه
(کلیات - ۲۳۹مخ)

میرزا خان وایي:
د وصال راحت به هیڅ ورڅخه نه وي
د هجران په اور کي سوځي لکه گرگه
(۱۷۶- مخ)

شمس الدین کاکروایي :
لکه اورنه کړي اثر پرلنډه گرگه
هیڅ اثر راباندي نه کانصیحت
(۴۰مخ)

گرگ (د لومړي په زور) د اینې (جگر) یو
راز ناروغي هم ده. په کندهار کي یو متل دئ
چي وایي:
"گرگه ! بله چاره دي نسته بي له
مرگه".

شمس الدین کاکروایي :
څه خاصیت وستادلب په قنبيله کشي
چي يي ویوست زماله زړه دهجرگرگ
(۷۷مخ)

قنبيله یاگنبيله یورازدارودي .
+++++

گری:

د (گری) ویی د لحظې، شېبې، ساعت په
معناپه لوېدیځه لهجه کي ژوندی او جنس يي
مونث (بڅینه) دئ. په نورو لهجو کي يي جنس
مذکر دئ.

خوشحال خان يي هم مونث جنس راوړی او
له "وړی" سره يي قافیه کړی دئ. دی وایي:
که ســـــــر د بڅي سپیني وړی شي
زړه يي و... ته هـــــــــــــــــره گری
شي

ســـــــــــــــــری نـــــــــــــــــه ده لکه
پېړی ده

چي ... پرې ولاړ شي هاله سرې شي
(رباعیات - ۲۲۲مخ)

عبدالحمید دېوان په ۸۹ مخ کې "کینج"؟
راغلي ده. دا لغت يې په پورتنیو چاپوکي
معنا کړی هم نه دئ. زما په فکر يې د
هیوادمثل ثبت سم دئ. (کینج) لغت زه د
کاتبانو مسخه بولم. په مروجو قاموسو کې مې
دا راز لغت په سترگه سوی نه دئ.

په کندهار کې (گنج) کلمه د (بازار،
منډي، نخاس او مارکیت) په معنا همدا اوس
ژوندی ده او ظفراللغات هم په همدې معنا
ثبت کړې ده. **دکابل اوشاوخواسيمي خلک**
د(نخاس) کلمه پرهمدې ځای کاروي. په زاړه
کابل کې د(نخاس) په نامه یوه سیمه هم وه.
(د لرگو گنج)، (د پسو گنج)، (د خرو او
غویو گنج)، (د وریجو او غورو گنج) ټول د
کندهار د اوسني ښار مشهور او معلوم ځایونه
دي.

د حمید مومند په پورتنی بیت کې راغلی
"کینج" همدا (گنج) دئ.

دشمس الدین کاکړپه کلام کې هم د(نخاس)
کلمه په همدغه معنا راغلي ده :
"شمس الدین" غوندي زرگوني
بي خرڅې بري پر نخاس
(۶۲مخ)

+++++

گوار:

د کندهار خلک په ښکښلو کې "د گوره زو"
جمله کاروي. زما یو وخت داسې فکر ته راغلي
وه چې دلته به له "گوره" څخه مراد "پرنګي"
وي ځکه "پرنګي" ته په هندوستان کې "گهورا"
وايي چې اصله معنا يې "سپین" ده؟
خوشحال خان په سواتنامه کې ویلي دي:
درست عالم يې د گوارو په شماره دی
تر تاجکـــــــــــــــــو لا په زیست کې آواره دی
(۲۲- مخ)

هجري ویلي دي:

زه خټک په چا خوړې کړم سترګې خپلي
تور گوار پکښې میشته نوم يې خُبیر شه

(۴۵۶ - مخ)

+++++

گورم:

(فشار يي پر دوهمه څپه دئ).

د غواوو گلّه،

کندهاريان هغه چا ته چي د پسو رمه
پيايي، شپانه وايي، هغه چي غواوي او غوايي
پيايي، گوروان يي بولي (گوروان ته په نورو
لهجو کي "غوبه" هم ويل کېږي^(۱)).
هغه چي د اوشانو گلّه پيايي ساروان يي
بولي.

خوشحال په دستارنامه کي ويلي دي:

نه يو سور د تير انداز و

ننه گورم د نيزه باز و

(۵۱ - مخ)

+++++

گوندي:

(فشار يي پر لومړی څپه دئ) د (شايد،

ممکن) په معنا.

د کندهار په لهجه کي ژوندي ويی دئ. په

نورو لهجو کي د (گوندي) پر ځای (گني)

کلمه کارېږي.

خوشحال وايي:

گوندي وي چي د وصال په خوښي خوښ شي

چي خوشحال په جداييه کي ډېر

نول کا

(۴ - مخ)

يا:

ما وي زره يي گوندي نرم په ژړا کړم

چي اثر پرې ژړا نه کاندې څوک څه کا

(۸ - مخ)

---

(۱) حميدويلي دي:

شپون غوبه ځکه سنگدله ويلاره شي
چي روزگار يي وي له کانو د بيديا

دغه راز په دستارنامه (۲۳۱- مخ) کې کښلي دي: "... بل حماقت دی له جهله- سرې گوندي په ډېر علم تربيت خلاص شي".

+++++

لار:

دا لغت د پښتو په ختيځه کي (لاره، ليار) ويل کېږي. د کندهار په لهجه کي يې (لار) بولي. د خوشحال کليات په شپږم مخ کي د (لار) په شکل راغلي دي او ورته ليکلي يې دي چي په چاپي ډېوانو کي د (لاره) په بڼه ثبت دي او داسي ښکاري چي دوی له خطي نسخو څخه اخيستي دي.

تلم په خپله لار راسره مله شوه نگارا شوخه، غمزه گره، خنده رويه، خود آرا (۶ - مخ)

يا:

يار مې لار شو په دا لار ورپسي درومم که ډېر ستړی په دا لار يمه په ځای يم (۱۳۸- مخ)

يا:

د يار مهر تر ما راغی زمــــا مهر تر ياره رښتيا ده دا خبره چې د زره ده لار د زره (۲۹۷- مخ)

دغه راز په سواتنامه کي راغلي دي:

درې څلورمياشتي دا لار وي ښه روانه ډېر آفت لـــــــري له برفه، له بارانه (۸ - مخ)

رحمان بابا هم (لار) کلمه له لوېديځ گړدود سره سمه راوړې ده. چه ويريري له کوهي او له گړنگه هغه نه درومي پــــه لار د دې دنيا (۵-مخ، ۴۸-مخ)

هجري هم پر دغه لار روان سوی دي:

رڼه لار يې پــــه رياض کړه برابره چه هر گل يې له عذارو لون سود کا

نه درلود، نو يې په "سړې لمبې" باندي
الیشه كړه.

(لولپه) په كندهاري لهجه كي مروجـه
كلمه ده. مولوي بريالي ويلي دي:

كه لا مكوت و لولپه ســـــــــــــــــــــم پر يوه
حال يمه

د يكرنگي د توحيدقول مي ايمان كي پوخ
(اهار - ۲۷مخ)

+++++

لـيـوـه :

لېوه هغه جناور ته وايي چي د كندهار
په لهجه كي پي بل نوم (شرمين) دئ او په
پارسي ورته (گرگ) وايي:

ډاکټر عبدالرازق پالوال د (لېوه) مفهوم
لري. څه پراخوي او ليکي: " لېوه په پښتو
کښي عموماً د شرمين معادل پېژندئ کيږي. خو
په ځينو لهجو کښي لکه د هلمند او بريخستان
پښتو، لېوه د ټولڅيرونکو حيوانانو مجموعي
نوم دئ. يعنئ چغال هم لېوه دئ، بروي هم
لېوئ ده؛ کور هم لېوه دئ، پرانگ او زمري
هم لېوان دي. د لېوه نوم له يوناني او
لاتيني څخه و پښتو ته راغلي دئ. په دغو ژبو
کښي لېوه و زمري ته ويل کېږي...". (معياري
پښتو - ۱۷۰مخ. نقل قول د ډاکټر پالوال په
ليکدود دئ).

د (لېوه) لغت په کلاسيک ادب كي زيـات
راغلي دئ او دا چي په کلاسيک ادب كي (لېوه)
او (شرمين) دواړه راغلي دي، د ډاکټر پالوال
استدلال په پياوړي کېږي.

خوشحال وايي:

عاشق يو لکه لېوه په شـــــــــــــــــمـال پايي
بل په غټو سترگو خوب کا لکه سويه
(۲۸۲- مخ)

رحمان بابا وايي:

نه لېوه په آدميت اموخته کېږي
نه اميد د مـــــروت شي له افلاکه
(۱۶۸- مخ)

هجري وايي:

په دوو چشمو مي شيرينه تر ليلي ده
خو په زړه مي خرابي لکه ليوان کا
(۱۲- مخ)

قادر خان خټک ويلي دي:

په معنی کي بشر نه دی پړانگ ليوه دی
چې د ده له لاسه مومي
بشرشر
(۵۶ - مخ)

کامگار خټک ويلي دي:

د مجاز په صورت څرنگ شايسته يي
په معنی کي يا ليوه يي يا بقر
(۳۸ - مخ)

په ظفراللغات کې (لېوه) په (گرگ) او
(خرس) سره معنا کړی دئ او د خوشحال فرهنگ
مولف او د هغه په پيروي د خوشال خټک کليات
په وييپانگه کي شرمين، چې دوی دواړه يي د
خوشحال د وينگ پر خلاف "شرمخ؟" ليکي، او
لېوه يو حيوان بللی دئ (۱۳۱- مخ).
د کلاسيکو شاعرانو په کلام کي ځای ځای
داسي قريني سته، چې (لېوه) دي د کندهاری
لهجې په شان د شرمين له پاره کار سوی وي.
اشرف ويلي دي:

هر ساعت يي د ستم په دارو نيسي
د يار ياد لکه لېوه، هجري بره شه
(۱۱۴- مخ)

يا بل ځای:

خو ياران لکه رمه هسي غنچه وو
د هجران ليوه په زور سره جدا کړو
(۱۱۱- مخ)

په دې دوو بيتو کي د (رمه)، (بره)
لغتونه پر دې خبره دلالت کوي چې (لېوه) دي
د (شرمين) په معنا راغلی وي.

+++++

مالامال:

تر څوکي پوري ډک لوبی.
خوشحال وايي:

خوبی د عــــــمر تر څلوېښت کاله ده
چه په ځــــوانی کښې ماله ماله ده
حواس که درست لرې شکر وکاره
څو دې ودانه د عــــــمر ځاله ده
(رباعیات - ۶۸مخ)

+++++

ماهی، ماهیان:

په لوېدیځه لهجه د (کب) له پاره
(ماهی) لغت عام کارېږي. په کلاسیک ادب کې
هم د (ماهی) کلمه ډېره موندلای سو.
خوشحال خان ویلي دي:

ستا وصال لکه دریا ب دی، زه ماهی
په هجران دې هر زمان دی په ما، هی
(۳۳۲ - مخ)

رحمان بابا وایي:

لکه غوښي چه ماهیان خوري په دریا ب کښي
په هـــــــــــــوا کښي هـــــــــــــم
دغه کاندې مرغان
(۸۲ - مخ)

رحمان بابا (کب) هم راوړی دئ (۹۱) -
مخ.

هجري وایي:

هـــــــــــــر صنم و خپل مین ته حمیده وي
ماهی خوښ په بحر نه وي تر تالاب
(۳۲ - مخ)

میرزاخان ویلي دي:

د ماهي له اوبو هیڅ اندېښنه نه شي
ســــــــــــــــــــمندر څه پروا نه لري له حرقه
(۱۶۹ - مخ)

+++++

متکا:

دا لغت هم په کندهاری لهجه کې سته او
یو راز اوږده بالښت ته ویل کېږي. خوشحال
خان ویلي دي:

کله مست د مال و ملک شي

کله مست شي د صــــــــــــــــــــهبا
د مسند د پاســـــــــــــــــــــه کښي نې

لور په لـــــــور دي متکا
(ارمغان - ۴۵ مخ)

په کندهار کې ما دا ټوکه اورېدلې ده چې وايي: د يو چا کور ته مېلمه راغلي وو. د کور خاوند پر زوی ږغ وکړ، چې کاکا ته دي متکا راوړه. مېلمه په متکا نه پوهېدلې، فکر يې کاوه چې متکا د خورلو شي ته وايي او په جواب کې ورته ويلې وه "از متکايت قربان، بان که اولادها بخوره". خود به نو د مېلمه ژبه پارسي وه، چې جواب په پارسي ويل سوی دئ.

د بالښت له پاره خوشحال خان د
"سروېږدی" لغت هم راوړی دئ:
پروت به يې په خاورو تر سر لاندي اومه خيسته اوس که دي ســـــــروېږدی نهالئ کاشاني
دی

(ارمغان - ۸۵مخ)
د "سروېږدی" کلمه ما د کندهار ښار د اوسېدونکو ناصرانو له سپين ږيرو څخه اورېدلې ده.

+++++

مرونة، مرانه:

مېړونه، مېړانه.

خوشحال خان مرانه، مرونة، مړنتوب له کندهاری لهجې سره سم ليکي.
هـــــــــــــــم مې دولت شته هم مې ملکونه
هم مې ځوانان دی هم لوی لوی غرونه
دا واره هيڅ دی په کـــــــــــــــــــوم حساب دی
چې پکښې نشــــــــــــــــــــته ښه ښه مرونة
(رباعيات - ۱۲۰مخ)

پوهاند زيار صاحب هم دا خبره تاييد کړې ده (۳۸مخ). زه بايد پر زياته کړم چې د دې پر څنگ خوشحال خان "مېړه" له لوېديځ گړدود سره سم زياتره د "شوهري" په معنا کاروي.

لاس مې که هر څو په دنيا ښځ دی

نه چې دولت مې د غاړې مخ دی

زه يې مېړه يـــــــــــــــــــــم دنيا مې ژگه ده

زړه مې په هر څه ورباندې يخ دی

(رباعيات - ۱۳۶مخ)

دغه راز په دستارنامه کي مېړه د
 (شوهر) په معناراغلي دي:
 "... که په هغه خونه د دې په ويل د دې
 مېړه ومري دا به هم هسي راضي وي" (۱۱۴مخ).
 په مړانه د (شجاعت) په معنا داسي
 راغلي ده:
 "... مړانه دا ده چه په غليم راشي -
 يکدله ورباندي مت یک جلب وکړي..." (۸۰
 مخ).

حميد وايي:
 ترکو ډېر په خپلو زلفو دي نيولي
 زاهدان دي لافي نه کا د مړانې
 (کليات - ۳۰۸مخ)
 رحمان بابا هم "مړنی" د صفت په توگه
 کاروي نه "مېړنی".
 مړنی ویلی بـــــــویه و هغه
 ته
 چه بي وجهي آزار نه کا هيڅ سړی
 (۹۸ - مخ)

هجري ویلي دي:
 عابد خان مصلحتي هم مړنی دی
 د غليم ســـــــره خالد لکه تبر دی
 (۱۹۰ - مخ)

حميد مومند وايي:
 آخر حسن زره ورمه گـــــــوره حميده
 مړني د لښکر درومي په دنبال پس
 (د عبدالحميد دېوان - ۶۴ مخ، در او مرجان - ۳۸مخ)
 په کليات (۹۱مخ) او د عبدالحميد مومند
 دېوان په (۱۲۵مخ) کي "مېړني" ليکل سوي دي.
 د حميد د کلياتو د نيرنگ عشق په برخه
 (۳۸۰مخ) کي د شاهد د توصيف په ترڅ کي د
 "مړنيو" کلمه راغلي ده:
 په دوو سترگو، کينه گر لکه مزی
 د پـــــــرهېز لـــــــه مړنيو وړي
 بری

دا بيت د وړاندي او وروسته بيتو په
 سياق باندي ما ته سم ثبت سوی نه ايسي. په
 بيت کي د "وړي = ميبرد" فعل بايد "وړی =

بُرده است" وي. په دې صورت کي نو د "مړنيو" شکل هم بايد بدلون ومومي او د څلورو څپو پر ځای بايد درې څپې "مړنو" سي او همدا يې ما ته سم ثبت ايسي:

په دوو سترگو، کينه گر لکه مزی
د پـهـرـهـز لـه مـړنو وری
بری

دغه راز په ۴۹۸ مخ کي يې هم "مړنو" ليکلی دئ.

په کندهاری لهجه "مړانه" د بلوغ په معنا هم استعمالېږي. په پلاني کال مړاني ووهلم. يعني بلوغ ته ورسېدم. (د بلوغ له پاره "کوزه اخیستل" اصطلاح هم مروج ده).

+++++

ملا چرگک:

يو مرغه دئ چي په عربي يې (هدهد) بولي. ملا چرگک ته په نورو لهجو کي "گودې چرگ" وايي. په کندهاری لهجه کي يې ملا چرگک بولي^(۱). په کلاسيک ادب کي دا دواړه نومونه راغلي دي.

ميرزا خان انصاري وايي:

سجده څو کرې بې حضوره

د ناسوت کښې ملاچرگکه

(مخ - ۱۷۴)

خوشحال وايي:

گودی چرگ تر مخکه لاندي اوبه ويني

ولي نه ويني په مخکه باندي لومه

(مخ - ۲۴۰)

+++++

مياشت:

د خوشحال خان په کلام کي مور د (مياشت) کلمه هغه راز مومو، لکه د پښتو په لوېديځه لهجه کي چي په عام ډول مروج ده. په دې لهجه کي (مياشت) دېرشو ورځو ته هم ويل

---

(۱) د دغه مرغه د پوره پيژندنې له پاره وگورئ: ښکار او کندهار - ۱۱۷مخ.

کډېري او د (سپورمی) اولو او آخرو شپو ته هم. د خوشحال خان په دې بیتو کې میاشت د (سپورمی) په معنا راغلي ده:

نوې میاشت به دې په مخ گوري وگري
که په مخ باندي دې جور سم د سمند کا
(۲۴- مخ)

څه لره اې میاشتي! ته خپل مخ ستایې و ما
ته

یار په مخ مې نورځي ستا په مخ درومي تورتم
(۱۲۴- مخ)

د دستارنامې په ۱۹ مخ کې بیا میاشت د (month) په معنا راغلي ده: "... چه تنومند شی، تر شپږمې میاشتي پوري یې قابل د زوولو کا- په نهمه میاشت وزېري ...". او په (۹۱- مخ) کې بیا د "سپورمی" په معنا کارسوې ده.

په فراقنامه ۱۰مخ کې هم د سپورمی په معناراغلي ده "میاشت دوه نیمې ورځې په هر برج کېنې مقام لري...".

رحمان بابا که څه هم د "سپورمی" لغت مکرر کاروي خو یو ځای دوه یې "میاشت" د سپورمی په معنا راوړې ده.

خم ابرو د یارمې نقش په لیمه دي
لکه میاشت چي په لوی بحر کېنې لیده شي
(۲۱۰ - مخ)

عبدالقادر خان هم میاشت د سپورمی په معنا کاروي:

ښکلي مخ یې میاشت خجله کره نمر هم لا
قد یې سرو کـ_____ر سرکوزی عرعر
هم لا
(۳۵- مخ)

د خوشحال خان په پېښور چاپ کلیات کې چي ځای ځای "میاشته" راغلي ده (د پوهاند زیار صاحب "د خوشال ادبي پښتو - ۳۲مخ" په حواله)، ما ته د خوشحال خان خپل تلفظ نه ایسي.

حمید مومند وایي:

سرترونی نوې میاشت تر سر جار باسي

د هر ښکلي درد په ســــر دی ستا له درده
(کلیات - ۲۰۶مخ)

+++++

مېرمن:

دا لغت په عام ډول د ښځې له پاره اوس
عام سوی دی. په کندهار کې "د کور مېرمن"
خاص مفهوم لري او هغې ښځې ته ویل کېږي چې
د کور سرشته، اداره او تنظیم یې پرغاړه
وي.

خوشحال خان وايي:

تر مېرمنې وینځه ښه ده په ښه خوی کېږي
نه مېرمن چې نه یې خـــــــوی وي نه
بشر

(ارمغان - ۶۰مخ)

رحمان بابا یې په همدې خاص مفهوم

راوړي:

نه رسېږي ستا و حسن و ته حوره
څه به رسي و مېرمن و ته مزدوره
(۱۴۰- مخ)

حمید وايي:

لیر لیر ښه هـــــــم مناسب له
نفسه نه دي

غله مېرمن کاندې ځان مور په څکه څکه
(کلیات - ۲۳۸مخ)

میرزا خان ویلي دي:

تـــــــه گدای د ولایت یې

شاه د دوو کونو مېرمن ده

(۱۲۵- مخ)

یا بل ځای :

اې حاجي له پټه بخته سیالي مه کړه
چې د کور مېرمن ونه وینې مه ویاړه
(۱۴۰- مخ)

+++++

نابوده:

په لغت کې (بد، د "ښه" ضد) ته وايي
نابوده سړی یعنې ډېر بد سړی او په اصطلاح
کې دغه لغت د (دنیا) له پاره کارېږي.

نابوده دنيا، يعني فاني دنيا، هغه دنيا چي
د خدای نېکانو نه ده خوښه کړې. دا لغت په
کلاسیک ادب او لوېدیځه لهجه کې ما په یوه
معنا لوستلی او اورېدلی دئ. خوشحال خان
ویلي دي:

هم خدای غواړي نادانه! هم فاني دنيا
نابوده

په څو به دي روزي شي، فکر وکړه دا دوه
سوده

(۲۰۷ - مخ)

شمس الدین کاکړوايي :

څوک به ښادي کـــ ږي په دانابوده

څوک به ســـ ودمن شي ددې له سوده

که يې مقصودشي تمام په لاس کېښي

خـــالي به درومي له دې مقصوده

(۱۴۷ مخ)

د کندهار ښځمني وايي: "چي زما تر سر
سي تېره، خدای دي نه کي دا نابوده دنيا
ډېره".

+++++

ناره:

د کندهار په لهجه کې (ناره) د فاصلي د
واحد په توگه هم کارېږي. دا چې وايي:
"پلانی کلی له دې ځایه څخه یوه ناره ليري
دئ". مخاطب پوهېږي چې دا فاصله څونه ده؟
خوشحال خان هم ناره د فاصلي له پاره راوړي
ده.

که رښتینې محبت لري مه ناره
په یوه ناره بیل شوی یار و ژاره
(۲۹۱ - مخ)

د (ناره) بله معنا (مسلسل ژړا،
چيغاري) ده.

"دا هلک ولي داسي په یوه ناره دئ"،
يعني ولي پله پسې ژاري او ژړا يې نه
درېږي.

عبدالقادر خان وايي:

که غمونه د دې خپل خاطر ښکاره کړم

لوی هلک به هـــــــــــــــــمه واره په ناره کرم
(۱۰۲- مخ)

دلته له "ناره" څخه مراد (ژړا) ده.

+++++

نالي:

توشک، کوربچه.

د کندهار په لهجه کې په همدې شکل مروج
ویي دځ، خو په نورو لهجو کې ورته (نیالي)
ویل کېږي.

عبدالقادر خان ویلي دي:

اسمان خونه د فقیر ده

نالي مځکه نمر لحاف

(۷۷- مخ)

شمس الدین کاکرویلی دي :

خدای به کله داسې وکا، چې یوکت یومونالي وي

چې زه پروت یم یو طرف ، نازنین پر بل طرف

(۷۱مخ)

+++++

نالي:

د رود یوه برخه، د رود (سیند) یو ښاخ.

ښاغلي ډاکټر پالوال صاحب لیکلي دي: "

له رادء یا سینده څخه چې یو ښاخ بیل سوئ

وي، او اوبه یې دوه گرایه یا درې گرایه تر

رادء لږي وي، ناله بلله کیږي" (معیاري پښتو-

۱۷۱مخ).

عبدالقادر خټک ویلي دي:

چې ډیر ډیر د جـــــــــــــــــــــــــدايي له غمه ژارم

په رخسارو کې مې سازې شوې نالي

(۳۴۸- مخ)

حمید وایي:

که یار غواړې هومره ژاره څو درځي

"عبدالحمیده"

دا په دا چې دُر مـــــــــــــــــونده شي په دریاب

نه په ناله کې

(کلیات - ۳۰۲مخ)

+++++

نامي:

نامتو، د وتلي نامه خاوند (نوموتی).
د کندهار په لهجه کې (د نامي زوی) د
قهرمان په معنا کارېږي.

هجري وايي:

د لیلی غوندي رشتيا وکړه نامي شه
په مجنون پسې وطن کـــږه هندو بار
(۴۶- مخ)

+++++

ناويات:

نادر، انتيک.

خوشحال خان په سواتنامه کې ويلي دي:
په دا هسې شـــــــــــــــان کتاب يې مباحات
دي

د جامي تر "هفت اورنگ" ورته ناويات دي
(۴۷- مخ)

+++++

نچار:

په کندهار کې د (ترکان) لغت باب نه دئ
او هر وخت يې پر خای باندي (نچار) ويل
کېږي:

حميد مومند هم د (نچار) ويی راوړی دئ:
چې د عشق نچار اړه کـــــــــــــــم سر تر
پايه

تن مې پروت تختې تختې، شه دره دره
(کليات - ۲۲۲مخ)

شمس الدين کاکروايي :
بي مېوې ونه که پرې که
پرنچارنه شي غضب
(۳۸مخ)

+++++

نس:

په لوېديځه لهجه کې د (گېډه) کلمه
زيات استعمال نه لري او پر خای يې (نس)
ويی کاروي. خوشحال خان هم سره له دې چې
(گېډه) هم راوړي خو (نس) يې ډېر راوړی دئ.

په کاته شم و عــــــــــــالم وته حيران
چې د نس دپاره څه کا دا سگان

(۱۵۳ - مخ)

يا:

په خواړی کې، زیست روزگار تر مرگ بتر دی
يا د بل گڼیډه يا خپله
گڼیډه بڼه کړه

(۳۰۲ - مخ)

د رحمان بابا په دېوان کې هم "نس" او
"گڼیډه" دواړه راغلي دي:

نس په خاورو په خس ډک ښه دی بې غمه
نه د غم په
خواروخس پخه حلوا

(۱۳ - مخ)

که تمام جهان په خپله گڼیډه وځوري
ياد به نه شي په درود و په
دعا

(۱۳ - مخ)

دغه راز هجري ویلي دي:

مخ د مخکې که فراخ دی ستا پر څه دی
ستا نصیب د دې په نس کېږي درې ذراع

(۶۷ - مخ)

عبدالقادر خټک ویلي دي:

که وصال عبدالقادره د یارخواړې
یو قدم په دنیا کېږي بل په نس

(۶۷ - مخ)

حمید مومند د "نس" لغت خورا ډېر
کاروي:

ای مدام د نس په زېرمه مبتلا

ځان ته ولې ویشوې ویده بلا

کامگار خټک وایي:

واف د روح مې په قفس د تن زهیر شو

چې انیس ورسره نس لکه عقیق شو

(۸۱ - مخ)

+++++

نغاړل:

تاوول، پېچل.

یې هم په همدې معنا راوړي. دی په دستارنامه کې لیکي:

"خبر شه چه دستار په سر کول د شیوې او نمای دپاره نه دی. دستار د مرد شرم او عزت دی". (دستارنامه - اول فصل - ۴مخ - د پېښور اکیدیمی چاپ - ۱۹۹۱ع).

رحمان بابا وايي:

چې یو غاښ په خوله کېږي زورند شي یا ووزي
درسته _____ خوله پرې
بدنمایه شي هرگور
(۱۴۵- مخ)

هجري وايي:

سره کوندي يې په مړوند عجب نمای کا
ه_____رگز مه شه په آفت د
گردون ماته
(۳۴- مخ)

عبدالقادر خان ویلي دي:

چې تنکی لښته وې وخت د
ن_____مای وو
ه_____ر حرکت دي
ز_____په رای وو
چې ښاخ شوې شوې تېر تر ښخ غواړي
محنت مي واړه ض_____ایع
بي خای وو
(۳۷۷- مخ)

+++++

نوغي:

نوغي د (شرم، پېټ) په معنا په لوېديځه لهجه کې کارېږي. نوغي د پزي يا غور پرې کول دي. پخوا به يې د بداخلاقي په سزا کې د ښځو پزي، يا غوړونه پرې کول. دا عمل يې (نوغي) باله. نوغي په پوري سو، وراشه به د هغه چا له پاره ويل کېدله چې دغه راز سزا به ورکړه سوې وه.

خوشحال "نوغي" يوازي د (داغ) په معنا راوړی دئ خو د کندهار په لهجه کې نوغي (د شرم داغ) ته وايي. ښځه چې له مېړه سره پر

بي وفايي باندي گير کري نو ورته وايي چي " مڙه دي کرم که نوغي درپوري کرم ". سُخي زياتره مرگ قبول کري.

خوشحال وايي:

مهينه توره خورنگ تمام وري
خيني يي گيده يا يو اندام وري
خيني مځ واري نوغي ونه کا
د هغو تورو ناحق څوک نام وري
(رباعيات - ۲۳۰مخ)

+++++

واته:

د (وتل) له مصدر څخه. په کندهار کي يوه وراشه سته چي وايي "سترگي مي له حيرته ورته ووتلي". خوشحال عين مطلب راوړی دئ: په تورو خاورو کښي که گوهر پراته دي په خوارو سترگو و ورته کاته دي

په دا کم نه شي د
گړو قدر

د پوهو سترگو و باندي
واته دي

(رباعيات - ۲۹۴مخ)

دغي څلوريځي ته يي په حاشيه کي کښلي دي: "ښايي واته د باور په معني وي څکه وتنه په دغه معني په ادب کښي ډېره (واته، وتنه) دواړه د حاصل مصدر شکلونه دي". دې حاشيې ما ته دا فکر پيدا کړ، چي د محشي په لهجه کي "د سترگو واته" وراشه نسته. که وای داسي غير محتمله معنا يي نه ورته کښله.

+++++

واري:

تر جارېدل، تر قربان کېدل.
عبدالقادر خان وايي:

بل که هر څو ښايسته وي خدای دي نه کا چي يي گورم

گوشواره (پارسي) غوروالي.
اشرف خان هجري په مغیره شکل داسي
راوړی دئ:
د قیامت ساعت نازل په زمانه کا
هغه دم چي يې ژرنگا شي د والیو
(۲۲۱- مخ)

+++++

وچ موری:

هغه کوچنی (ماشوم، طفل) چي مور يې د
ده پر يو کلني باندي بیا امیندواره سي يا
يې شیدې د کومي بلي پېښې له اسیته وچي سي،
(وچ موری) بلل کیږي. په لس زره پښتو
لغتنه کي دا ویی راغلی دئ او په
"شیرسوخته" يې معنا کړی دئ. نورو قاموسو
هم اخیستی دئ. په لوېدیځه لهجه کي هم عام
استعمال لري.

میرزا خان وایي:

دا ج_____هان په نعمت پور دی
په خواری کي دی وچ موری
(۲۱۱- مخ)

+++++

ورخ:

ورخ د اوبو هغه دانه (دهانه) يا بند
ته وایي چي له هغه څخه کُردو (کوردو) ته اوبه
ورځي. "ورخ اوبو یوور" اصطلاح هغه وخت
کارېږي، چي کار تر کار تېر سوی وي.

رحمان بابا وایي:

تر ورخ تیري اوبه بیرته نه جاروزي
نه جاروزي تېر ساعت په بیرته بیا
(۱۱۲- مخ)

قادرخان خټک وایي:

نه گورې که وگورې احوال به مي معلوم کړي
ځي چي ځي په مخ زما د سرو اوښکو ورخونه
(۲۳۰- مخ)

+++++

ورون:

د پښې تر زنگانه لوري برخي ته په لوېديځه لهجه کي ورونه وايي. نوري لهجه ورته (پتون) وايي.

اشرف خان هجري ويلي دي:

د حرص تيغ دي ناحق په غــــــــــــــــــــــاره کيشو
پرې غوڅ کړی دي د صبر د آس ورون دی
(۴۷۴- مخ)

يا:

زه د يار د عشـــــــــــــــــــــــــــــــقه چيرته گرېز
وکړم
چه داغ کړی مي د زړه د آس پتون دی
(۴۸۱- مخ)

عبدالقادر خان ويلي دي:

په قامت د مـــوذن قيام پسو
کړم
شايسته مي په ورانه باندي سر ايښی
(۲۵۰- مخ)

شمس الدين کاکروايي :
تازيانه ورسره وصل لکه لم وي
يودم نه وي له ورنوده جدا
(۳۱مخ)

+++++

وری:

بار ته وايي.

عبدالقادر خان وايي:

هسې دروندوری يې بار په ما ضعيف کړ
چي اسمان ورته خپل خان نيولی نه شي
(۳۰۰ - مخ)

+++++

هول:

وارخطايي.

په کندهاری لهجه کي هولکي (اولکي) وارخطا
ته ويل کېږي.

ميرزاخان انصاري ويلي دي:

د قيامت هول و هيبت راباندي تېر شو
د اجل پياله يې راکړه پر حيات شوم
(۹۲ - مخ)

شمس الدين كاكروايي :
له دوامغزی پيچمه لکه طفل
زړه مي هول دطبيب له دواوخور
(۵۹مخ)

+++++

یک لخته:

په کلاسیک ادب کي زیات راغلی دئ. د
کندهار په لهجه کي د (یومخیزه) په معنا
رواج لري. خوشحال وايي:
یا د مارغوندي راضي له خپله بخته
چي د غم له پوسته ووتم یک لخته
(۱۹۵- مخ)

یا:

په وخت د ښو گلونو وصال
باده نوشلي
د زړه اندوه دې واړه دا عشرت یوسي یکلخته
(۱۹۸- مخ)

+++++

یوم:

د پښتو په نورو لهجوکي د (یوم) له
پاره (بېل) لغت عام استعمال لري. خوشحال
خان يي (یوم) بولي.
د دهقان فهم په پانه؟ یا په یوم دی
د سپاهي نظر په توره، په تیرکش وي
(۳۶۷- مخ)

میرزاخان وايي:

د پندار پنه نوک يي گروي
شرک يي عين د زړه یوم دی
(۵۲ - مخ)

+++++

یوي:

په نورو لهجوکي يي قلبه بولي.
اشرف خان هجري ويلي دي:
د فرقت یوي مي دل هسي سادين کر
چي يي بېخ د عیش یور د غم په سپاره
(۱۲۰- مخ)

حمید ويلي دي:

ستور په يوې كې په كيل برابر درومي
ولي ته له شـــــــــــــــــرعې درومي ناصواب
(كلييات - ۳۳ مخ)

+++++

۴ ، ۲: متفرقات

ده غلامان:

په دې نامه د کندهار په جنوب کې يو کلی سته .کندهاريان يو متل لري چې وايي:
"په مريانو کې ابادېدلای، اوس به ده غلامان اباد وای". رحمان بابا هم "ده غلامان" د خای او کلي په معنا راوړی دئ (۱۹۳- مخ). داسې ښکاري چې د سيمي له پاره دا نوم يوازي په کندهار پورې محدود پاته سوی نه دئ.

+++++

چغتی:

په کندهار کې چغتایانو (مغولو) ته چغتی وايي. د چغتي په نامه په کندهار کې يوه کورنی سته. هجري وايي:

_____ به محبس غ_____ مونه

ژوول

که رشوت د چغتي په دربار پور وای (۵۱۵ - مخ)

په چاپي متن کې "وی" دئ.

+++++

مغولگی:

د خوشحال خان خټک په يوه بيت کې پارسي ژبه "مغولگی" بلله سوې ده. ما ساده پښتانه څه زده چې يې وايي پسه پارسی پارسی خبرو مغولگی (۴۹۳- مخ)

هجری هم وايي:

د پښتو ژبه مي ناوې کره په نظم

د مغلو په شعر هم عالي مکان يم

(۱۰۱- مخ)

د فارسي ژبې له پاره دا نوم ما له ملاعبدالباقي افغان پرته د بل چا په کلام کې

که لوستلی نه دئ. ملاعبدالباقي افغان په تهذيب الواجبات (شپږم مخ) کې وايي: فارسي خواره د کم ځای چې آب و نان و څه ته وايي

مغولي ژبې بلله، پښتنو ته کله ښايي دا مشابهت ما ته په زړه پوري دئ خو دا خبره د ژبني مشابهت په کتار کې نه شمېرم، هسي مي د حسن ختام په توگه راوور.

+++++

۴ ، ۳: نتیجه:

د پښتو په کلاسيکه مرحله کې د پښتو قواعد، لغتونه، اصطلاحات، تلفظي ځانگړتياوي تر ډېري اندازې پوري د پښتونخوا له يوه سره تر بله سره پوري سره يوشان او يا سره نژدې وې. په دغه دوران کې لکه "ټول پښتون چې له کندهاره تر اټکه د ننگ په کار کې پټ و آشکار" سره يو وو، دغه راز يې ژبه او لهجې هم د نن په شان سره ليري نه وې. تر کلاسيکي مرحلې وروسته، چې د کال و مياشتي په حساب يې ما ته نېټه ټاکل مشکله خبره ده، پر پښتنو او پښتو باندي مخکني و اسماني اپتونه نازل سوي دي او دې اپتو يې پر ژبه هم درنې اغېزې کړي دي. په پښتو کې خورا ژور گرامري، تلفظي او لغوي بدلونونه راغلي دي. په دې بدلونو کې د اقتصادي، سياسي او ټولنيزو حوادثو تر اغېزې لاندي د پښتو ژبې لهجو د يووالي او نزديکت پر ځای د سره ليري والي لار اخیستې ده او دا لری تر دا ننه هم روانه ده.

تر څو په پښتنو کې د قبيلويت روحيه واکمنه وي، د ژبې د لهجو موسسات به يې هم ژوندي او فعال وي. د لهجو نفي کول له ځان سره نوري ستونزي راولاړوي خو نزديکت يې هم ځان ته خپل تاداو غواړي. دا تاداو په نصيحت کولو نه ودانېږي، بلکې د پښتنو په ژوند کې د اقتصادي او ټولنيزو بدلونو په راتگ سره د فرهنگ او ژبې موسسه هم ورسره

بدلون مومي. گویا د ژبي د یووالي او کره والي او د لهجو د نزدېوالي ستر کار د پښتنو په ژوند کي د اقتصادي و ټولنيزو تغيراتو او تبدلاتو سره تړلی دئ.

په ژبه کي بدلونونه راتلل يا راوستل یوه طبیعي پېښه ده. وايي، بدلون د طبیعت ناموس دئ. د ژبي د بدلون په وړاندي د لهجو عکس العمل یو راز نه وي. ځيني لهجې دا بدلونونه ومني او ځيني يې بيا پخوانی قاعدې، لغتونه او تلفظونه يې وساتي. لکه تاسي چي په دې کتاب کي ولوستل، د پښتو لوېديځي لهجې د کلاسيک ادب ډېر څه خوندي ساتلي دي او دا هغه څه دي چي ما يې په دې خپل کتاب کي د څرگندولو او بيانولو هڅه کړې ده. دا چي دې هدف ته په رسېدلو کي به څونه بريالی سوی يم، سپينېدل يې په تاسي درنو لوستونکو اړه لري.

خدايه! چا وته يې کښم، څوک به پرې پوه شي
_____ مَ ا وِ لَی

ه ر یو بیت دی

دفترونه

(خوشحال خټک)

(پای)

اونټاريو، اوکوویل - کاناډا

د جون اوله ۲۰۱۰ع

د سه شنبې ورځ